

**БОРБОРДУК АЗИЯДАГЫ
КЭУ: ӨНҮГҮҮГӨ КОШКОН
САЛЫМЫ, БАШКАРУУ ЖАНА
ТУРУКТУУЛУК**

2026

УДК 327 (100-87) (орус тилиндеги версия үчүн)
ББК 66.4 (0)
Н – 11

Автордук топ:

Башкы редактор – Н. ДОБРЕЦОВА, “Өнүктүрүү саясат институту” КБнын башкаруусунун төрайымы
Башкы автор-аналитик – М. СЕМЕНЯК.
Усул боюнча консультанттар – А. МАМБЕТОВ, А. КУРБАНОВА, “Жарандык катышуу” коомдук фонду.

Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү отчеттун консультант-авторлору:

Казакстан – А. ГЛАДКИХ, “АРГО” Жарандык коомду өнүктүрүү ассоциациясы, Алматы.
Кыргызстан – А. МАМБЕТОВ, А. КУРБАНОВА, “Жарандык катышуу” коомдук фонду.
Тажикстан – Х. РАСУЛОВА, “Туруктуу өнүгүү үчүн баалоо” коомдук уюму.
Түркмөнстан – С. АГАБАЛАЕВ, “Кейик Окара” коомдук уюму.
Өзбекстан – Н. КАРИМБЕРДИЕВА, “Юксалиш” кыймылы.

Долбоордун

административдик тобу –
Дизайн –

С. МУСТАФАЕВА, А. БУЗУРМАНКУЛОВА, Ж. ИБРАГИМОВ.
А. СГУРСКИЙ.

Н –11 **Борбордук Азиядагы КЭУлар: туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук. –**

Бишкек: Өнүктүрүү саясат институту, 2026. – 92 с.

ISBN 978-9967-11-929-1

Бул отчет Борбордук Азия өлкөлөрүнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө коммерциялык эмес уюмдардын кошкон салымын баалоого арналган. Изилдөөдө коммерциялык эмес уюмдар экономикалык катышуучулар, коомчулук үчүн маанилүү кызмат көрсөтүүчүлөрдүн өкүлдөрү, мамлекеттик өнөктөштөр, жергиликтүү өнүгүүнүн субъекттери, колдонмо тажрыйба булактары жана калк менен аймактардан кайтарым байланыштын каналдары катары каралат. Өзгөчө көңүл адатта толук эсепке алынбай келген салым түрлөрүнө бурулат: КЭУлардын башкаруунун сапатына, инвестициялык климатка, жеке сектордун өнүгүүсү, аялдуу топтор үчүн тоскоолдуктарды азайтуу жана жергиликтүү жамааттардын туруктуулугуна тийгизген таасири. Бул отчет Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү КЭУлар долбоорлорду аткаруучулар жана кызмат көрсөтүүчүлөр гана эмес, ошондой эле өнүгүүнүн маанилүү ресурсу экенин көрсөтөт. Алар жумуш орундарын түзүшөт, ресурстарды тартып келишет жана кайра бөлүштүрүшөт, аялдуу топторго жардам беришет, чечимдерди иштеп чыгууга жана мониторинг жүргүзүүгө катышышат, жергиликтүү демилгелерди өнүктүрөт, ишкердикти колдойт жана адамдар, жамааттар жана бизнес үчүн чөйрөнү туруктуу, ачык-айкын жана жагымдуу кылууга көмөктөшөт.

Отчет аймактагы беш өлкө: Казакстан, Кыргызстан, Тажикстан, Түркмөнстан жана Өзбекстан боюнча статистиканы, кейстерди, серепчилик баалоолорду жана салым моделдеринин типологиясын бириктирген аймактык синтезге негизделген. Изилдөө сандык маалыматтарды жана сапаттык усулдарды бириктирип, КЭУлардын салымын бир нече өлчөмдөрдө көрсөтөт: институционалдык, экономикалык, социалдык, башкаруучулук жана тематикалык. Ошол эле учурда маалымат топтомдорунун чектелүүлүгүнө жана айырмачылыктарына байланыштуу түз салыштырма талдоодо катары каралбайт.

Өзүнчө көңүл түзүлүп жаткан КЭУлардын чечимдердин уникалдуулугуна, инновациялуулугуна, натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна бурулган. Бул чечимдер ийкемдүү жана даректүү ишмердүүлүк моделдери катары ири мамлекеттик жана рыноктук программаларды толуктоо катары, ошондой эле мамлекеттин, рыноктун жана үй-бүлөнүн мүмкүнчүлүктөрү жетишсиз болгон учурларда колдонулат.

Отчет Борбордук Азиянын өнүгүүсүндө КЭУлардын ролун тагыраак түшүнүүгө кызыкдар болгон бардык тараптарга арналган: мамлекеттик органдардын, жарандык сектордун, донорлордун, бизнестин өкүлдөрүнө, изилдөөчүлөргө жана кеңири коомчулукка.

Partnership | Progress | Prosperity

ИНСТИТУТ
ПОЛИТИКИ
РАЗВИТИЯ

Бул изилдөө Улуу Британия Өкмөтү тарабынан каржыланган “Экономикалык өнүгүү үчүн эффективдүү башкаруу” программасынын каржылык колдоосу менен жүргүзүлдү.

Басылманын электрондук версиясы Борбордук Азия өлкөлөрүнүн мамлекеттик тилдеринде, орус жана англис тилдеринде төмөнкү сайттарда жарыяланган: www.dpi.kg, www.yumh.uz.

Басылманын тексти орус тилинде иштелип чыккандыктан, орус тилиндеги текст менен Борбордук Азия өлкөлөрүнүн мамлекеттик тилдериндеги жана англис тилиндеги тексттердин ортосунда айырмачылыктар болгон учурда, орус тилиндеги текст туура деп эсептелет.

Өтүнүч, колдонмону же анын кайсы бир бөлүктөрүн кандай гана формада жана кандай гана каражаттар менен болбосун – электрондук же механикалык ыкмалар менен, анын ичинде фотокопчурмө, үн жазуу, ар кандай маалымат сактоочу түзүлүштөр жана маалымат издөө системалары аркылуу – жайылтуу учурунда басмаканаларды төмөнкү электрондук даректери аркылуу кабардар кылуунуздарды суранабыз: ndobretsova@dpi.kg, office@dpi.kg

ISBN 978-9967-11-929-1

УДК327 (100-87)
ББК 66.4 (0)

© Өнүктүрүү саясат институту, 2026
© “Юксалиш” кыймылы, 2026

Мазмуну:

ЖАРАНГА.

Борбордук Азиядагы КЭУлар жөнүндө 28 факт: жумуш орундар, салыктар, экономика, кызмат көрсөтүүлөр, адамдарга жардам жана өлкөлөрдүн өнүгүүсү6

Кыскартуулардын жана шарттуу белгилердин тизмеси10

Кыскача резюме12

Киришүү14

1. Адабиятка сереп16

1.1. Легитимдүүлүк теориясы жана КЭУлардын салымын моюнга алуу көйгөйү16

1.2. КЭУлардын салымын өлчөө: статистикалык көрүнүктүүлүк жана методологиялык чектөөлөр16

1.3. КЭУлар институционалдык акторлор катары: жарандык мейкиндик, башкаруунун отчеттуулугу жана өнүгүү шарттары17

1.4. Борбордук Азиядагы КЭУлар: өлчөөнүн жетишсиздиги жана легитимдүүлүктү чыңдоо тапшырмалары18

2. Талдоонун методологиялык ыкмасы жана чектөөлөрү20

2.1. Изилдөөнүн жалпы логикасы20

2.2. Маалымат чогултуунун усулдары жана булактары.....20

2.3. Талдоо ыкмасы21

2.4. Өзгөрүүлөр теориясынын элементтери.....22

2.5. Натыйжаларды чечмелөөнүн ыкмасы.....22

2.6. Чектөөлөр.....22

3. КЭУ секторунун региондук портрети24

3.1. Сектордун жалпы мүнөздөмөсү.....24

3.2. Уюштуруучулук формалары.....25

3.3. Катталган, иштеп жаткан жана активдүү иш алып барган уюмдар25

3.4. КЭУлардын ишмердигинин негизги формалары.....26

3.5. Каржылоо булактары жана ресурстук база27

4. КЭУлардын салымын баалоонун өлкөлүк моделдеринин типологиясы29

5. Берилген отчеттун максаттары үчүн КЭУлардын салымы деп эмне саналат?32

6. КЭУлардын институционалдык (тармактык) салымы: сектор экономиканын катышуучусу катары33

6.1. КЭУлар иш берүүчүлөр катары33

6.2. КЭУлар салык төлөөчүлөр жана бюджеттик системанын катышуучулары катары.....36

6.3. КЭУлар кошумча наркты өндүрүүчүлөр катары37

6.4. КЭУлар финансылык ресурстарды тартуу жана кайра бөлүштүрүү каналы катары ...37

6.5. КЭУлар товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн керектөөчүлөрү катары39

7. КЭУлардын башкаруунун сапатына, инвестициялык климатка жана жеке секторду өнүктүрүү шарттарына кошкон салымы40

7.1. КЭУлар мамлекеттик чечимдерди кабыл алуу жана реформаларды ишке ашыруу циклидин катышуучулары катары40

7.2. КЭУлар мамлекеттик деңгээлдеги чечимдер үчүн сереп булагы катары	42
7.3. КЭУлар калктан кайтарым байланыш алуу каналы катары	43
7.4. Коомдук мониторинг жана отчеттуулук	44
7.5. Өз ара аракеттенүү платформалары жана биргелешкен чечимдер	46
8. КЭУлардын экономикалык өнүгүүгө кошкон салымы	48
8.1. Социалдык ишкердүүлүк жана инклюзивдүү өнүгүү	48
8.2. Ишкердүүлүктү, өзүн-өзү иш менен камсыз кылууну жана экономикалык көндүмдөрдү өнүктүрүү	49
8.3. Экономикалык шарттарга таасир эткен инфраструктуралык жана кызмат көрсөтүү долбоорлор	50
8.4. Жергиликтүү экономикалык активдүүлүк жана жамааттарды өнүктүрүү	51
8.5. Экономикалык натыйжа берген инновациялар жана санариптик чечимдер	52
9. КЭУлардын социалдык салымы жана кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу	54
9.1. Социалдык жардам жана адистештирилген кызмат көрсөтүүлөр	54
9.2. Аялуу топторду колдоо жана жеткиликтүүлүккө тоскоолдуктарды азайтуу	55
9.3. Кризистик жана реабилитациялык кызмат көрсөтүүлөр	57
9.4. Бенефициарлардын мүмкүнчүлүктөрүн жана жашоо сапатын өзгөртүү	58
10. КЭУлардын тематикалык салымы:	
Борбордук Азия боюнча жалпы “карта”	60
10.1. Саламаттык сактоо	61
10.2. Билим берүү жана көндүмдөрдү өнүктүрүү	62
10.3. Гендер, социалдык интеграция жана аялуу топтор	64
10.4. Сот адилеттигине жеткиликтүүлүк жана укуктарды коргоо	65
10.5. Айлана-чөйрө жана климат	66
10.6. Жаштар, маданият жана социалдык биримдик	68
11. КЭУлардын салымынын сапаттык мүнөздөмөлөрү	70
12. Региондук тыянактар	72
13. Сунуштар, кеп-кеңештер	74
13.1. Мамлекеттик органдар үчүн: секторлор аралык өнөктөштүктү мындан ары өнүктүрүү боюнча сунуштар	74
13.2. КЭУлар үчүн	75
13.3. Өнүктүрүү боюнча өнөктөштөр үчүн	76
13.4. Изилдөө уюмдары үчүн	77
13.5. Биргелешкен региондук күн тартиби үчүн	77
13.6. Сунуштарды ишке ашырууда эске алынуучу өлкөлүк басымдар	78
Тиркемелер	
1-тиркеме. Адабиятка сереп үчүн адабияттын жана булактардын тизмеси	79
2-тиркеме. Адабияттын жана маалымат булактарынын тизмеси	80
3-тиркеме. Борбордук Азия боюнча КЭУлардын салымынын жыйынды көрсөткүчтөрү.....	85
4-тиркеме. КЭУлардын салымын баалоо индикаторлорунун сунушталган үч деңгээлдүү системасы	92
5-тиркеме. Маалыматтардын ишенимдүүлүк деңгээли	95
6-тиркеме. Коммерциялык эмес сектордун экономикага жана иш менен камсыз кылууга кошкон салымын өлчөө боюнча эл аралык тажрыйба	95

Ыраазычылык билдирүү

Автордук топ изилдөө үчүн маалымат топтогондугу жана кошкон салымы үчүн Казакстан, Кыргызстан, Тажикстан, Түркмөнстан жана Өзбекстандын КЭУларынын жана мамлекеттик органдарынын өкүлдөрүнө терең ыраазычылык билдирет.

Терминдер жөнүндө эскертүү

Борбордук Азия өлкөлөрүндө мыйзамдарда жана ишкердик жүгүртүүдө жарандык коомдун уюшулган формаларын аныктоо үчүн ар кандай түшүнүктөр колдонулат: бейөкмөт уюмдар (БӨУ), коммерциялык эмес уюмдар (КЭУ), жарандык коом уюмдары (ЖКУ), өкмөттүк эмес коммерциялык эмес уюмдар (ӨКЭУ). Бул отчеттун максаттары үчүн “коммерциялык эмес уюмдар” (КЭУ) деген аталыш тандалды, анткени ал Бириккен Улуттар Уюмунун (БУУ) статистикалык системасында колдонулат.

Маалыматтар жөнүндө эскертүү

Берилген отчетто колдонулган сандык маалыматтардын, ошондой эле иш-жүзүндөгү мисалдардын булактары болуп Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү отчеттун консультант-авторлору тарабынан даярдалган өлкөлүк отчеттор саналат:

Казакстан

А. ГЛАДКИХ,
“АРГО” Жарандык коомду
өнүктүрүү ассоциациясы,
Алматы

Кыргызстан

А. МАМБЕТОВ, А. КУРБАНОВА,
“Жарандык катышуу” коомдук
фонду

Тажикстан

Х. РАСУЛОВА,
“Туруктуу өнүгүү үчүн баалоо”
коомдук уюму

Түркмөнстан

С. АГАБАЛАЕВ,
“Кейик Окара” коомдук уюму

Өзбекстан

Н. КАРИМБЕРДИЕВА,
“Юксалиш” кыймылы

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

ЖАРАНГА.

Борбордук Азиядагы КЭУлар жөнүндө 28 факт: жумуш орундары, салыктар, экономика, кызмат көрсөтүүлөр, адамдарга жардам жана өлкөлөрдүн өнүгүүсү

КЭУлар көп учурда грант алуучулар же айрым долбоорлордун аткаруучулары катары гана кабыл алынат. Бирок Борбордук Азия өлкөлөрү боюнча маалыматтар кыйла кеңири жана реалдуу көрүнүштү көрсөтөт: КЭУлар жумуш орундарын түзөт, салыктарды төлөйт, бизнестен товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алат, ресурстарды тартат, аялуу топторго жардам берет, мамлекеттик чечимдерди жакшыртууга катышат жана мамлекеттин же рыноктун кадимки механизмдери аркылуу жетүүгө кыйыныраак болгон адамдарга жана аймактарга чейин өнүктүрүү чараларын жеткиришет.

Борбордук Азиядагы КЭУлар: сектордун көлөмүн баалоо көрүнүшү

Берилген маалыматтар өлкөлөр боюнча материалдарга жана жеткиликтүү сандык көрсөткүчтөргө негизделген аймактык эксперттик баалоону чагылдырат; бул көрсөткүчтөр расмий жалпыланган статистика болуп саналбайт

Факт

1. Борбордук Азияда КЭУлар экономиканын жана өнүгүү системасынын тармагына айланды.

Түшүндүрмө

КЭУлар иш берүүчү, салык төлөөчү, кызмат көрсөтүүчү, мамлекеттин өнөктөшү, жергиликтүү өнүгүүнүн катышуучусу жана жарандар менен аймактардан кайтарым байланыштын булагы болуп саналат.

2. Казакстанда дээрлик **18 миң** активдүү БӨУдар иш алып барат.

2024-жылдын аягына карата Казакстанда 17 964 активдүү БӨУлар болгон. Бул региондо реалдуу иштеп жаткан уюмдардын эң ири жана формалдашкан массивдеринин бири.

3. Казакстандын КЭУлары дээрлик **98 миң** жумуш ордун камсыз кылат.

2024-жылы сектордо дээрлик 98 миң адам иштеген, бул жогорку билим берүү тармагы – (б.м. 88 миң) адам жана дүң соода – (95 миң адам) сыяктуу секторлор менен салыштырууга болот. Бул эмгек рыногунун толук кандуу сегменти.

4. Казакстандагы КЭУлардын эмгек акы фонду болжол менен **374,1 млрд теңгени** түзгөн, (773,1 млн АКШ доллары).

Мындай көлөмдөгү эмгек акы сектор үй-бүлөлөрдүн кирешелерин жана социалдык, серепчиликсереп, билим берүү жана кызмат көрсөтүү чөйрөлөрүндөгү адистердин жумуш менен камсыз болушунун керектөө суроо-талаптарын колдой турганын билдирет.

Факт

Түшүндүрмө

5. Казакстандын КЭУларында абдан чоң волонтердук ресурс бар – 107 миң адам .	Акы төлөнүүчү кызматкерлер менен бирге бул сектордун ишмердигине тартылган 200 миңден ашык адамды түзөт. КЭУлардын салымы штаттык иш менен камсыз кылуунун чегинен кыйла кеңири.
6. Казакстанда мамлекеттик социалдык тапшырык аркылуу 33,6 млрд теңгеге (69,9 млн АКШ долларына) 2 167 долбоор ишке ашырылган.	Бул КЭУлар мамлекеттик социалдык саясатты ишке ашырууга интеграцияланганын жана адамдар менен жамааттар менен түз байланыш талап кылынган жерлерде мамлекетке кызмат көрсөтүүгө жардам берип жатканын көрсөтүп турат.
7. Казакстанда КЭУлардын катышуусу менен көрсөтүлгөн атайын социалдык кызматтар болжол менен 45–55 млрд теңге (91,7–114,6 млн АКШ доллары) өлчөмүндө бааланат.	Бул көлөмдүн 60 пайыздан ашыгы бюджеттен каржыланат: мамлекет социалдык мааниге ээ кызматтарды көрсөтүүдө КЭУлардын дараметин колдонуп келет.
8. Кыргызстандын КЭУлары 24 миңден ашык жумуш ордун түзгөн.	Бул илимий жана техникалык ишмердик – 28 миң адам, маалымат жана байланыш – 39 миң адам сыяктуу секторлор менен салыштырууга болот. КЭУлардагы орточо эмгек акысы 27 605 сомду, башкача айтканда 317 АКШ долларын түзөт, ал эми өлкө боюнча орточо көрсөткүч 36 047 сом, же 414 АКШ доллары.
9. Кыргызстанда активдүү иштеген КЭУлар бюджетке болжол менен 1,3 млрд сом (14,9 млн АКШ долларына жакын) каражат төлөгөн.	Бул патенттин негизиндеги салыктан түшкөн жылдык кирешелер менен салыштырууга болот жана жер салыгынын көлөмүнө жакын. КЭУлар ресурстарды гана тартпастан, бюджетке да каражат кайтарышат.
10. Кыргызстандын КЭУларынын ИДПга кошкон салымы суу менен камсыздоо жана искусство, көңүл ачуу жана эс алуу секторлорунун салымынан жогору.	Салыштыруу үчүн: КЭУлардын ИДПдагы үлүшү 0,67 пайызды, суу менен камсыздоонун үлүшү 0,23 пайызды, искусство, көңүл ачуу жана эс алуу секторунун үлүшү 0,49 пайызды түзөт. Бул КЭУлардын салымын экономикалык жактан түшүнүктүү кылат.
11. Кыргызстандын КЭУлары 2024-жылы 53 млрд сом (609,2 млн АКШ долларына жакын) каржылоо тарткан, ал эми бул изилдөөдө бааланган салым кошуучу максаттуу топ боюнча сумма 14,2 млрд сомду (161,7 млн АКШ долларына жакын) каражатты түзгөн.	Бул финансылык каражаттар эмгек акыга, кызмат көрсөтүүлөргө, сатып алууларга, адамдарды колдоого жана жергиликтүү экономикалык активдүүлүккө айланат.
12. Кыргызстандын КЭУлары чет өлкөлүк гранттарга гана көз каранды эмес.	14,2 млрд сом (161,7 млн АКШ долларына жакын) түшүүлөрдүн ичинен демөөрчүлүк жардам жана кайрымдуулуктар 8,3 млрд сом (95,4 млн АКШ долларына жакын) каражатты же 59% түзгөн; чет өлкөлүк техникалык жардам жана гранттар - 2,7 млрд сом (30,5 млн АКШ долларына жакын) каражат же 19%; бюджеттик колдоо – 0,2 млрд сом (1,8 млн АКШ долларына жакын) каражат же 1%.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

Факт

Түшүндүрмө

13. Кыргызстандын КЭУларынын чакан жана орто бизнести өнүктүрүүгө кошкон салымы 917 млн сом (10,5 млн АКШ долларына жакын) каражатты түзгөн.	Бул чыгымдар жергиликтүү экономикага багытталат: мейманканаларга, транспорттук компанияларга, басмаканаларга, жайларды ижарага алууга, тамак-ашка, жабдууларды жеткирүүчүлөргө жана чакан жана орто бизнестин башка субъекттерине.
14. Өзбекстанда 10,8 миңден ашык КЭУ катталган.	2025-жылдын 1-январына карата 10 823 КЭУлар (ӨКЭУ) катталган, ал эми бөлүмдөрдү жана өкүлчүлүктөрдү кошкондо сектордо 11,6 миңден ашык уюм бар.
15. Өзбекстандын КЭУ секторунда 77 миңден ашык адам иштейт.	2024-жылы сектордо 77 535 адам иштеген, алардын 31 740 аялдар, же 40,9 пайыз. Бул эмгек рыногунун байкаларлык сегменти.
16. Өзбекстандын КЭУ секторунун 2024-жылдагы жалпыланган акчалай түшүүлөрү 34,35 трлн сумду (2,8 млрд АКШ долларына жакын каражатты) түзгөн.	Бул финансылык түшүүлөр эмгек акыга, кызмат көрсөтүүлөргө, сатып алууларга, адамдарды колдоого жана жергиликтүү экономикалык активдүүлүккө айланат.
17. Акыркы 7 жылдын ичинде Өзбекстан жарандык коом институттарын колдоосуна 718 млрд сум (дээрлик 60 млн АКШ долларын) бөлгөн.	Бул мамлекет КЭУлар аркылуу өнүгүү маселелерин кантип чечип жатканын көрсөткөн олуттуу далили.
18. Тажикстанда 1 700 коомдук уюм жана 411 филиал менен өкүлчүлүк катталган.	Статистикалык көрүнүктүүлүк чектелүү болгонуна карабастан, бул сектордун институционалдык масштабын көрсөтүп турат.
19. Тажикстандын КЭУлары Улуттук өнүгүү кеңешинин алдындагы 14 ведомстволор аралык жумушчу топко катышып жатат.	Бул жарандык сектор долбоорлорго гана эмес, стратегиялык пландоого, мониторингге жана чечимдерди даярдоого да тартылганын билдирет.
20. Тажикстандын 69 уюмдан турган КЭУлардын тандалмасы боюнча жылына 250 миң адам бенефициар болот.	Бул бүтүндөй сектор эмес, маалымат чогултууга мүмкүн болгон уюмдардын гана бир бөлүгү. Көрсөткүч сектордун активдүү бөлүгүнүн камтуу масштабын көрсөтөт, бирок КЭУлардын жалпы салымын толук камтыбайт.
21. Тажикстандагы 69 КЭУдан турган тандалма 53,3 млн сомони (дээрлик 6 млн АКШ доллары) өлчөмүндө жүгүртүүнү жана болжол менен 4 млн сомони салыкты (440 миң АКШ долларынан ашык) каражатты көрсөткөн.	Тышкы ресурстардан көз каранды болгон учурда да, КЭУлар гранттарды жана долбоорлорду өлкө ичиндеги эмгек акыга, кызмат көрсөтүүлөргө, сатып алууларга жана бюджеттик түшүүлөргө айландырат.
22. Түркмөнстанда расмий түрдө 138 комдук уюм катталып, алардын баары иштеп жаткан уюмдар катары эсептелет.	Каттоодон өткөн сектордун бардык субъекттери бир эле учурда иштеп жаткан жана отчеттуулук тапшырып жаткан субъекттер катары эсептелиши – регион үчүн сейрек кездешүүчү көрүнүш.
23. Түркмөнстанда КЭУлар майыптыгы бар 400дөн ашык адамды жумуш менен камсыз кылып жатат.	Азиздер жана дүлөйлөр коомунун окуу-өндүрүштүк ишканалары жумуш менен камсыз кылууга жана эмгектик реабилитацияга көмөк көрсөтөт. Бул бейөкмөт уюмдар социалдык жана экономикалык милдеттерди бир эле учурда кантип чече аларынын мисалы.

Факт	Түшүндүрмө
24. 2024-жылы Түркмөнстанда болжол менен 1,2 млн АКШ доллар суммасында 22 гранттык долбоор ишке ашырылган.	Бул коомдук уюмдардын долбоордук активдүүлүгүнүн маанилүү жана өлчөнүүчү көрсөткүчү.
25. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү КЭУлар мамлекетке “көрүнбөгөн” көйгөйлөрдү көрүүгө жардам берет.	Мониторинг, коомдук кеңештер, жумушчу топтор, консультациялар жана бенефициарлар менен иштөө аркылуу КЭУлар кызмат көрсөтүүлөрдөгү үзгүлтүктөрдү, жарандар жана ишкерлер үчүн тоскоолдуктарды, инфраструктура жана чечимдердин аткарылышы боюнча көйгөйлөрдү аныктап жатышат.
26. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү КЭУлар жергиликтүү деңгээлдеги тоскоолдуктарды азайтуу аркылуу инвестициялык климатты жакшыртып жатышат.	КЭУлар кызмат көрсөтүүлөрдү, инфраструктураны, маалыматка жеткиликтүүлүктү, калктын көндүмдөрүн жана чечимдердин ачык-айкындуулугун жакшыртууга жардам бергенде, бизнес, инвестициялар жана өзүн-өзү иш менен камсыз кылуу үчүн жергиликтүү чөйрөнү алдын ала божомолдой тургандай кылат.
27. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү КЭУлар өнүгүүнү алыскы аймактарга жана четте калган топторго “жеткирүү” функциясын аткарып келет.	КЭУлар адамдар жана аймактар менен (аялуу топтор, алыскы жамааттар, майыптыгы бар адамдар, кризистик абалдагы үй-бүлөлөр, бейтаптар, жаштар, аялдар жана жергиликтүү демилгелер менен) иш алып барып, стандарттуу мамлекеттик же рыноктук механизмдер жетиши кыйыныраак болгон алыскы аймактарда социалдык колдоонун мүмкүн болушунча кеңири аймактык камтылышын жана даректүүлүгүн камсыз кылууда мамлекеттик органдарга көмөк көрсөтөт.
28. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү КЭУлар тарабынан жүргүзүлгөн коомдук мониторинг мамлекеттин жана коомдун ресурстарын үнөмдөөгө жардам берет, аларды пайдалануунун даректүүлүгүн жана натыйжалуулугун күчөтүүгө өбөлгө түзөт.	Кызматтарга, мамлекеттик сатып алууларга, дары-дармек менен камсыздоого, инфраструктуралык долбоорлорго жана социалдык программаларга мониторинг жүргүзүү каталарды, ачык-айкын эмес жана натыйжасыз чечимдерди эртерээк аныктоого жардам берет.

Кыскартуулардын жана шарттуу белгилердин тизмеси

Кыскартуулар

CAF –	Charities Aid Foundation/Улуу Британияда негизделген эл аралык кайрымдуулук уюму.
HSE –	HSE University/“Экономика жогорку мектеби” университети.
ICNL –	Коммерциялык эмес укук боюнча эл аралык борбор.
OECD –	Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюму.
UNDP –	БУУнун Өнүктүрүү программасы.
БА –	Борбордук Азия.
БМСЖ –	баштапкы медициналык-санитардык жардам.
БӨУ –	Бейөкмөт уюмдар.
БУУ –	Бириккен Улуттар Уюму.
БУУ УЭС –	БУУнун Улуттук эсептер системасы.
ЖКН –	жалпы кошулган нарк.
ЖКУ	жарандык коом уюмдары.
ЖӨБ	жергиликтүү өз алдынча башкаруу.
ИДП	ички дүң продукт.
КЭБ	кайра жаралуучу энергия булактары.
КЭУ	коммерциялык эмес уюмдар.
МКЮЖ	мамлекет кепилдеген юридикалык жардам.
МСК	Мамлекеттик салык кызматы.
МСТ	мамлекеттик социалдык тапшырык.
ӨК	өзгөчө кырдаалдар.
ӨКЭУ	өкмөттүк эмес коммерциялык эмес уюмдар (Өзбекстанда расмий колдонулган термин).
ӨСИ	Өнүктүрүү саясат институту.
СЭӨП	социалдык-экономикалык өнүгүү программасы.
ТЖЭШ	Турак жай ээлеринин шериктиги.
ТӨМ	Туруктуу өнүгүү максаттары.
УСК	улуттук статистикалык комитет.
ЧОБ	чакан жана орто бизнес.
ЧОИ	чакан жана орто ишканалар.
ЧУА	ченемдик укуктук актылар.
ЭИЖК	экономикалык ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн жалпы классификатору.
ЭУ	эл аралык уюмдар.

Шарттуу белгилер

Активдүү иш алып барган уюмдар –	Charities Aid Foundation/Улуу Британияда негизделген эл аралык кайрымдуулук уюму.
Башкаруучулук салым –	HSE University/“Экономика жогорку мектеби” университети.
Борбордук Азия өлкөлөрү –	International Center for Not-for-Profit Law/Коммерциялык эмес укук боюнча эл аралык борбор.
Институционалдык салым –	Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюму.
Иштеп жаткан уюмдар –	БУУнун Өнүктүрүү программасы.
Катталган уюмдар –	Борбордук Азия.
КЭУ сектору –	ушул отчеттун алкагында каралган бейөкмөт уюмдардын жыйындысы.
КЭУлардын бенефициарлары –	КЭУлардын ишмердигинен түз жардам, кызмат же пайда алган.
КЭУлардын салымы –	КЭУлардын өнүгүүгө кошкон институционалдык, башкаруучулук, экономикалык, социалдык, тематикалык жана сапаттык салымы.
Регион –	Борбордук Азия.
Салымдын сапаттык мүнөздөмөлөрү –	уникалдуулук, инновациялуулук, натыйжалуулук, туруктуулук жана өнүгүүнү алыскы жамааттарга, четте калган жана аярлуу топторго “жеткирүү” функциясы.
Социалдык салым –	аярлуу топтор үчүн кызмат көрсөтүүлөр, жардам, коштоо жана жеткиликтүүлүкө тоскоолдуктарын төмөндөтүү.
Тематикалык салым –	КЭУлардын айрым тармактардагы салымы: саламаттык сактоо, билим берүү, гендер жана социалдык интеграция, сот адилеттигине жеткиликтүүлүк, экология, жакырчылык менен күрөшүү, жергиликтүү өнүгүү, жаштар жана маданият.
Уставдык ишмердиктин экономикалык салымы –	КЭУлардын ишкердикти, өзүн-өзү иш менен камсыз кылууну, экономикалык көндүмдөрдү, инфраструктураны жана жергиликтүү экономиканы өнүктүрүүгө кошкон салымы.

Кыскача резюме

Изилдөө³¹ Борбордук Азия өлкөлөрүндө КЭУлар социалдык-экономикалык өнүгүүнүн туруктуу катышуучусу болуп калганын көрсөтөт. Казакстанда 2024-жылдын аягына карата маалымат базасында 17 964 активдүү ӨЭУ чагылдырылган, сектордо 97 758 адам иштейт, ошондой эле 107 миң волонтер эсепке алынган. Кыргызстанда КЭУлардын ишмердигине 34 682 адам тартылган, анын ичинде 24 414 кызматкер, 4 857 тышкы айкалыштырып иштеген кызматкер жана 5 411 волонтер/ акы төлөнбөгөн кызматкер бар. Өзбекстанда 10 823 ӨКЭУ катталган, ал эми сектордо 70 миңден ашык адам иштейт. Тажикстанда 1 700 коомдук уюм жана 411 филиал менен өкүлчүлүк катталган, ал эми Түркмөнстанда 138 коомдук уюм иш алып барат жана алардын баары иштеп жаткан, отчет тапшыруучу уюмдар катары эсептелет. Бул маалыматтар региондо КЭУ секторунун өлчөнө турган институционалдык масштабы бар экенин жана аны экономиканын, социалдык инфраструктуранын жана өнүгүү системасынын маанилүү элементи катары кароо зарылдыгын көрсөтөт.

Региондук деңгээлде КЭУлардын салымынын бир нече түрү өзгөчө көрүнүп турат. Биринчиден, бул институционалдык салым: жумуш орундар, эмгек акы фонду, салыктык жана социалдык чегерүүлөр, финансылык агымдар, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуу, ИДПга кошкон салым. Эң көрсөтмөлүү мисалды Кыргызстан берип жатат: 2024-жылы активдүү иштеген КЭУлар 10,56 млрд сомдон ашык, башкача айтканда 120 млн АКШ долларынан ашык жалпы кошумча нарк өндүргөн, бул өлкөнүн ИДПсынын 0,67 пайызын түзгөн; бюджетке болжол менен 1,3 млрд сом, башкача айтканда дээрлик 15 млн АКШ долларын төлөгөн; сектордун жалпы финансылык түшүүлөрү болжол менен 53 млрд сомго, башкача айтканда дээрлик 610 млн АКШ долларына жеткен, ал эми бул изилдөөдө бааланган салым кошуучу максаттуу топ боюнча сумма 14,2 млрд сомду, башкача айтканда 161,7 млн АКШ долларына жакын каражатты түзгөн. Өзбекстанда 2024-жылы ӨКЭУ секторунун жалпы акчалай түшүүлөрү 34 350,3 млрд сумду, башкача айтканда 2,8 млрд АКШ долларын түзгөн, ал эми акыркы жети жылда мамлекеттик бюджеттен жарандык коом институттарын колдоого 718 млрд сум, башкача айтканда дээрлик 60 млн АКШ доллары бөлүнгөн. Казакстанда 2024-жылы мамлекеттик социалдык тапшырык аркылуу 33,6 млрд теңгеге, башкача айтканда дээрлик 70 млн АКШ долларына 2 167 долбоор өткөн. Тажикстандагы 69 ЖКУдан турган тандалма 53,3 млн сомони, башкача айтканда дээрлик 6 млн АКШ доллары өлчөмүндө жүгүртүүнү жана болжол менен 4 млн сомони, башкача айтканда 440 миң АКШ долларынан ашык салыкты көрсөткөн. Түркмөнстанда 2024-жылы 22 гранттык долбоор ишке ашырылган, мында КЭУларга караштуу ишканалар майыптыгы бар 400дөн ашык адамды жумуш менен камсыз кылат.

Экинчиден, отчет КЭУлардын башкаруунун сапатына, инвестициялык климатка жана жеке секторду өнүктүрүү шарттарына кошкон салымын белгилейт. КЭУлар кызмат көрсөтүү менен гана чектелбестен, мамлекеттик чечимдерди талкуулоо циклине, коомдук мониторингге, реформаларды серепсерепчилик коштоого катышат, калктан мамлекетке кайтарым байланышты жеткирет жана жер-жерлерде оңдоону жана өзгөртүүнү талап кылган системалуу кыйынчылыктарды аныктоого жардам берет. Тажикстанда КЭУлардын өкүлдөрү Улуттук өнүгүү кеңешинин алдындагы 14 ведомстволор аралык жумушчу топторго жана конкреттүү институционалдык өзгөрүүлөргө катышат. Казакстанда КЭУлар коомдук кеңештер, гранттык механизмдер жана мамлекеттик социалдык тапшырык системасына киргизилген. Өзбекстанда ӨКЭУлар порталы, коомдук кеңештер, мамлекеттик гранттар жана аймактык фонддор аркылуу КЭУларды колдоонун институционалдык инфраструктурасы өнүгүүдө. Ошол эле учурда Өзбекстандын мисалы сектордун институционалдык өсүшү анын коомдук таанымалдуулугуна өзүнөн-өзү кепилдик бербей турганын көрсөтөт: айрым жарандар үчүн КЭУлардын (ӨКЭУлардын) ролу дагы эле жетиштүү деңгээлде түшүнүктүү эмес. Кыргызстанда КЭУлар реформаларды ишке ашырууга мониторинг жүргүзүүгө, социалдык мааниге ээ кызматтарды көрсөтүүгө жана өнүгүү программаларын иштеп чыгууга катышат. Ошентип, КЭУлар мамлекеттин өнөктөштөрү гана эмес, ишкердүүлүк, инвестициялар жана жергиликтүү өнүгүү үчүн кыйла ачык, алдын ала божомолдоого боло турган жана жагымдуу чөйрөнүн маанилүү элементи катары да чыгат.

Үчүнчүдөн, изилдөө КЭУлардын социалдык, тематикалык жана сапаттык салымын көрсөтөт. Жарандык сектордун уюмдары саламаттык сактоо, билим берүү, социалдык интеграция, сот адилеттигине жеткиликтүүлүк, экология, жергиликтүү өнүгүү, жакырчылык менен күрөшүү жана

³¹ Отчет үчүн маалыматтар 2025-жылы чогултулгандыктан, эгерде башкача көрсөтүлбөсө, отчетто 2024-жылга тиешелүү маалыматтар колдонулган.

ишкердикти өнүктүрүү тармактарында иш алып барат. Мында алардын салымы масштабы боюнча гана эмес, сапаты боюнча да маанилүү. Отчет КЭУлардын салымынын беш негизги сапаттык мүнөздөмөсүн бөлүп көрсөтөт: уникалдуулук, инновациялуулук, натыйжалуулук, туруктуулук жана өнүгүүнү жетүүгө кыйын, четте калган жана аярлуу аймактарга жана топторго «жеткирүү» функциясын аткаруу жөндөмү. Дал ушул касиеттер КЭУларга үй-бүлө, мамлекет же рынок толук камтый албаган милдеттерди чечүүгө, алыскы аймактар, аярлуу жана саны аз топтор менен иштөөгө, ошондой эле стандарттуу административдик механизмдер аркылуу камтуу кыйын болгон адамдарга жардамды жана чечимдерди жеткирүүгө мүмкүндүк берет. Сектордун негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири да ушунда: КЭУлар кызмат көрсөтүүлөрдү гана эмес, көйгөйлөрдү чечүүнүн практикалык моделдерин да түзөт, алар кийин реформаларга, кызмат көрсөтүүлөргө, жергиликтүү өнүгүүгө жана башкаруу практикасына таасир эте алат.

Изилдөөнүн актуалдуулугу бир эле учурда бир нече фактор менен аныкталат. Биринчиден, Борбордук Азияда КЭУлардын салымын долбоорлор жана гранттар аркылуу гана эмес, экономика, башкаруу, кызмат көрсөтүүлөрдүн сапаты жана жергиликтүү өнүгүү аркылуу баалаган системалуу изилдөөлөр дагы эле өтө аз. Экинчиден, региондо КЭУлар жөнүндө коомдук түшүнүк бирдей эмес бойдон калууда: практикалык пайдасын таануу менен катар тышкы таасир, гранттарга көз карандылык жана сектордун экинчи даражадагы ролу тууралуу стереотиптер да сакталууда. Бул КЭУлардын салымын баалоого коомдук суроо-талапты түзөт. Үчүнчүдөн, инвестициялык климатка, аймактардын туруктуулугуна, башкаруунун сапатына жана секторлор аралык өнөктөштүккө көңүл күчөп жаткан азыркы шартта КЭУлар социалдык тармакка гана эмес, жарандар, жамааттар жана ишкерлер үчүн тоскоолдуктарды төмөндөтүүгө да салым кошорун көрсөтүү өзгөчө маанилүү болуп жатат. Ошентип, отчет практикалык коомдук жана мамлекеттик суроо-талапка жооп берет: КЭУлардын салымын көрүнүктүү, өлчөнүүчү жана коом тарабынан таанымал кылуу.

Ошол эле учурда отчет далил базасынын чектөөлөрүн объективдүү белгилейт. Өлкөлөр арасында уюмдардын аныктамаларында жана камтылышында, статистиканын толуктугунда, макроэкономикалык маалыматтардын жеткиликтүүлүгүндө жана сапаттык материалдардын тереңдигинде олуттуу айырмачылыктар табылып жатат. Эң жакшы эсепке алынганар – уюмдардын катталышы, айрым финансылык агымдар, долбоорлордун, кызмат көрсөтүүлөрдүн жана бенефициарлардын саны; ал эми адамдардын абалындагы, жашоо сапатындагы, жумуш менен камсыз болуу деңгээлиндеги, натыйжалардын туруктуулугундагы жана мамлекеттик башкаруу практикасындагы узак мөөнөттүү өзгөрүүлөр начарыраак эсепке алынат. Ошондуктан отчет өлкөлөрдүн жасалма симметриялуу сандык салыштыруусун түзбөйт, тескерисинче статистиканы, кейстерди, серептик баалоолорду жана салым моделдеринин типологиясын айкалыштырган региондук синтез усулун колдонот. Анын уникалдуулугу да ушунда: бул Борбордук Азия үчүн КЭУлардын салымын бир эле учурда бир нече өлчөмдөрдө – институционалдык, экономикалык, башкаруучулук, социалдык жана тематикалык өлчөмдөрдө сүрөттөөгө жасалган алгачкы аракеттердин бири.

Негизги региондук жыйынтык төмөнкү: Борбордук Азияда КЭУлар туруктуу өнүгүүнүн маанилүү ресурсу болуп турат, бирок алардын салымынын улуттук маалымат системаларындагы көрүнүктүүлүк деңгээли ар түрдүү жана көп учурда жетишсиз бойдон калууда. Бул салымды мындан ары таанып моюнга алуу үчүн жумуш менен камсыз кылууну, финансылык агымдарды, салык төлөмдөрүн, волонтердук эмгекти, кошумча наркты жана уставдык ишмердиктин натыйжаларын кыйла үзгүлтүксүз эсепке алууну өнүктүрүү, ошондой эле коомдук отчеттуулукту, салыштырылуучу индикаторлорду жана секторлор аралык өз ара аракеттенүү механизмдерин күчөтүү зарыл. Мамлекеттик органдар үчүн бул мамлекеттик пландоонун натыйжалуулугун жогорулатуу максатында КЭУлардын дараметин эсепке алуу механизмдерин мындан ары өнүктүрүү максатка ылайыктуу экенин билдирет. КЭУлардын өздөрү үчүн – натыйжалардын иш-кагаздарын жүргүзүүнү жана коомчулукка көрсөтүүнү күчөтүү; донорлор жана изилдөө уюмдары үчүн – баалоо методикаларын жана салымды эсепке алуунун жалпы региондук стандарттарын колдоо маанилүү.

Киришүү

Коммерциялык эмес уюмдар акыркы он жылдыктарда Борбордук Азия өлкөлөрүнүн коомдук, социалдык жана экономикалык турмушунун көрүнүктүү бөлүгүнө айланды. Алар социалдык колдоо, билим берүү, саламаттык сактоо жана укуктарды коргоодон тартып экология, жергиликтүү өнүгүү, ишкердүүлүк, жаштар саясаты жана жарандардын чечим кабыл алууга катышуусу сыяктуу ар түрдүү чөйрөлөрдө иш алып барат. Ошол эле учурда региондо КЭУлар жөнүндө түшүнүк жана кабыл алуу бирдей эмес бойдон калууда: айрымдар аларды иш-жүзүндөгү жардамдын жана коргоонун булагы катары көрөт, башкалар – коомдук мааниге ээ милдеттерди чечүүдөгү серепсерептик ресурс жана өнөктөш катары кабыл алат, ал эми коомдук дискурстун бир бөлүгү дагы эле КЭУлардын ишмердигин тышкы таасир, гранттарга көз карандылык же терс стереотиптер менен байланыштырат.

КЭУлардын топтолгон иш тажрыйбасы алардын бар экенин жалпы таануудан алардын кандай коомдук баалуулук жаратып жатканын, кандай милдеттерди чечүүгө жардам берерин жана алардын салымын чечим кабыл алуу процессинде, статистикада жана өнүгүү тууралуу коомдук түшүнүктө кантип жакшыраак эсепке алууга болорун аң-сезимдүү баалоого өтүүгө мүмкүндүк берет.

Борбордук Азия өлкөлөрүнүн өнүгүүсүнө коммерциялык эмес уюмдардын салымын баалоо бул сектордун ишмердигин сүрөттөө үчүн гана эмес, анын өнүгүү системасындагы ордун так түшүнүү үчүн да зарыл. КЭУлар социалдык, экономикалык, укуктук, экологиялык жана башкаруучулук милдеттерди чечүүгө катышат, бирок бул иштин натыйжалары көп учурда кеңири коомчулук, бизнес жана мамлекеттик институттардын бир бөлүгү үчүн жетиштүү деңгээлде көрүнүктүү болбой жатат. Натыйжада КЭУлардын салымы айрым долбоорлор, гранттык каржылоо, коомдук иш-чаралар же конкреттүү топтор менен иштөө аркылуу гана бөлүк-бөлүк катары кабыл алынышы мүмкүн. Мында адамдар, жамааттар жана башкаруу системалары үчүн кандай өзгөрүүлөр жаралып жатканы тууралуу бүтүндөй түшүнүк калыптанбай жатат.

Региондун көптөгөн өлкөлөрүндө КЭУлар формалдуу укуктук легитимдүүлүккө ээ: алар катталган, улуттук мыйзамдардын алкагында иштейт, отчет тапшырат, долбоорлорду ишке ашырат жана мамлекеттик органдар менен өз ара аракеттенет. Бирок сектордун коом тарабынан туруктуу таанылышы үчүн кыйла кеңири негиз талап кылынат. Постсоветтик контекстте КЭУлар дайыма эле коомдук түзүлүштүн көнүмүш жана салттуу элементи катары кабыл алынбайт, анткени өз алдынча жарандык уюмдар тууралуу тарыхый эс тутум чектелүү, ал эми жамааттык аракеттердин көптөгөн формалары узак убакыт бою мамлекеттик же квазимамлекеттик түзүмдөр менен байланыштырылып келген. Ошондуктан КЭУлардын салттуу легитимдүүлүгү жай калыптанат жана көп жагынан коом алардын күнүмдүк жашоодогу практикалык пайдасын канчалык көрө алганына көз каранды.

КЭУлардын харизматикалык легитимдүүлүгү алардын коом жана мамлекет үчүн маанилүү милдеттерди чечүүгө кошкон олуттуу салымын таануу менен байланыштуу. Ал сектордун ишмердиги адамдарга реалдуу жардам, кызмат көрсөтүүлөрдү өнүктүрүү, укуктарды коргоо жана коомдук мааниге ээ көйгөйлөрдү чечүүгө катышуу катары кабыл алынганда пайда болот. Бул контекстте салымды баалоо коомдук ишенимди жана институционалдык таанууну күчөтүүчү инструментке айланат. Ал КЭУлар грант алуучулар гана эмес экенин көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. Алар өнүгүүдө маанилүү роль ойнойт: кызматтарды көрсөтөт, жумуш орундарын түзөт, салык төлөйт, ресурстарды тартат, аярлуу топторду колдойт, чечимдерди иштеп чыгууга катышат, калктан мамлекетке кайтарым байланышты жеткирет, жергиликтүү демилгелерди өнүктүрөт, инвестициялар үчүн кыйла ачык-айкындуу жана жагымдуу чөйрө түзөт, социалдык жана экономикалык көйгөйлөрдү чечүүнүн жаңы ыкмаларын сунуштайт. Бул салым канчалык түшүнүктүү болсо, КЭУлар, мамлекет, бизнес, донорлор жана коом ортосунда конструктивдүү өз ара аракеттенүүгө ошончолук көп негиз түзүлөт жана Борбордук Азия өлкөлөрүнүн жарандары үчүн пайдасы да ошончолук көбүрөөк болот.

Ошол эле учурда Борбордук Азия өлкөлөрүндө КЭУлардын коомдук мааниси алардын жардам берүү, окутуу же долбоорлорду аткаруу жөндөмү менен гана байланыштуу эмес. Салымдын маанилүү бөлүгү КЭУлар формалдуу чечимдер менен адамдардын реалдуу турмуштук абалынын ортосундагы ажырымды азайтканы менен түшүндүрүлөт. Бенефициарлар, жергиликтүү жамааттар жана аймактар менен туруктуу байланыштын аркасында КЭУлар программаларды ишке ашыруудагы

кемчиликтерди башкалардан эрте байкай алат, четте калган топторду аныктайт, экономикалык акторлор туш болгон административдик тоскоолдуктарды белгилейт жана мамлекеттик органдарды программаларды ишке ашыруунун жергиликтүү шарттары тууралуу маалымдайт. Бул функцияда КЭУлар өнүгүү үчүн бир топ жагымдуу шарттарды түзүүгө көмөктөшөт. Алар ачык-айкын, алдын ала божомолдоого боло турган жана жергиликтүү демилгелерди, жеке секторду жана инвестицияларды өнүктүрүүгө ылайыктуу чөйрөнү түзүү боюнча сунуштар аркылуу серепсерепчилик коштоонун, ачык-айкындуулукту жогорулатуунун жана мамлекеттик чечимдердин натыйжалуу ишке ашырылышына көмөк көрсөтүүнүн коомдук механизмин түзөт.

Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн бул милдет өзгөчө мааниге ээ. Региондогу КЭУ сектору ар түрдүү: укуктук формалар, терминология, мамлекет менен өз ара аракеттенүү моделдери, каржылоо булактары, маалыматтардын ачыктыгынын деңгээли жана сандык баалоо мүмкүнчүлүктөрү айырмаланат. Айрым өлкөлөрдө КЭУлардын салымы жумуш менен камсыз кылуу, каржылык агымдар жана статистика аркылуу жакшыраак көрүнөт; башкаларында – мамлекеттик программаларга катышуу, серепсерептик аянтчаларга, социалдык кызмат көрсөтүүлөргө, коомдук мониторингге же жетүүгө кыйын болгон топтор менен иштөөгө катышуу аркылуу көрүнөт. Ошондуктан региондук отчет өлкөлөрдүн материалдарын механикалык түрдө бириктирүү болуп саналбайт. Анын милдети – жалпы мыйзамченемдүүлүктөрдү жана айырмачылыктарды аныктоо, КЭУлардын салымынын негизги түрлөрүн көрсөтүү жана бул салымдын кайсы элементтерин азыр эле өлчөөгө болорун, ал эми кайсылары үчүн кыйла өнүккөн далил базасы талап кылынарын аныктоо.

Бул отчеттун максаты – КЭУлардын Борбордук Азия өлкөлөрүнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө кошкон салымын баалоо. Бул баалоо алардын экономиканын катышуучулары, коомдук мааниге ээ кызматтарды көрсөтүүчүлөр, мамлекеттин өнөктөштөрү, жергиликтүү өнүгүүнүн субъекттери, колдонмо серепсерептик булактары, калк менен аймактардан кайтарым байланышты жеткирүүчүлөр, ошондой эле инвестициялык климатты жана жеке секторду өнүктүрүү шарттарын жакшыртууга көмөктөшүүчү акторлор катары ролун камтыйт. Экинчи максат – Борбордук Азиянын 5 өлкөлөрүндөгү КЭУлар ортосунда тажрыйба алмашуу үчүн кошумча мүмкүнчүлүктөрдү түзүү, анын ичинде салымды баалоо чөйрөсүндө, ошондой эле бул баалоонун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн көрсөткүчтөр платформасын же системасын иштеп чыгуу жана консолидациялоо.

Өзгөчө көңүл учурдагы эсепке алуу системалары толук чагылдырбай жаткан салым түрлөрүнө бурулат: бенефициарлардын абалындагы өзгөрүүлөргө, кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктүн жакшырышына, коомдук катышуунун күчөшүнө, аярлуулуктун төмөндөшүнө, экономикалык мүмкүнчүлүктөрдүн өнүгүшүнө жана жер-жерлерде чечимдердин сапатынын жогорулашына.

Отчет өлкөлүк материалдарга, кошумча сандык баалоого, кабинеттик талдоого, ийгилик окуяларына, фокус-топтордун маалыматтарына, интервьюларга жана жеткиликтүү расмий булактарга таянат. Мындай ыкма институционалдык көрсөткүчтөрдү, сектордук мисалдарды, салымдын сапаттык мүнөздөмөлөрүн жана региондук синтезди айкалыштырууга мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда отчет далил базасынын чектөөлөрүн эске алат: өлкөлөр боюнча маалыматтар толуктугу, салыштырууга мүмкүнчүлүгү, мезгилдери, уюмдарды камтуусу жана маалыматты ачуу деңгээли боюнча айырмаланат. Ошондуктан талдоо өлкөлөрдүн жасалма симметриялуу салыштыруусун түзүүгө умтулбайт, тескерисинче КЭУлардын салымы ар түрдүү улуттук шарттарда кандайча көрүнөрүн көрсөтөт.

Изилдөөнүн негизги логикасы КЭУлар пайда алып келеби жана кандай долбоорлорду ишке ашырат деген суроодон алардын ишмердигинин натыйжасында эмнелер өзгөрүп жатат деген суроого өтүүдөн турат. Мындай өтүү экономикалык өнүгүү милдеттери үчүн да өзгөчө маанилүү. Мамлекет үчүн саясатты ишке ашыруунун сапатын жогорулатууда жана аймактардын өнүгүүсүндөгү тоскоолдуктарды төмөндөтүүдө КЭУлардын өнөктөш катары дараметин жакшыраак көрүүгө жардам берет. Бизнес жана жеке сектор үчүн – КЭУлар социалдык ортомчулар гана эмес, айрыкча жергиликтүү деңгээлде кыйла алдын ала божомолдоого боло турган, туруктуу жана жагымдуу ишкердик чөйрөнү түзүүнүн катышуучулары боло аларын түшүнүүгө шарт түзөт. Коом үчүн болсо бул сектор адамдар, үй-бүлөлөр, жамааттар жана жалпы регион өлкөлөрү үчүн кандай иш-жүзүндөгү пайда жаратарын түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

1. Адабиятка сереп

1.1. Легитимдүүлүк теориясы жана КЭУлардын салымын моюнга алуу көйгөйү

Коммерциялык эмес уюмдар тууралуу адабияттар² КЭУлардын өнүгүүгө кошкон салымы тууралуу адабияттарга караганда бир топ кенен. Изилдөөлөрдүн көпчүлүгү укуктук чөйрөгө, жарандык мейкиндикке, КЭУлардын мамлекет менен болгон мамилелерине, коомдук катышууга, ишенимге жана сектордун өзүнүн абалына багытталган. Ал эми КЭУлардын ишмердигинин натыйжасында экономикада, социалдык чөйрөдө, башкарууда жана жашоо сапатында так эмнелер өзгөрөрүн системалуу түрдө түшүндүргөн эмгектер байкалуу сейрек кездешет. Бул ажырым Борбордук Азияга гана эмес, жалпы эл аралык адабияттарга да мүнөздүү: жарандык коом боюнча чоң көлөмдөгү маалыматтар топтолгон шарттарда да анын өнүгүүгө кошкон салымы көбүнчө кыйыр түрдө, бөлүм-бөлүм же айрым мисалдар-кейстер аркылуу гана белгиленет, ал эми бүтүндөй аналитикалык серептер катары эмес берилет [3], [5], [9], [15].

Бул ажырымды жеңүү үчүн эң натыйжалуу теория катары легитимдүүлүк теориясы саналат. Классикалык вебердик үрп-адатта легитимдүүлүк актордун аракеттенүүгө болгон укугун моюнга алуу менен байланыштуу жана үч негизге таянат: салттуу, харизматикалык жана легалдуу-рационалдуу [1]. Уюмдук теориясында легитимдүүлүк кененирээк түшүндүрүлөт: уюмдун социалдык жактан бөлүшүлгөн нормаларга жана күтүүлөргө ылайык, жагымдуу, орундуу жана туура келген деп кабыл алынышы катары каралат [2]. КЭУларды талдоо үчүн бул алардын салымы тууралуу суроо программалардын натыйжалуулугу тууралуу гана суроо эмес, мамлекет, коом, бизнес жана донорлор эмне үчүн КЭУларды өнүгүүнүн орундуу жана баалуу катышуучусу деп эсептей турганы тууралуу да суроо экенин билдирет. Дал ошондуктан КЭУлардын салымы тууралуу талкуу алардын таанылышы, ишенимге ээ болушу жана коомдук пайдалуулугу тууралуу талкуу менен ажырагыс байланышта [1], [2].

КЭУларга карата легитимдүүлүк теориясы өзгөчө маанилүү, анткени бар болууга формалдуу укуктун болушу туруктуу коомдук таанууга кепилдик бербейт. КЭУлардын отчеттуулугу тууралуу адабияттарда КЭУлар бир эле учурда мамлекеттин, донорлордун, бенефициарлардын жана коомдун күтүүлөрүнө жооп берүүгө мажбур экени бир нече жолу белгиленген. Ошол эле учурда отчеттуулук тууралуу түшүнүктөр КЭУлардын өзүндө да, кызыкдар тараптарда да бөлүк-бөлүк жана бири-бири менен жетиштүү деңгээлде шайкеш эмес бойдон калууда [10]. Патрик Килбинин эмгектери да КЭУлардын легитимдүүлүгү юридикалык каттоо же кызыкчылыктарды өкүлчүлүк кылуу менен гана чектелбей турганын көрсөтөт; ал уюмдун баалуулуктарына жана уюм кимдин кызыкчылыгы үчүн иш алып барса, ошол тараптардын алдындагы отчеттуулук механизмдерине таянат [11], [12]. Демек, КЭУлардын салымын натыйжалардын жыйындысы катары гана эмес, алардын кеңири маанидеги легитимдүүлүгүн калыптандыруунун негизги механизмдеринин бири катары да кароо керек.

1.2. КЭУлардын салымын өлчөө: статистикалык көрүнүктүүлүк жана методологиялык чектөөлөр

Эл аралык адабиятта коммерциялык эмес сектордун статистикалык көрүнүктүүлүгү маселеси маанилүү орунду ээлейт. БУУнун Улуттук эсептер системасындагы коммерциялык эмес уюмдар боюнча колдонмосунда КЭУлар өз алдынча жана маанилүү сектор экени, ал өзүнчө статистикалык эсепке алууну талап кылары белгиленген [3]. Коммерциялык эмес жана ага жакын институттар, ошондой эле волонтердук эмгек үчүн жаңыланган көмөкчү эсеп бул багытты өнүктүрүп, жарандык коомду расмий экономикалык статистикада кыйла көрүнүктүү кылууга умтулат [4]. Лестер Саламон жана анын кесиптештеринин салыштырмалуу изилдөөлөрү, ошондой эле Ж. Кейси даярдаган сереп негизги көйгөй сектордун жоктугунда эмес, анын көлөмүн, түзүмүн жана салымын өлчөө боюнча бирдиктүү эл аралык салыштырма маалымат базасынын жана макулдашылган методологиянын жоктугунда экенин көрсөтөт [6], [7]. Ошентип, КЭУлардын салымын өлчөө алардын институционалдык көрүнүктүүлүгүнүн жана таанылышынын шартына айланат.

² Булактардын тизмеси ушул отчеттун 1-тиркемесинде берилген.

Адабияттардын өзүнчө блогу КЭУлардын таасирин өлчөөгө арналган жана бул иш канчалык татаал экенин көрсөтөт. Таасирди баалоо боюнча адабияттарда КЭУларды аракеттерди жана дароо көрүнгөн сандык натыйжаларды (inputs и outputs), сүрөттөө аркылуу баалоо кыйла жеңил экени бир нече жолу белгиленген. Мисалы, долбоорлордун саны, окутулган адамдар, жардам алуучулар, каржылоонун көлөмү сыяктуу көрсөткүчтөрү аркылуу баалоо оңой. Ал эми бенефициарлардын абалындагы өзгөрүүлөр жана узак мөөнөттүү таасир, башкача айтканда адамдардын жашоосундагы, жамааттардагы жана институттарды туруктуу өзгөрүүлөр – outcomes жана impact аркылуу баалоо бир топ татаал [8]. Таасирди баалоо узак мөөнөттүү өзгөрүүлөрдүн конкреттүү КЭУлардын аракеттери менен байланышын далилдөө маселеси, ошондой эле ар башка уюмдардын жана платформалардын маалыматтарынын салыштырылбастыгы менен татаалдашат [8], [10]. Жарандык коом жана өнүгүү боюнча өлкөлөр аралык салыштырма талдоого негизделген адабияттар да изилдөөчүлөр өлчөөнүн тактыгы менен реалдуу саясат үчүн туура келгендиги ортосунда тандоого көп учурда мажбур болорун көрсөтөт: жеткиликтүү маалыматтар сектордун кеңири жана узак мөөнөттүү салымы тууралуу ишенимдүү жыйынтык чыгаруу үчүн адатта жетишсиз [9]. Дал ошондуктан КЭУлардын салымын түз сандык баалоо аракеттери сейрек кездешет, ал эми талкуу көп учурда алардын коомдук таасиринен көрө уюмдардын ички натыйжалуулугуна ооп кетет [8]–[10].

1.3. КЭУлар институционалдык акторлор катары: жарандык мейкиндик, башкаруунун отчеттуулугу жана өнүгүү шарттары

Маанилүү теориялык аспект КЭУларды кызмат көрсөтүүчүлөр катары гана эмес, институционалдык чөйрөнү өзгөртө алган акторлор катары кароо зарылдыгы менен байланыштуу. К. Херролд жана Х. Абу-Ассинин эмгеги социалдык кызматтарды көрсөтүүгө гана багытталган КЭУлар да белгилүү шарттарда кеңири институционалдык жана коомдук эффекттерге өбөлгө түзө аларын көрсөтөт. Бул алар катышуу аянтчаларын түзгөндө, жарандар менен өз ара аракеттенгенде жана жергиликтүү тажрыйбаларды өзгөрткөндө мүмкүн болот [13]. Бул ушул изилдөө үчүн өзгөчө маанилүү, анткени «кызмат көрсөтүү» жана «коомдук роль» түшүнүктөрүн кескин карама-каршы коюудан качууга мүмкүндүк берет. КЭУлардын өнүгүүгө кошкон салымы формасы боюнча сервистик, бирок кесепеттери боюнча институционалдык болушу мүмкүн: билимди топтоо, стандарттарды жайылтуу, жардам көрсөтүү практикаларын өзгөртүү жана мурда «көрүнбөгөн» көйгөйлөрдү коомдук жана башкаруучулук күн тартибине киргизүү аркылуу [13], [15].

Мындай ыкма КЭУлардын экономикалык эффекттери тууралуу маселени кыйла кеңири коюуга мүмкүндүк берет. КЭУлардын ишкердик чөйрөгө жана инвестициялык климатка таасири көбүнчө кыйыр мүнөзгө ээ, бирок институционалдык жактан маанилүү. Бүткүл дүйнөлүк банк инвестициялык климатты бизнес жана инвестициялардын бүтүндөй жашоо циклине таасир эткен укуктук, жөнгө салуучу, административдик жана институционалдык тоскоолдуктардын жыйындысы катары аныктайт [24]. Бул контекстте кызмат көрсөтүүлөргө жетүүдөгү тоскоолдуктарды, инфраструктуралык жетишсиздиктерди, программаларды аткаруудагы көйгөйлөрдү, көндүмдөрдүн жетишсиздигин жана маалыматтык асимметрияларды аныктоого жардам берген КЭУлар социалдык чөйрөгө гана эмес, жеке секторду өнүктүрүү үчүн кыйла алдын ала божомолдоого боло турган чөйрөнү түзүүгө да салым кошот. OECD өз кезегинде ишенимди, ачык-айкындуулукту жана отчеттуулукту узак мөөнөттүү капитал, экономикалык өсүш жана каржылык туруктуулук үчүн шарттар менен түздөн-түз байланыштырат [26]. КЭУлар ишкердикти өнүктүрүүнүн, стартаптарды колдоонун, ишкерлердин дараметин жогорулатуунун жана мамлекеттик бюджетке түшкөн жүктү азайтуунун катышуучулары, ошондой эле бизнес менен коомдук күн тартибинин ортосундагы ортомчулар катары сүрөттөлөт [15], [17].

Жарандык мейкиндик тууралуу адабияттар да бул тыянакты күчөтөт. UNDP жана ICNL материалдарында жарандык катышуу үчүн жагымдуу чөйрө катышуу укугун ишке ашыруунун шарты гана эмес, социалдык ынтымактын жана туруктуу өнүгүүнүн кыймылдаткычы да экени белгиленет [5]. Бул КЭУлардын салымын кызматтарды түз көрсөтүү менен гана чектөөгө болбой турганын билдирет. Ал катышуу каналдарын, коомдук кайтарым байланышты, өзүн-өзү уюштурууну, тилектештикти жана ишенимди калыптандыруу сыяктуу кеңири эффекттерди да камтыйт. Ушул көз караштан алганда, КЭУлар үй-бүлө, мамлекет жана рыноктун чегинен тышкары турган, бирок ошол эле учурда үч чөйрөнүн баарына таасир эткен өзгөчө институт катары чыгат [5], [6].

Ушуга байланыштуу адабияттардын бир бөлүгү КЭУларды кызмат көрсөтүүчүлөр же жарандык

мейкиндиктин катышуучулары катары гана эмес, серепсерептик-социалдык мониторинг системасынын кошумча элементи катары да кароого мүмкүндүк берет. Маңызы боюнча бул парламенттик, соттук же административдик көзөмөлдүн натыйжалуулугун күчөтүүчү кармоо жана тең салмактуулук системасынын бейформал элементи болуп саналат. Бул кайтарым байланышты жеткирүү, реформаларды талкуулоого катышуу жана мамлекет тарабынан кабыл алынган чечимдердин даректүүлүгүн жогорулатуу тууралуу сөз болуп жатат. OECD ачык өкмөттү жана жарандардын катышуусун чечим кабыл алууда ачык-айкындуулукту, отчеттуулукту жана катышуунун сапатын чыңдоо менен байланыштырат, ал эми Бүткүл дүйнөлүк банк – реформаларды ишке ашыруунун сапатын жакшыртуу, отчеттуулукту күчөтүү жана жергиликтүү чечимдерди туруктуу коомдук натыйжаларга айландыруу менен байланыштырат [25], [27]. Бул мааниде КЭУлар башкарууну адамдардын, аймактардын жана экономикалык акторлордун реалдуу муктаждыктарына сезимтал кылган институционалдык чөйрөнүн бир бөлүгү катары каралышы мүмкүн.

Бул жагынан британиялык тажрыйба өзгөчө көрсөтмөлүү. Ал жерде сектордун легитимдүүлүгү маселеси көз карандысыз жөнгө салуучу орган – England and Wales Charity Commission ишмердиги аркылуу институционалдаштырылган. Мыйзам Комиссиянын максаттарынын катарына кайрымдуулук уюмдарына карата коомдук ишенимди жана ишенимдүүлүктү жогорулатууну, коомдук пайда талабын түшүнүүнү илгерилетүүнү, камкорчулардын милдеттерин аткарууга көмөк көрсөтүүнү, кайрымдуулук ресурстарын натыйжалуу пайдаланууну жана кайрымдуулук уюмдарынын донорлордун, бенефициарлардын жана кеңири коомчулуктун алдындагы отчеттуулугун чыңдоону түздөн-түз бекитет [20]. Комиссия 2024–2029-жылдарга карата стратегиясында өз максатын кайрымдуулук уюмдары толук кандуу өнүгө ала турган адилеттүү, тең салмактуу жана көз карандысыз жөнгө салуу системасын калыптандыруу катары аныктайт. Ошол эле учурда дал ушундай модель сектордун туруктуулугу негизделген коомдук ишенимди колдой турганын баса белгилейт [21]. Бул моделдин практикалык жагы да маанилүү: Комиссия кайрымдуулук уюмдарынын коомдук реестрин жүргүзөт жана сектор боюнча ачык маалыматтардын күн сайын жаңыланып туруучу ачык маалыматтарды жүктөп көчүрмөсүн берет, ошондой эле жылдык отчеттуулукту стандартташтырып, коомго, изилдөөчүлөргө жана мамлекеттик ишмерлерге жеткиликтүү болгон салыштырмалуу маалыматтардын көлөмүн кеңейтет [28], [30]. Легитимдүүлүктү күчөтүүнүн кошумча элементи камкорчуларга уюм өз максаттарын коомдук пайда үчүн кандайча ишке ашырганын жыл сайын түшүндүрүү талабынан келип чыгат. Башкача айтканда, уюмдун укуктук макамы коомчулукка сүрөттөлгөн натыйжа менен иш жүзүндө байланыштырылат [31]. Ошол эле учурда британиялык модель дардын реформаларды талкуулоодогу жалпы таанылган ролун четке какпайт: Комиссиянын жетекчилиги кайрымдуулук уюмдары өздөрүнүн кайрымдуулук максаттарына кызмат кылса жана мыйзамдын алкагында ишке ашырылса, коомдук дебаттарга катышууга укуктуу деген түшүнүккө таянат [22]. 2025-жылдагы «Кайрымдуулукка коомдук ишеним» аттуу үзгүлтүксүз изилдөө Англия жана Уэльсте кайрымдуулук уюмдарына болгон ишеним туруктуу жогору бойдон каларын, ал эми жөнгө салуучу орган тууралуу жана анын ролу жөнүндө маалымдуулук секторго болгон ишенимди күчөтөрүн көрсөтөт [29]. Ошентип, британиялык тажрыйба КЭУлардын легитимдүүлүгү алардын өз натыйжалары аркылуу гана эмес, көз карандысыз жөнгө салуу, ачык маалыматтар, стандартташтырылган отчеттуулук, коомдук катышуунун түшүнүктүү эрежелери жана коомдук ишенимди үзгүлтүксүз өлчөө аркылуу да бекемделе аларын көрсөтөт. Аналитикалык жактан бул Борбордук Азиянын өлкөлөрү үчүн өзгөчө маанилүү: Комиссия КЭУлардын салымынын таасирин баалоонун толук маанисинде өлчөбөйт, бирок сектордун салымы статистикалык жактан бүдөмүк бойдон калбашы жана уюмдардын харизматикалык легитимдүүлүгү алсыз болбошу үчүн зарыл болгон өлчөнүүчүлүк, салыштырылуучулук жана ишеним инфраструктурасын түзөт.

1.4. Борбордук Азиядагы КЭУлар: өлчөөнүн жетишсиздиги жана легитимдүүлүктү чыңдоо тапшырмалары

Борбордук Азия контекстинде мындай келечек өзгөчө мааниге ээ. Мисалы, Кыргызстанда КЭУлар негизинен рационалдуу-легалдуу легитимдүүлүккө ээ, ал эми салттуу жана харизматикалык легитимдүүлүк кыйла алсызыраак көрүнөт [15]. КЭУлардын салымы тууралуу фактылык, системалуу жана түшүнүктүү маалыматтын жоктугу мифтерге, ишенбестикке жана сектордун «деструктивдүү» ролу тууралуу айыптоолорго негиз түзөт [15]. Башкача айтканда, жергиликтүү контекстте салымды баалоо көйгөйү академиялык көйгөй гана эмес, сектордун коом тарабынан таанылышы маселеси да болуп саналат. Дал ошондуктан Вебердин легитимдүүлүк теориясы бул изилдөөнүн теориялык негизи катары колдонулат: далилденген салым КЭУлардын харизматикалык легитимдүүлүгүн күчөтө аларын, ал эми убакыттын өтүшү менен алардын таанылышынын кыйла туруктуу салттуу негизин да калыптандыра аларын көрсөтүү үчүн [15].

Борбордук Азия өлкөлөрүнүн өнүгүүсүнө жарандык коомдун жана КЭУлардын салымы тууралуу жарыяланган басылмалар өтө аз. Адабияттар негизинен сектордун абалына, КЭУлардын коом тарабынан кабыл алынышына жана чечим кабыл алуу процесстерине катышуу мүмкүнчүлүктөрүнө көңүл бурат [16]. Эл аралык адабияттар жарандык коом уюмдарынын жакырчылыкты кыскартууга жана өнүгүүгө кошкон узак мөөнөттүү салымын жетиштүү сүрөттөбөйт, бирок индикаторлорду тандоонун татаалдыгы жана көптөгөн сандык баалоолор ИДП көрсөткүчтөрү менен гана чектелери тууралуу айтат [16]. Ошентип, Борбордук Азия контекстинде КЭУлардын салымын өлчөө маселеси өзгөчө курч турат: сектор бар, иштейт жана өнүгүүгө таасир этет, бирок аны сүрөттөө тили институционалдык жана статистикалык жактан жетишсиз өнүккөн бойдон калууда. Ошол эле учурда расмий ЖМКлар дарды жарнамалык түшүүлөрдүн булагы катары карап, алардын коммерциялык эмес табиятын эске албай коюшат.

Постсоветтик салыштырма эмпирика легитимдүүлүк теориясын колдонууга боло турганын кошумча далилдейт. Мисалы, ЦИРКОН азыркы учурда КЭУлардын салымы тууралуу талкуу кыйла комплекстүү алкакка карай жылып жатканын көрсөтөт: сектордун тарыхынан жана кесипкөйлөшүүсүнөн – КЭУлардын өзгөрүүлөрдүн актору катары ролуна, алардын коомдук пикирге, кайрымдуулук маданиятына, ал тургай ИДПга кошкон салымына чейин [17]. Докладда сектордун кесипкөйлөшүүсү анын таасиринин негизги ички фактору болуп калгандыгы, ал эми серепизанын, инфраструктуранын жана жаңы кесиптик ролдордун топтолушу КЭУлардын коомдук жана институционалдык маанисин кеңейткени белгиленет [17]. Ошол эле учурда бул жерде да КЭУлардын салымы статистикалык, серептик жана кейстик далилдердин айкалышы аркылуу сүрөттөлөт. Бул эл аралык адабияттардын негизги тыянагын ырастайт: КЭУлардын салымы жарым-жартылай гана өлчөнөт, ошондуктан көп өлчөмдүү ыкманы талап кылат [7], [8], [17].

Акырында, адабияттарга сереп КЭУлардын легитимдүүлүгүнүн маанилүү бөлүгү алардын салымынын коомдук көрүнүктүүлүгү экенин көрсөтөт. Ишеним, катышуу жана жарандык активдүүлүк боюнча изилдөөлөр – CIVICUСтан тартып HSE жана CAFка чейин – жарандык коомду уюмдардын саны боюнча гана эмес, адамдардын жардам берүү, волонтердук, кайрымдуулук жана коомдук катышуу практикаларына канчалык тартылганы боюнча да баалоо керек экенин көрсөтөт [6], [14], [18], [19]. Бирок бул изилдөөлөр КЭУлардын өнүгүүгө түз салымын эмес, көбүнчө «чөйрөнү» жана «жарандык активдүүлүктүн масштабын» сүрөттөйт. Ошондуктан алар контекст катары маанилүү, бирок КЭУлардын жашоо сапатына, социалдык көйгөйлөрдү чечүүгө жана институционалдык өзгөрүүлөргө тийгизген таасирин талдоонун ордун баса албайт [6], [14], [18], [19].

Ошентип, адабияттарга сереп бир нече тыянакка алып келет.

Биринчиден, КЭУлардын салымы тууралуу маселе сектордун абалы жана жарандык мейкиндик тууралуу маселеге караганда алсызыраак изилденген.

Экинчиден, легитимдүүлүк теориясы салым, ишеним, таануу жана коомдук орундуулук темаларын бириктирүү үчүн эң логикалуу жана далилдүү негизди берет.

Үчүнчүдөн, статистикалык эсептин эл аралык стандарттары жана көмөкчү статистикалык эсептер КЭУлардын ролун түшүнүү үчүн зарыл, бирок жетишсиз пайдубалды түзөт: алар секторду көрүнүктүү кылат, бирок анын социалдык жана институционалдык таасирин толук ачып бере албайт.

Төртүнчүдөн, адабияттар КЭУлардын салымын кууш маанидеги социалдык натыйжалар аркылуу гана эмес, башкаруунун отчеттуулугун жана ыңгайлашуучулугун жогорулатуудагы, жарандар жана ишкерлер үчүн институционалдык тоскоолдуктарды төмөндөтүүдөгү, ошондой эле жеке секторду жана инвестицияларды өнүктүрүү үчүн кыйла ачык-айкындуу жана алдын ала божомолдоого боло турган чөйрө түзүүдөгү ролу аркылуу да баалоо керек экенин барган сайын ырааттуу көрсөтүүдө.

Бешинчиден, өткөөл мезгил контексттерде КЭУлардын коомдук таануусу аксиома болуп саналбайт, салымды баалоо бир эле учурда талдоочулук, башкаруучулук тапшырма жана КЭУлар үчүн зарыл болгон харизматикалык легитимдүүлүктү калыптандыруу тапшырма болуп калат.

Ошондуктан Борбордук Азия өлкөлөрү үчүн негизги тапшырма секторду жөн гана сүрөттөөдө эмес, КЭУлардын салымын өлчөнө турган, түшүнүктүү жана коомдук жактан маанилүү кылган баалоо системасын иштеп чыгууда турат [1]–[5], [10], [15]–[17].

2. Методологиялык ыкма жана талдоонун чектөөлөрү

2.1. Изилдөөнүн жалпы логикасы

Изилдөө КЭУларды салымы бир эле учурда бир нече өлчөмдө көрүнгөн. өнүгүүнүн өз алдынча катышуучулары катары түшүнүүгө негизделди. Бир жагынан, КЭУлар экономиканын бир бөлүгү болуп саналат: жумуш орундарын түзөт, эмгек акыны төлөйт, ресурстарды тартат, салык төлөйт, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алат. Экинчи жагынан, алардын мааниси уставдык ишмердик менен байланыштуу: кызмат көрсөтүү, аярлуу топтор менен иштөө, мамлекеттик реформаларды иштеп чыгууга жана мониторинг жүргүзүүгө катышуу, жергиликтүү демилгелерди өнүктүрүү, социалдык интеграция, укуктарды коргоо жана бенефициарлардын экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн колдоо.

Ушуга байланыштуу изилдөө КЭУлардын салымын бир нече өз ара байланышкан блок аркылуу карады: сектордун экономикага институционалдык салымы; КЭУлардын өлкөнүн өнүгүү экосистемасындагы ролу; социалдык салым; уставдык ишмердиктин экономикалык салымы; КЭУлардын катышуусунун тематикалык картасы; түзүлгөн чечимдердин сапаттык мүнөздөмөлөрү. Мындай ыкма баалоону каржылык же долбоордук көрсөткүчтөр менен гана чектөөдөн качууга жана КЭУларды өнүгүүгө катышуунун ар кандай формалары аркылуу коомдук баалуулук жараткан сектор катары көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

КЭУлардын өнүгүү шарттарын жакшыртууга кошкон салымы өзүнчө мааниге ээ. Ал реформаларды ишке ашыруу жана чечимдерди аткаруу процессиндеги көйгөйлөрдү аныктоо, кызмат көрсөтүүлөрдү жана программаларды өркүндөтүүгө катышуу, жергиликтүү инфраструктураны өнүктүрүү, ишкердикти колдоо, ошондой эле калктын жана жеке сектордун экономикалык активдүүлүгүнө таасир эткен тоскоолдуктар тууралуу маалыматты мамлекетке жана өнөктөштөргө жеткирүү аркылуу көрүнөт. Мындай салым дайыма эле түз макроэкономикалык көрсөткүчтөр менен чагылдырылбайт, бирок башкаруунун сапаты, аймактардын инвестициялык жагымдуулугу жана жергиликтүү өнүгүүнүн туруктуулугу үчүн жогорку мааниге ээ.

Талдоонун объектиси катары болуп коммерциялык эмес макамы бар бардык формалдуу катталган уюмдар эмес, биринчи кезекте коомдук пайдалуу продукт түзгөн жана социалдык-экономикалык өнүгүүгө катышкан КЭУлар каралды. Өлкөлүк материалдарда этап-этабы менен тандоо логикасы колдонулду: катталган уюмдардын жалпы санын белгилөө, иштеп жаткан жана активдүү иш алып барган уюмдарды бөлүп көрсөтүү, ошондой эле изилдөөнүн фокусуна кирбеген түзүмдөрдү алып салуу. Мисалы: саясий жана диний уюмдар, үй ээлеринин шериктештиктери, кесиптик бирликтер ж.б.

Изилдөөгө ошондой эле бизнес ассоциациялары жана коммерциялык уюмдардын тармактык ассоциациялары кирген эмес. Бул түзүмдөр Борбордук Азиянын бардык өлкөлөрүндө кеңири көрсөтүлгөн жана жеке сектордун өнүгүшүнө олуттуу салым кошуп жатканы шексиз. Бирок, алардын ишмердүүлүгү негизинен коммерциялык секторду өнүктүрүүгө багытталган, бирок алар көбүнчө коммерциялык эмес уюмдар катары иштешет.

2.2. Маалымат чогултуунун усулдары жана булактары

Изилдөө сандык жана сапаттык талдоону бириктирген аралаш усулга негизделген. Сандык бөлүк КЭУлардын экономиканын катышуучулары катары институционалдык салымын баалоо үчүн колдонулду: жумуш менен камсыз кылуу, эмгек акы, салыктык жана социалдык чегерүүлөр, каржылык түшүүлөр, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуу, дүң кошумча наркка кошкон салым жана маалыматтар болгон учурда башка көрсөткүчтөр. Сапаттык бөлүк КЭУлардын өнүгүүдөгү ролун, алардын мамлекет менен өз ара аракеттенүүсүн, уставдык ишмердиктин социалдык жана экономикалык эффектин, ошондой эле бенефициарлар, кызмат көрсөтүүлөр, жамааттар жана башкаруу практикалары үчүн пайда болгон өзгөрүүлөрдү талдоо үчүн колдонулду.

Маалыматтык базанын негизин Казакстан, Кыргызстан, Тажикстан, Түркмөнстан жана Өзбекстан боюнча өлкөлүк отчеттор, кабинеттик материалдар, ийгилик окуялары, фокус-топтук талкуулардын

жана интервьюлардын маалыматтары, ошондой эле региондун өлкөлөрүнүн жеткиликтүү расмий статистикалык, салыктык, бюджеттик жана административдик маалыматтары түздү. Сандык маалыматтар жетишсиз же салыштырууга мүмкүн болбогон учурларда талдоо сапаттык материалдарга, серептик баалоолорго, тажрыйбалардын сүрөттөлүшүнө жана КЭУлардын салымынын мүнөзүн жана коомдук маанисин көрсөтүүгө мүмкүндүк берген кейстерге таянды.

Өлкөлүк изилдөөлөрдө баштапкы сапаттык маалыматтар фокус-топтук талкуулар жана жарым-жартылай структуралаштырылган интервьюлар аркылуу чогултулду. Катышуучулар катары активдүү КЭУлардын, мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, серепсерепчилик коомчулуктун, өнөктөш уюмдардын жана тиешелүү секторлордо КЭУлардын ишмердиги тууралуу маалыматы бар башка тараптардын өкүлдөрү чыкты. Респонденттерди тандоо кокус эмес, серепсерепчилик мүнөздө болуп, практикалык тажрыйбасы, ырасталган натыйжалары жана КЭУлардын ишмердигин да, ошол ишмердиктин аркасында пайда болгон өзгөрүүлөрдү да сүрөттөп бере алган уюмдарга жана катышуучуларга багытталды.

Экинчи даражадагы сандык маалыматтар негизинен кабинеттик талдоо аркылуу чогултулду. Булактар катары мамлекеттик каттоо органдары, статистикалык ведомстволор, салык органдары, ачык бюджеттик маалыматтар, КЭУлардын адистештирилген порталдары, ведомстволук базалар жана уюмдардын агрегирленген отчеттуулугу колдонулушу мүмкүн болду. Мүмкүн болгон учурда КЭУлардын иш берүүчүлөр, салык төлөөчүлөр, кызмат көрсөтүү өндүрүүчүлөр, ресурстарды алуучулар жана «кайра бөлүштүрүүчүлөр», товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн керектөөчүлөрү, ошондой эле мамлекеттик жана муниципалдык программалардын катышуучулары катары салымын мүнөздөгөн көрсөткүчтөр талданды.

2.3. Талдоо ыкмасы

Изилдөөнүн талдоолук ыкмасы ишмердикти сүрөттөөдөн салымды баалоого өтүүгө негизделди. Иш-чаралардын, долбоорлордун, басылмалардын же катышуучулардын саны маалыматтын баштапкы деңгээли катары каралды, бирок негизги кызыгуу КЭУлар кандай функцияларды аткарганына, кайсы топтор колдоо алганына, кандай тоскоолдуктар төмөндөгөнүнө, кандай чечимдер өзгөргөнүнө, кандай ресурстар тартылганына жана практиканын кайсы элементтери бекемделип же кеңейтили аларына багытталды.

Мазмундук жактан талдоо үч деңгээлди камтыды.

Секторду базалык эсепке алуу: катталган, иштеп жаткан жана активдүү уюмдардын саны, жумуш менен камсыз кылуу, эмгек акы фонду, салыктар, финансылык түшүүлөр, каржылоо булактары, волонтердук иш жана бенефициарлардын саны.

Функционалдык салым: кызматтарды көрсөтүү, аярлуу топтор менен иштөө, реформаларды иштеп чыгууга катышуу, программаларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү ишке ашырууну жакшыртууга катышуу, ишкердикти жана экономикалык көндүмдөрдү өнүктүрүү, коомдук мониторинг, ресурстарды тартуу, волонтердук иш, социалдык ишкердик жана жергиликтүү демилгелер.

Натыйжалар жана таасир: кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктүн өзгөрүшү, аярлуулуктун азайышы, жумуш менен камсыз болуунун жана кирешелердин жогорулашы, жашоо сапатынын жакшырышы, институционалдык өзгөрүүлөр, программаларды жана чечимдерди аткаруунун жакшырышы, ишкердик жана жергиликтүү экономикалык активдүүлүк үчүн шарттардын өнүгүшү, ошондой эле долбоорлор аяктагандан кийин натыйжалардын туруктуулугу.

КЭУлардын салымынын сапаттык мүнөздөмөлөрүнө өзүнчө көңүл бурулду: уникалдуулук, инновациялуулук, натыйжалуулук, туруктуулук жана жетүүгө кыйын, четте калган жана аярлуу топтор менен аймактарга өнүгүүнү «жеткирүү» функциясы. Бул мүнөздөмөлөр КЭУлардын салымынын табиятын сүрөттөө үчүн, айрыкча сандык баалоо натыйжанын бардык коомдук баалуулугун чагылдыра албаган учурларда колдонулду. Алар КЭУлар кууш же жетүүгө кыйын болгон топтор үчүн кандай чечимдерди түзөрүн, кандай жаңы ыкмаларды киргизерин, чектелген ресурстарды кантип колдонорун, кайсы тажрыйбалар саясатта же кызмат көрсөтүүлөрдө бекемделе аларын жана стандарттуу механизмдер менен камтуу кыйыныраак болгон адамдарга жана аймактарга колдоо кандайча жетерин көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

2.4. Өзгөрүүлөр теориясынын элементтери

Изилдөө төмөнкү өзгөрүүлөр теориясына таянат: КЭУлардын салымын мамлекет, бизнес, донорлор жана коом тарабынан кыйла так түшүнүү сектор менен кызматташууну кеңейтүүгө гана эмес, анын дараметин башкаруунун сапатын жогорулатууда, аймактарды өнүктүрүүдө жана экономикалык активдүүлүк үчүн шарттарды жакшыртууда толугураак пайдаланууга да өбөлгө түзө алат. Эгер КЭУлардын салымы долбоордук активдүүлүк же кызмат көрсөтүү катары гана эмес көрүнсө, уюштуруучулук тоскоолдуктарды төмөндөтүү, чечимдерди ишке ашырууну жакшыртуу, ишкердик көндүмдөрдү, жергиликтүү кызматтарды жана инфраструктураны өнүктүрүү жөндөмү катары да көрүнсө, бул кыйла туруктуу инвестициялык климат жана жеке сектордун өнүгүшү үчүн өбөлгөлөрдү түзөт.

Бул логика КЭУлардын салымын баалоо изилдөөчүлүк гана эмес, практикалык мааниге да ээ экенин билдирет. **Эгер мамлекеттик органдар КЭУлардын өнөктөш катары салымын жана дараметин жакшыраак көрө алса, анда кызматташуунун, каржылоонун жана натыйжаларды эсепке алуунун туруктуу механизмдерин түзүү үчүн көбүрөөк негизге ээ болоорун түшүндүрөт. Эгер бизнес КЭУлардын мүмкүнчүлүктөрүн жакшыраак түшүнсө, аларды корпоративдик социалдык жоопкерчилик, социалдык инвестициялар жана жергиликтүү жамааттарды өнүктүрүү программаларын ишке ашырууда өнөктөш катары карай алат. Эгер КЭУлар өздөрү натыйжаларын жакшыраак документтештирип жана көрсөтө алса, бул алардын көрүнүктүүлүгүн, секторго болгон ишенимди жана өнүгүү күн тартибин калыптандырууга катышуу жөндөмүн жогорулатат.**

1-сүрөт. Өзгөрүүлөр теориясы

2.5. Натыйжаларды чечмелөө ыкмасы

Натыйжаларды чечмелөө региондук синтез усулуна негизделди. Отчет бардык өлкөлөрдү кандай гана болбосун бирдей схема боюнча көрсөтүүгө умтулбайт. КЭУлардын салымы ар кайсы өлкөлөрдө ар башка каналдар аркылуу көрүнөт: айрым учурларда экономикалык көрсөткүчтөр жакшыраак жеткиликтүү болсо, башка учурларда кейстер, серепсерептик катышуу, мамлекеттик программалар, коомдук мониторинг, социалдык кызмат көрсөтүүлөр же жетүүгө кыйын болгон топтор менен иштөө жакшыраак көрүнөт. Ошондуктан жыйынтыктар **өлкөлөрдүн рейтинги катары эмес, моделдердин, функциялардын жана кайталануучу мыйзамченемдүүлүктөрдүн жалпыланышы катары берилет.**

Мисалдар, башкача айтканда кейстер жана ийгилик окуялары агрегирленген маалыматтарда дайыма эле көрүнбөй турган өзгөрүүлөрдү сүрөттөө үчүн колдонулду.

2.6. Чектөөлөр

Изилдөө маалыматтардын бир тектүү эместиги, улуттук эсепке алуу системаларынын айырмачылыктары, статистикалык маалыматка жеткиликтүүлүктүн чектелиши жана өлкөлүк

материалдардын тереңдигинин ар түрдүүлүгү менен байланышкан бир катар чектөөлөргө ээ.

Негизги чектөө КЭУлардын долбоордук отчеттуулугу дайыма эле салымды баалоого барабар боло бербегенинде. Иш-чаралардын, катышуучулардын же жарыялоолордун саны активдүүлүктү чагылдырат, бирок адам, үй-бүлө, жамаат, кызмат көрсөтүү же башкаруу системасы үчүн эмне өзгөргөнүн дайыма эле көрсөтө бербейт. Узак мөөнөттүү өзгөрүүлөр – аярлуулуктун төмөндөшү, натыйжанын туруктуулугу, жашоо сапатынын өзгөрүшү, жумуш менен камсыз болуунун өсүшү, кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктүн жакшырышы же башкаруу практикасынын өзгөрүшү – кыйла татаал индикаторлорду, маалыматтарды топтоо жана иштетүү системаларын, ошондой эле үзгүлтүксүз мониторингди талап кылат. Региондо мындай куралдар азырынча чектелүү колдонулат.

Түз сандык салыштыруунун чектөөлөрү

Өлкөлөрдү түз сандык салыштыруу аныктамалардагы, маалымат булактарындагы, мезгилдердеги, уюмдарды камтуудагы жана статистиканын жеткиликтүүлүгүндөгү айырмачылыктар менен чектелет. Айрым өлкөлүк материалдар катталган, иштеп жаткан жана активдүү иш алып барган уюмдарды айырмаласа, башкалары административдик реестрлерге, отчеттук маалыматтарга же уюмдардын тандалма топторуна таянат. Мындан тышкары, бардык эле өлкөлөр сектор боюнча салыштырууга мүмкүн болгон макроэкономикалык көрсөткүчтөргө ээ эмес. Айрым учурларда жумуш менен камсыз кылууну, салыктарды, эмгек акы фондун, каржылык түшүүлөрдү же дүң кошумча наркты баалоого мүмкүн болсо, башка учурларда КЭУлардын салымы мамлекеттик программаларга катышуу, кейстер, серепсерепчилик иш, коомдук мониторинг же социалдык кызмат көрсөтүүлөр аркылуу жакшыраак көрүнөт. Маалыматтар болгон учурда да көрсөткүчтөр ар башка мезгилдерге, уюштуруучулук-укуктук формаларга жана уюмдардын ар түрдүү топторуна тиешелүү болушу мүмкүн.

Ошондуктан **отчет сандык салыштырууда жасалма симметриядан алыс болот**. Анын тапшырмасы – КЭУлардын институционалдык, социалдык, экономикалык жана башкаруучулук салымы ар түрдүү улуттук шарттарда кандайча көрүнөрүн аныктоо.

Далил базасынын чектөөлөрү

Регион өлкөлөрүндө КЭУлардын салымы боюнча далил базасы ар түрдүү бойдон калууда, ал эми натыйжалардын бир бөлүгү убакыт өткөндөн кийин гана көрүнөт. Мисалы, окутуу бир нече айдан кийин жумуш менен камсыз болууга же кирешеге таасир этиши мүмкүн; коомдук мониторинг сунуштар каралгандан кийин чечимдердин сапатына таасир этет; аярлуу топ менен иштөө өлчөө кыйын болгон тобокелдиктердин төмөндөшүнө алып келиши мүмкүн. Кошумча чектөө катары КЭУлардын өзүн-өзү баалоодогу активдүүлүгүнүн төмөндүгү жана көптөгөн уюмдар отчеттуулукту өнүгүүгө кошкон салымды системалуу баалоо үчүн эмес, биринчи кезекте донорлор же мамлекеттик органдар үчүн жүргүзөрү саналат. Бул маалыматтардын салыштырууга мүмкүнчүлүгүн төмөндөтөт жана региондук жалпылоону, айрыкча outcomes жана impact бөлүгүндө, татаалдаштырат.

Институционалдык салымды сандык баалоонун чектөөлөрү

Сандык маалыматтар бардык өлкөлөрдө эле жеткиликтүү эмес жана дайыма эле КЭУ сектору боюнча салыштырууга мүмкүн болгон түрдө бөлүп көрсөтүлө бербейт.

Айрым өлкөлөрдө статистикалык, салыктык жана каттоо маалыматтары бири-биринен айырмаланат. Башка учурларда маалымат отчет тапшырган, изилдөөгө катышкан же адистештирилген базаларга киргизилген уюмдар боюнча гана жеткиликтүү болот. Ушуга байланыштуу КЭУлардын институционалдык салымы этияттык менен каралат: сектордун жумуш менен камсыз кылуудагы, салыктардагы, каржылык агымдардагы, сатып алуулардагы, ресурстарды тартуудагы жана кошумча нарк өндүрүүдөгү ролу тууралуу жеткиликтүү далилдердин жыйындысы катары. Маалыматтар мүмкүндүк берген жерлерде сандык эсептөөлөр жана салыштыруулар колдонулат; ал эми маалыматтар чектелүү болгон жерлерде басым сапаттык сүрөттөөгө жана эсепке алуудагы боштуктарды аныктоого жасалат.

3. КЭУ секторунун региондук портрети

3.1. Сектордун жалпы мүнөздөмөсү

Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү коммерциялык эмес уюмдар өнүгүүдө жарандык катышуунун уюшулган формасы болуп жана социалдык-экономикалык процесстердин өз алдынча субъекти катары чыгышат. Алар мамлекеттик институттардын, рыноктун, үй-бүлөнүн жана жергиликтүү жамааттардын ортосунда өзгөчө орунду ээлейт. Алардын мааниси даректүү ыкманы, ишенимди, кесиптик адистешүүнү жана адамдар менен туруктуу байланышты талап кылган коомдук муктаждыктар менен иштей алуу жөндөмү менен аныкталат. Ушул сапатта КЭУлар мамлекеттик программалар, рыноктук механизмдер же үй-бүлөлүк ресурстар аярлуу топтордун, айрым аймактардын жана жергиликтүү жамааттардын муктаждыктарына өз убагында жана толук жооп берүүгө дайыма эле жетиштүү болбогон учурларда өнүгүү системасын толуктайт.

КЭУлар коммерциялык уюмдардан алардын ишмердиги пайда табууга жана аны бөлүштүрүүгө багытталбаганы менен айырмаланат. Бул аларга коомдук муктаждык жогору, бирок рыноктук рентабелдүүлүк чектелүү болгон тармактарда иштөөгө мүмкүндүк берет. Ошондуктан КЭУ секторунун практикалык мааниси коомдук суроо-талаптарды кызмат көрсөтүүлөргө, демилгелерге, серепсерепчилик чечимдерге жана адамдарга даректүү колдоо көрсөтүүгө өзгөртүү жөндөмү менен аныкталат.

Региондогу КЭУларды бириктирген негизги өзгөчөлүк – алардын көбүнчө коомдук мааниге ээ тармактарда иш алып барышы. Алар социалдык коргоо, саламаттык сактоо, билим берүү, сот адилеттигине жеткиликтүүлүк, аялдарды, жаштарды жана майыптыгы бар адамдарды колдоо, айлана-чөйрөнү коргоо, жергиликтүү өнүгүү, жакырчылык менен күрөшүү, ишкердикти өнүктүрүү жана жарандардын чечим кабыл алууга катышуусу сыяктуу багыттарда иштешет. Көп учурларда бул багыттар жардамга, коштоого жана коомдук мониторингге болгон суроо-талап стандарттуу административдик механизмдердин мүмкүнчүлүктөрүнөн жогору болгон чөйрөлөр менен дал келет.

Ошол эле учурда Борбордук Азиядагы КЭУ сектору ар түрдүү. Уюмдардын бир бөлүгү туруктуу институционалдык базага, штатка, үзгүлтүксүз отчеттуулукка, мамлекет жана донорлор менен өз ара аракеттенүү тажрыйбасына ээ. Башка бөлүгү долбоордук логикада иштейт же чакан команданын активдүүлүгүнө көз каранды. Айрым өлкөлөрдө мамлекеттик программаларга тыгыз батырылган ири коомдук бирикмелер жана уюмдар олуттуу роль ойнойт; башка өлкөлөрдө болсо калктын конкреттүү топтору менен иштеген серепсерепчилик, кызматтык, укук коргоочу, кайрымдуулук жана жергиликтүү уюмдар маанилүү орунга ээ.

Сектордун жалпы мүнөздөмөсү – бир уюмдун ичинде бир нече функциянын айкалышы. Көптөгөн КЭУлар бир эле учурда кызмат көрсөтөт, адвокация менен алектенет, мамлекет менен консультацияларга катышат, окутуу жүргүзөт, бенефициарларга практикалык көйгөйлөрдү чечүүгө жардам берет жана серепсерепчилик сунуштарды иштеп чыгат. Башкача айтканда, алардын ишмердиги аралаш мүнөзгө ээ. Регион үчүн мындай мүнөздөмө өзгөчө маанилүү: КЭУлар көбүнчө бир гана кызматтын кууш камсыздоочулары эмес, конкреттүү социалдык, экономикалык же укуктук көйгөйлөрдүн айланасында комплексдүү компетенциялардын борборлору болуп саналат.

МИСАЛ

Кыргызстан: көптөгөн КЭУлар үчүн кызмат көрсөтүү, кызыкчылыктарды коргоо жана өнүгүү саясатына катышуу ортосундагы чек шарттуу мүнөзгө ээ

Кыргызстанда активдүү иштеген 110 КЭУлар арасында жүргүзүлгөн сурамжылоо көрсөткөндөй, уюмдардын **48,2 пайызы** бир эле мезгилде укук коргоо ишмердиги/адвокация жана кызмат көрсөтүү менен алектенет; **37,3 пайызы** негизинен кызмат көрсөтөт; **14,5 пайызы** негизинен укук коргоо ишмердиги жана чечим кабыл алуу процессине катышуу менен алектенет. Мындай түзүм көптөгөн КЭУлар үчүн кызмат көрсөтүү, кызыкчылыктарды коргоо жана өнүгүү саясатына катышуу ортосундагы чек шарттуу экенин көрсөтөт: адамдын же жамааттын көйгөйү менен иштөө көп учурда бул куралдардын баарын бир эле учурда талап кылат.

Ишмердиктин мындай түзүмү көптөгөн КЭУлар үчүн кызмат көрсөтүү, кызыкчылыктарды коргоо жана өнүгүү саясатына катышуу ортосундагы чек шарттуу экенин көрсөтөт: адамдын же жамааттын көйгөйү менен иштөө көп учурда бул куралдардын баарын бир эле учурда талап кылат.

3.2. Уюштуруу формалары

Практикада КЭУ секторуна коомдук-укуктук формалары жана функциялары өтө ар түрдүү болгон уюмдар кириши мүмкүн: коомдук бирикмелер, коомдук фонддор, ассоциациялар, кайрымдуулук уюмдары, майыптыгы бар адамдардын уюмдары, жаштар жана аялдар бирикмелери, кесиптик жана тематикалык тармактар, социалдык кызмат көрсөтүүчү уюмдар, ошондой эле конкреттүү коомдук пайдалуу тапшырмалардын айланасында түзүлгөн түзүмдөр. Ошондуктан салымды баалоодо формалдуу катталган секторду жана социалдык-экономикалык өнүгүүгө реалдуу катышкан уюмдардын бөлүгүн айырмалоо маанилүү.

3.3. Катталган, иштеп жаткан жана активдүү иш алып барган уюмдар

КЭУлардын салымын баалоодогу жалпы көйгөйлөрдүн бири – катталган, иштеп жаткан жана активдүү иш алып барган уюмдардын ортосундагы айырмачылык. Каттоо фактысынын өзү дайыма эле үзгүлтүксүз ишмердиктин, персоналдын, долбоорлордун, отчеттуулуктун же бенефициарлар менен туруктуу иштин бар экенин билдирбейт. Ушуга байланыштуу региондук талдоо КЭУлардын саны боюнча көрсөткүчтөрдү этияттык менен колдонууга жана мүмкүн болушунча сөз кайсы уюмдар тобу жөнүндө болуп жатканын тактоого тийиш. Ошентсе да авторлор өлкөлөр боюнча сектор тууралуу жалпы түшүнүк берген салыштырма таблицаны түзүштү.

Казакстанда секторду сүрөттөө үчүн катталган жалпы КЭУлардын бар болгон жана эсепке алуунун адистештирилген куралдарында чагылдырылган уюмдардын бөлүгүн айырмалоо маанилүү. Эң пайдалуу жумушчу багыт катары Казакстан Республикасынын Маданият жана маалымат министрлигинин ӨЭУлар маалымат базасы эсептелет. Бул база аркылуу өз ишмердиги, иш багыттары, башкаруу түзүмү жана каржылоо булактары тууралуу маалымат берген уюмдар катталат. 2024-жылдын аягындагы маалыматтар боюнча, бул системада чагылдырылган активдүү КЭУлардын саны **17 964кө** жеткен. Бул Казакстанды секторду баалоо уюмдардын катталышына гана эмес, маалыматтарды үзгүлтүксүз берүүгө да таянган өлкөнүн мисалы катары кароого мүмкүндүк берет. Бирок кеңири статистикалык классификациядан улам коомдук пайдалуу салымга карата ушул баалоо колдонулуучу уюмдарды методологиялык жактан так бөлүп көрсөтүү кыйын.

Кыргызстан мындай дифференциациянын пайдалуу мисалын берип жатат. Өлкөлүк изилдөөдө саясий, диний уюмдарды, үй ээлеринин шериктештиктерин жана кесиптик бирликти алып салгандан кийин максаттуу топко **21 399** КЭУлар кирген. Үзгүлтүксүз статистикалык отчеттуулукту **4 548** КЭУ тапшырган. Ал эми кошумча тандоодон кийин эң активдүү **397** уюмдан турган топ түзүлгөн, алар боюнча салымдын айрым сандык көрсөткүчтөрүн баалоого мүмкүн болгон.

Тажикстанда **1 700** коомдук уюм, **411** филиал жана өкүлчүлүк катталган жана иш алып барат. Институционалдык салымды баалоо үчүн 69 уюмдан турган топ колдонулган, алардын 2024-жыл боюнча каржылык талдоосу жүргүзүлгөн. Дал ушул топ катталган КЭУлардын бар экенин гана эмес, реалдуу ишмердиктин белгилерин да көрүүгө мүмкүндүк берет: жүгүртүү, салык төлөмдөрү, долбоорлорго катышуу жана мамлекеттик түзүмдөр менен өз ара аракеттенүү. Ошондуктан региондук портретте Тажикстанды катталган КЭУлардын бүтүндөй массиви боюнча толук статистикалык сүрөт аркылуу эмес, биринчи кезекте активдүү серепсерептик жана долбоордук уюмдар аркылуу көрүнгөн сектордун мисалы катары көрсөтүү туура болот.

Түркмөнстанда сектор кыйла чакан түрдө берилген жана ишмердиги мамлекеттик артыкчылыктар жана пландар менен тыгыз макулдашылган коомдук уюмдардын айланасында көрсөтүлгөн. Өлкөдө **138** коомдук уюм катталган, алардын иши мамлекеттик программаларга катышуу, тармактык министрликтер жана жергиликтүү администрациялар менен өз ара аракеттенүү, социалдык коргоо жана аярлуу топторду колдоо аркылуу жүргүзүлөт.

Өзбекстанда КЭУлар, башкача айтканда ӨКЭУлар сектору кеңири институционалдык өкүлчүлүккө ээ жана формалдаштырылган каттоо жана санариптик эсепке алуу системасына таянат. Өлкөдө болжол менен **10 миң** ӨКЭУ иш алып барат, ал эми бөлүмдөрдү жана өкүлчүлүктөрдү кошкондо **11,6 миңден** ашык уюм бар. Эсепке алуунун маанилүү элементи болуп Юстиция министрлигинин ӨКЭУлар порталы

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

1-таблица. Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү КЭУ секторунун салыштырма профили, 2024-ж.

Өлкө	Негизги термин	Отчеттогу сектордун масштабы	Маалыматтарда эмне эң жакшы көрүнөт	Сектордун күчтүү жагы	Негизги методологиялык тобокелдик
Казакстан 	БӨУ	2024-жылдын аягына карата 17 964 активдүү БӨУ.	БӨУлардын маалымат базасы, жумуш менен камсыз кылуу, эмгек акы, мамлекеттик социалдык тапшырык, социалдык кызмат көрсөтүүлөргө катышуу.	Мамлекет менен формалдаштырылган өнөктөштүк, ӨЭУларды тартуунун өнүккөн механизмдери.	Кеңири статистикалык классификация коомдук пайдалуу салымдын фокусун кирбеген уюмдарды так алып салууга дайыма эле мүмкүндүк бербейт.
Кыргызстан 	КЭУ	Максаттуу топто 21 399 КЭУ; 4 548 и отчет тапшырып жатышат; 397си кыйла активдүү уюмдар.	Дүң кошумча нарк, ИДПдагы үлүшү, жумуш менен камсыз кылуу, эмгек акы, салыктар, каржылык түшүүлөр, сатып алуулар.	Региондогу институционалдык салымдын эң мыкты өлчөнө тургандыгы.	Маалыматтар жакшы болгон учурда да сектордун мандаттык, социалдык жана узак мөөнөттүү натыйжасы сапаттык баалоону талап кылат.
Тажикстан 	ЖКУ	1 700 коомдук уюм жана 411 филиал/өкүлчүлүк; финансылык талдоо үчүн 69 уюмдун маалыматтары колдонулат.	Серептик катышуу, долбоордук активдүүлүк, тандалма финансылык талдоо	Стратегиялык пландоодо жана консультацияларда күчтүү серепсерептик роль.	Бүтүндөй сектор боюнча статистикалык сүрөтү толук эмес, коомдук көрүнүктүүлүк серепсерептик мааниге караганда төмөн.
Түркмөнстан 	Коомдук уюмдар	138 коомдук уюм.	Мамлекеттик программаларга катышуу, долбоорлор, сапаттык натыйжалар, киреше алып келүүчү ишмердиктин айрым көрсөткүчтөрү.	Мамлекеттик артыкчылыктарга жана тапшырмаларды практикалык ишке ашырууга киргизилгендиги.	Макростатистикалык маалыматтар чектелүү жана сандык маалыматтардын салыштырууга мүмкүнчүлүгү төмөн.
Өзбекстан 	ӨКЭУ	Болжол менен жумушчу массивде 10 миң ӨКЭУ; бөлүмдөрдү жана өкүлчүлүктөрдү кошкондо 11,6 миңден ашык уюм.	ӨКЭУ порталы аркылуу санариптик эсепке алуу, административдик жана финансылык маалыматтар, мамлекеттик колдоо.	Институционалдашуунун күчөшү жана колдоо инфраструктурасынын кеңейиши.	Реалдуу активдүү ӨКЭУларды катталган уюмдардын жалпы массивинен бөлүп көрсөтүү үчүн кошумча аракеттер талап кылынат.

саналат, ал уюмдарды жана сектор боюнча айрым агрегирленген көрсөткүчтөрдү каттоого мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда колдо бар маалыматтарда реалдуу иштеп жаткан же эң активдүү ӨКЭУлар категориясы так бөлүнгөн эмес. Ошондуктан региондук талдоо үчүн Өзбекстан ири катталган сектору жана өнүгүп жаткан санариптик эсепке алуу инфраструктурасы бар өлкө катары каралат, бирок активдүү уюмдарды катталган уюмдардын жалпы массивинен бөлүп көрсөтүү үчүн кошумча аракеттер талап кылынат.

3.4. КЭУлардын ишмердигинин негизги формалары

Борбордук Азиянын өлкөлөрүндө КЭУлар өнүгүүгө ишмердиктин бир нече негизги формасы аркылуу катышат. Бул отчеттун максаттары үчүн, КЭУлардын салымы алардын өнүгүүдөгү тоскоолдуктарды көрүнүктүү жана чечилүүчү кылуу жөндөмү аркылуу көрүнүшү маанилүү. Бул аларды экономикалык ишмердүүлүк жана инвестициялар үчүн жагымдуу шарттарды түзүүдө маанилүү катышуучуга айлантат. Бул формалар сейрек учурда өз-өзүнчө кездешет. Мисалы, майыптыгы бар адамдар менен иштеген уюм бир эле учурда кызмат көрсөтүп, адистерди окутуп, ченемдик-укуктук актылар боюнча сунуштарды даярдап, коомдук кеңештердин ишине катышып жана бенефициарлардын мамлекеттик программаларга жетүүсүнө көмөк көрсөтүшү мүмкүн. Ал эми жергиликтүү өнүгүү багытында иш алып барган КЭУ жамааттардын муктаждыктарын баалап, жергиликтүү бийлик органдарына коомдук консультацияларды уюштурууга жардам берип, каржылоону тартууга, инфраструктуралык долбоорлорду коштоп жүрүүгө жана андан соң алардын коомдук мониторингине катышууга мүмкүнчүлүгү бар.

2-сүрөт. КЭУлардын ишмердигинин негизги формалары

Ишмердүүлүктүн мындай комплекстүү мүнөзү КЭУлардын негизги артыкчылыктарынын бири болуп саналат. Бул аларга административдик көйгөйдү жеке адамдын же коомчулуктун жашоо кырдаалы катары көрүүгө мүмкүндүк берет. Ушундан улам кийинки бөлүмдөрдө КЭУлардын салымы бир нече өлчөөлөр боюнча каралат: экономикага кошкон институционалдык салымы, башкаруунун сапатына кошкон салымы, экономикалык өнүгүүгө тийгизген таасири, социалдык салымы, тематикалык ишмердүүлүгү жана натыйжалардын сапаттык мүнөздөмөлөрү аркылуу.

3.5. Каржылоо булактары жана ресурстук база

Аймактагы КЭУлардын каржылоосу ар кандай булактардын эсебинен калыптанат (кийинки беттеги 3-сүрөттү караңыз). Диаграмма аймактагы КЭУларды каржылоонун негизги булактарынын болжолдуу түзүмүн чагылдырат. Бөлүштүрүү Кыргызстан жана Өзбекстан боюнча сандык маалыматтардын, Казакстан, Тажикстан жана Түркмөнстандагы КЭУларды каржылоонун басымдуу механизмдери жөнүндө жеткиликтүү маалыматтардын, ошондой эле коммерциялык эмес сектордун кирешелерин классификациялоодо колдонулган эл аралык ыкмалардын негизинде түзүлгөн. Көрсөтүлгөн үлүштөр аймак боюнча расмий жалпыланган статистика болуп саналбайт.

Бул каржылоо булактарынын өз ара катышы өлкөлөргө жана уюмдардын түрлөрүнө жараша олуттуу айырмаланат. Айрым КЭУлар үчүн мамлекеттик колдоо механизмдери негизги мааниге ээ болсо, башкалары үчүн – эл аралык гранттар. Үчүнчү топтогу КЭУлар өзүн-өзү каржылоону, кайрымдуулук каражаттарын, социалдык ишкердикти жана өнөктөштүк долбоорлорду камтыган аралаш моделди колдонушат.

Казакстанда КЭУлардын мамлекеттик жана квазимамлекеттик каржылоо механизмдерине, анын ичинде мамлекеттик социалдык заказга жана атайын социалдык кызмат көрсөтүүлөргө катышуусунун өнүккөн системасы бар. Атайын социалдык кызмат көрсөтүүлөр секторунда 2024-жылы социалдык кызматтардын жалпы көлөмү болжол менен 45–55 млрд теңгеге (94–115 млн АКШ долларына) бааланган, мында каржылоонун 60%дан ашыгы бюджеттик каражаттардын эсебинен камсыздалган.

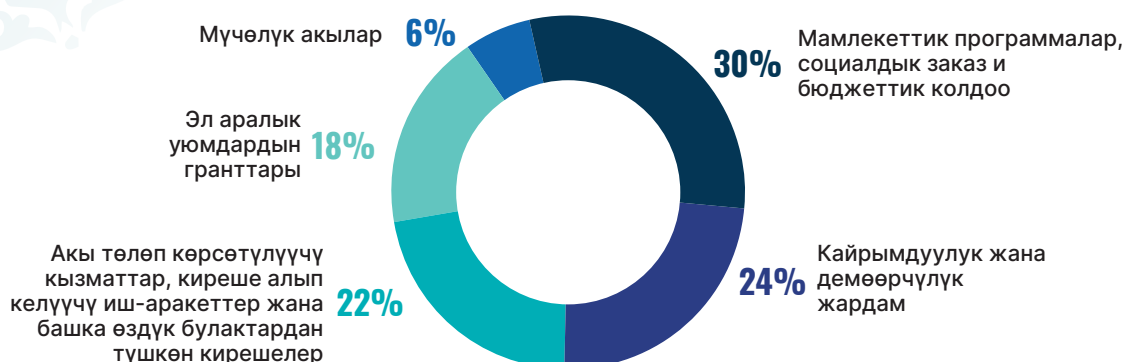
Кыргызстанда КЭУлардын ресурстук базасы аралаш мүнөзгө ээ. Сектордун финансылык түшүүлөрү демөөрчүлүк жардамдын жана кайрымдуулук каражаттарынын, чет өлкөлүк техникалык жардамдын жана гранттардын, мамлекеттик жана жергиликтүү бюджеттерден колдоонун, мүчөлүк төгүмдөрдүн, акы төлөнүүчү кызмат көрсөтүүлөрдүн жана башка булактардын эсебинен түзүлөт. Мындай түзүм КЭУлардын ишмердиги каржылоонун бир гана булагына эмес, тышкы, ички, коомдук жана жарым-жартылай өздүк ресурстардын айкалышына таянарын көрсөтөт. Бул өзгөчө социалдык жактан сезимтал жана жетиштүү каржыланбаган тармактарда иштеген уюмдар үчүн маанилүү, анткени мындай тармактарда кызмат көрсөтүүлөрдүн рыноктук өзүн-өзү актоо мүмкүнчүлүгү чектелүү, ал эми жардамга болгон муктаждык жогору бойдон калууда.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

3-сүрөт. Борбордук Азиядагы КЭУлардын кирешелеринин түзүмү (болжолдуу)

Тажикстанда активдүү КЭУлар көбүнчө долбоордук ишмердик жана донордук каржылоо аркылуу каржыланат.

Түркмөнстанда КЭУлардын ресурстук базасы мамлекеттик программалар, эл аралык долбоорлор жана айрым уюмдардын киреше алып келүүчү ишмердиги менен байланыштуу.

Өзбекстанда КЭУлардын (ӨКЭУ) ресурстары сектордун акчалай түшүүлөрүнүн, мамлекеттик колдоонун, аймактык фонддордун, гранттык механизмдердин, кайрымдуулук каражаттарынын, мүчөлүк төгүмдөрдүн, акы төлөнүүчү кызмат көрсөтүүлөрдүн жана мыйзамда уруксат берилген чарбалык ишмердиктин айкалышы аркылуу түзүлөт. 2024-жылга карата сектордун акчалай түшүүлөрүнүн жалпы көлөмү 34 350,3 млрд сумду (2,8 млрд АКШ долларын) түзгөн. Мамлекеттик колдоо механизмдери маанилүү роль ойнойт: Олий Мажлистин (Парламенттин) алдындагы Коомдук фонд иштейт, ал КЭУларга мамлекеттик гранттарды, субсидияларды жана социалдык заказдарды бөлүп берет. Акыркы жети жылда жарандык коом институттарын колдоо үчүн мамлекеттик бюджеттен 718 млрд сум (дээрлик 60 млн АКШ доллары) бөлүнгөн.

Акыркы үч жылда жарандык коом институттарын колдоо боюнча региондук/аймактык фонддордун каражаттарынын эсебинен 83 млрд сумга (дээрлик 7 млн АКШ доллары) 1 600 долбоор ишке ашырылган. Мындан тышкары, Майыптар коому, Дүлөйлөр коому, Азиздер коому, Майыптар ассоциациясы жана алардын тутумундагы 500гө жакын уюм толугу менен мамлекеттин камкордугуна алынган.

ТЫЯНАК

Борбордук Азиядагы КЭУлар секторунун регионалдык портрети өлкөлөрдө социалдык-экономикалык өнүгүүгө катышкан, түзүмү ар түрдүү болгону менен маанилүү роль ойногон уюмдар сектору калыптанганын көрсөтөт. КЭУлар даректүү мамиле, ишеним, эксперттик тажрыйба, аялуу топтор менен өз ара аракеттенүү жана адамдардын муктаждыктарын мамлекеттин, донорлордун, бизнестин жана жергиликтүү жамааттардын мүмкүнчүлүктөрү менен айкалыштыруу талап кылынган тармактарда иш алып барышат.

Мындан аркы талдоо үчүн сектордун үч өзгөчөлүгүн эске алуу маанилүү. Биринчиден, катталган уюмдардын саны иш жүзүндө активдүү ишмердиктин масштабын дайыма эле чагылдыра бербейт. Экинчиден, КЭУлар көп учурда бир нече функцияны айкалыштырат: кызмат көрсөтүү, укуктарды коргоо, эксперттик иш, чечимдерди кабыл алууга катышуу жана жамааттар менен иштөө. Үчүнчүдөн, ар кайсы өлкөлөрдө КЭУлардын салымы ар кандай каналдар аркылуу эсепке алынат – статистика, мамлекеттик программалар, социалдык кызмат көрсөтүүлөр, эксперттик катышуу, коомдук мониторинг, жергиликтүү демилгелер жана бенефициарларга түздөн-түз колдоо көрсөтүү аркылуу.

4. КЭУлардын салымын баалоонун өлкөлүк моделдеринин типологиясы

Борбордук Азия өлкөлөрүндө КЭУлардын салымы ар кандай институционалдык жана практикалык моделдер аркылуу көрүнөт. Бул сектордун маанилүүлүгүн аныктабайт, болгону КЭУлардын ишмердигинин кайсы формалары жакшыраак өнүккөнүн, кандай маалыматтар жеткиликтүү экенин, уюмдар мамлекет жана коом менен кайсы каналдар аркылуу өз ара аракеттенерин, ошондой эле алардын ишмердигинин кайсы натыйжалары көбүрөөк байкаларын көрсөтөт. Ошондуктан өлкөлүк моделдердин типологиясы КЭУлардын салымы кандайча чагылдырылып жатканын жана аны регионалдык деңгээлде кантип күчөтүүгө болорун так түшүнүү үчүн колдонулат.

КАЗАКСТАН: тездик менен өнүгүп жаткан КЭУлар менен мамлекеттин ортосундагы өнөктөштүктүн модели

Казакстан мамлекет менен КЭУлардын өз ара аракеттенүүсүнүн кыйла формалдашкан системасы менен мүнөздөлөт. Ал КЭУлардын маалымат базасын, мамлекеттик социалдык заказ механизмдерин, гранттык каржылоону, коомдук кеңештерди, консультациялык аянтчаларды жана уюмдардын социалдык кызматтарды көрсөтүүгө катышуусун камтыйт. Бул моделде КЭУлардын салымы мамлекет менен институционалдык өнөктөштүктүн кеңейиши, социалдык реформаларды ишке ашырууга катышуу, коомдук мониторинг жүргүзүү, эксперттик аянтчалардагы ишмердик жана аялуу топтор менен иштөө аркылуу көрүнөт. Казакстандык моделдин күчтүү жагы – КЭУларды мамлекеттик программаларга тартуунун туруктуу механизмдеринин болушу. Ошол эле учурда, баалоо системасын мындан ары өнүктүрүүдө долбоорлордун, иш-чаралардын санына жана камтууга гана эмес, бенефициарлардын жашоосундагы сапаттык өзгөрүүлөргө да көбүрөөк көңүл буруу талап кылынат. Өнөктөштүк моделинин маанилүү кошумча өзгөчөлүгү – КЭУлар социалдык программаларды ишке ашырууга гана эмес, алардын аткарылышынын сапатын жакшыртууга, жергиликтүү кызмат көрсөтүүлөрдү өнүктүрүүгө жана экономикалык чөйрөнүн туруктуулугу менен жеке сектордун өнүгүшү үчүн маанилүү болгон ишенимди калыптандырууга да катышат.

КЫРГЫЗСТАН: институционалдык салымдын өлчөнүүчү модели

Кыргызстандагы КЭУлар аймак үчүн кеңири таралган жана мүнөздүү болгон бардык негизги функцияларды аткарышат: мониторингге катышат, сунуштарды иштеп чыгат, кызматтарды көрсөтөт жана жетишпеген кызматтардын ордун толуктайт. Бирок Кыргызстан КЭУлар секторуна карата анын экономиканын бир бөлүгү катары институционалдык салымын баалоого мүмкүндүк берген сандык көрсөткүчтөрдүн жеткиликтүүлүгү менен айырмаланат. Активдүү иштеген КЭУлар боюнча дүң кошумча нарк, ИДПдагы үлүшү, иш менен камсыз кылуу, эмгек акы, салык төлөмдөрү, финансылык түшүүлөр жана товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуу боюнча маалыматтар бар. Бул КЭУларды социалдык жана коомдук процесстердин катышуучулары катары гана эмес, экономикалык наркты түзгөн, жумуш орундарын камсыз кылган жана бюджетке киреше алып келген формалдашкан сектор катары да көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда институционалдык салымды өлчөө мүмкүнчүлүгү сектордун коомдогу толук көрүнүктүүлүгүн билдирбейт: аналитикалык маалыматтар жарыяланбайт, ал эми КЭУлардын уставдык ишмердигинин, социалдык жана адамдык өнүгүүгө тийгизген таасиринин олуттуу бөлүгү дагы эле сапаттык сүрөттөөнү жана натыйжаларды баалоонун жакшыртылган системасын талап кылат. КЭУлардын ишмердигине карата ар кандай мамлекеттик институттардын мамилеси да бирдей эмес. Кыргызстандык моделдин маанилүү өзгөчөлүгү – КЭУлардын салымы сектордун өлчөөгө мүмкүн болгон экономикалык таасири менен гана чектелбестен, ишкердикти колдоодо, жергиликтүү инфраструктураны өнүктүрүүдө, жер-жерлердеги тоскоолдуктарды аныктоодо, ошондой эле инвестициялар үчүн кыйла ачык-айкын жана жагымдуу чөйрөнү түзүүгө катышууда да көрүнөт.

ТАЖИКСТАН: коомдук көрүнүктүүлүгү жетишсиз болгон шарттагы эксперттик катышуу модели

Тажикстанда КЭУлардын салымы стратегиялык пландаштыруу, мониторинг, гендердик маселелер, укуктук жардам жана мамлекеттик түзүмдөр менен өз ара аракеттенүү процесстерине эксперттик катышуу аркылуу өзгөчө байкалат. Жарандык сектор экспертизанын, альтернативдүү маалыматтардын, сунуштардын жана жер-жерлерден алынган кайтарым байланыштын булагы

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

катары чыккан Улуттук өнүктүрүү кеңешинин алдындагы 14 ведомстволор аралык жумушчу топко КЭУ өкүлдөрүнүн катышуусу өзгөчө мааниге ээ. Ошол эле учурда Тажикстандагы КЭУлардын эксперттик ролу консультациялык аянтчаларга катышуу менен гана чектелбейт. Өлкө боюнча материалдарда КЭУлар системалуу өзгөрүүлөрдүн демилгечиси же активдүү катышуучусу болгон мисалдар келтирилген: тең укуктар жана мүмкүнчүлүктөр жөнүндө мыйзамды көп жылдар бою илгерилетүү, аялдарга жана балдарга карата зомбулук учурларын каттоонун электрондук системасын ишке киргизүү, КЭУлар тармагынын адам сатууга каршы күрөшүүгө катышуусу, биологиялык ар түрдүүлүк маселелерин илгерилетүү жана жетүүгө кыйын болгон жамааттар менен иштеген регионалдык тармактарды өнүктүрүү. Ошондуктан Тажикстан моделин “эксперттик катышуу” катары гана эмес, КЭУлардын мыйзамдарга, маалыматтар системасына, ведомстволор аралык координацияга жана аялуу топтордун колдоого жеткиликтүүлүгүнө акырындык менен институционалдык таасир этүү модели катары да мүнөздөө маанилүү.

Ошол эле учурда сектордун коомдук көрүнүктүүлүгү чектелүү бойдон калууда: уюмдардын санариптик мейкиндиктеги активдүүлүгү бирдей эмес, алардын ишинин натыйжалары көп учурда кеңири коомчулукка эмес, биринчи кезекте түз бенефициарларга жана өнөктөштөргө белгилүү. Ошондуктан Тажикстан модели КЭУлардын күчтүү эксперттик жана долбоордук ролун көрсөтүү менен бирге, алардын катышуусунун натыйжаларын системалуу түрдө коомчулукка жеткирүүнү жана эсепке алууну жакшыртуу зарылдыгын да көрсөтөт.

ТҮРКМӨНСТАН: мамлекеттик артыкчылыктарга жогорку деңгээлде интеграцияланган, бирок маалыматтардын ачыктыгы чектелген модель

Түркмөнстанда КЭУлардын салымы социалдык коргоого, жаштарды өнүктүрүү саясатына, маданиятка, экологияга, кесиптик өнүгүүгө, майыптыгы бар адамдарды колдоого, жергиликтүү администрациялар менен иштөөгө жана айрым иш-аракеттер пландарын ишке ашырууга катышуу аркылуу көрүнөт. Бул модель коомдук уюмдардын мамлекеттик пландаштыруу системасы жана социалдык мааниге ээ милдеттерди практикалык ишке ашыруу менен тыгыз байланышын көрсөтөт. Түркмөнстандагы коомдук уюмдардын салымын тар маанидеги экономикалык салым катары эмес, биринчи кезекте социалдык-институционалдык салым катары кароо зарыл. Алардын мааниси аялуу топторду колдоодо, социалдык туруктуулукту бекемдөөдө, жарандардын катышуусун активдештирүүдө жана мамлекеттик артыкчылыктарды жергиликтүү деңгээлде ишке ашырууда көрүнөт. Ошондуктан макроэкономикалык маалыматтардын чектелүү болушу сектордун салымынын аздыгын билдирбейт, тескерисинче, аны социалдык жана сапаттык натыйжалар аркылуу баалоо зарылдыгын көрсөтөт.

Ошол эле учурда сектордун салымын сандык жактан баалоо ачык статисти-калык маалыматтардын жеткиликтүүлүгү менен чектелет. ИДПга кошкон салымды, иш менен камсыз кылууну, салык төлөмдөрүн жана жалпы финансылык агымдарды эсептөө кыйла татаал. Ушундан улам сектордун салымынын олуттуу бөлүгү айрым долбоорлордун, уюмдардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн жана сапаттык натыйжалардын негизинде сүрөттөлөт.

ӨЗБЕКСТАН: таасирди баалоо фрагментардуу бойдон калган шартта институционалдашуусу күчөп жаткан модель

Өзбекстанда КЭУлар сектору жарандык коомду колдоонун укуктук, уюштуруучулук жана финансылык инфраструктурасы активдүү калыптанып жаткан шартта өнүгүүдө. Юстиция министрлигинин ӨКЭУлар порталы, мамлекеттик гранттар жана социалдык заказдар, Олий Мажлистин алдындагы Коомдук фонд, аймактык колдоо механизмдери, “ӨКЭУлар үйлөрү”, коомдук кеңештер, ошондой эле КЭУлардын программаларды жана ченемдик укуктук актылардын долбоорлорун талкуулоого катышуусу маанилүү роль ойнойт. Бул модель сектордун институционалдашуусу күчөп жатканын жана анын социалдык, маданий, билим берүү, укук коргоо жана коомдук мааниге ээ демилгелерге катышуусу кеңейип жатканын көрсөтөт. Ошол эле учурда КЭУлардын узак мөөнөттүү таасирин баалоо азырынча фрагментардуу бойдон калууда: адамдардын, жамааттардын жана аймактардын жашоосундагы туруктуу өзгөрүүлөргө (жакшыртууларга) караганда уюмдарды каттоо, каржылоо, өткөрүлгөн иш-чаралар жана камтуу көрсөткүчтөрү жакшыраак эсепке алынат.

Өзбекстан модели үчүн КЭУлардын инфраструктураны колдоо, жамааттардын кызмат көрсөтүүлөрдү башкарууга катышуусу жана калк менен чарба жүргүзүүчү субъекттердин чыгымдарын азайтуу аркылуу жергиликтүү экономикалык шарттарды жакшыртууга кошкон салымы маанилүү багытка айланууда. Бул жергиликтүү инвестициялык климаттын сапаты менен түздөн-түз байланыштуу. Ошол

эле учурда Өзбекстан үчүн КЭУларды колдоо инфраструктурасынын кеңейиши гана эмес, сектордун формалдуу институционалдашуусу менен анын коомчулукка таанымалдыгынын ортосундагы ажырым да маанилүү маселе болуп саналат. Бардык эле жарандар КЭУ деген эмне экенин жакшы түшүнө беришпейт, ал эми уюмдардын ишинин натыйжалары көп учурда кеңири коомчулукка көрүнбөй калат. Ошондуктан Өзбекстан моделин мындан ары өнүктүрүү мамлекеттик колдоо механизмдерин кеңейтүүнү гана эмес, коомчулук менен коммуникацияны күчөтүүнү, түшүнүктүү отчеттуулукту камсыз кылууну жана КЭУлардын жарандар үчүн практикалык пайдасын ачык көрсөтүүнү да талап кылат.

ТЫЯНАК

Борбордук Азия өлкөлөрүндө КЭУлардын салымы ар кандай моделдер аркылуу көрүнөт жана бааланат. Айрым өлкөлөрдө сектордун экономикалык жана статистикалык салымы жакшыраак чагылдырылса, башкаларында мамлекет менен институционалдык өнөктөштүк, эксперттик катышуу, социалдык кызмат көрсөтүүлөр, аялуу топтор менен иштөө же мамлекеттик программаларга интеграциялануу көбүрөөк байкалат. Мындай типология өлкөлөрдү бирдиктүү шкала боюнча жасалма түрдө салыштыруудан качууга мүмкүндүк берет жана КЭУлардын салымын негизги багыттар боюнча – экономика, мамлекеттик башкаруу, социалдык кызмат көрсөтүүлөр, тематикалык өнүгүү жана натыйжалардын сапаттык мүнөздөмөлөрү боюнча – мындан ары талдоо үчүн негиз түзөт.

2-таблица. КЭУлардын салымын баалоонун өлкөлүк моделдеринин типологиясы

Өлкө	Баалоо моделинин басымдуу түрү	Салымды көрсөтүүнүн каналдары жана формалары	Моделдин күчтүү жагы	Жакшыртуу үчүн мүмкүнчүлүктөр
 Казакстан	Тездик менен өнүгүп жаткан КЭУлар менен мамлекеттин ортосундагы өнөктөштүктүн модели	Мамлекеттик социалдык тапшырык, гранттар, коомдук кеңештер жана атайын социалдык кызмат көрсөтүүлөр аркылуу.	КЭУларды мамлекеттик программаларга тартуунун туруктуу механизмдери.	Басымды долбоорлордун санына жана камтууга эмес, бенефициарлардын жашоосундагы өзгөрүүлөргө буруу.
 Кыргызстан	Институционалдык салымдын өлчөнүүчү модели	Салым экономикада да, социалдык жана башкаруу тармактарында да көрүнүктүү.	ИДПдагы үлүшү, иш менен камсыз кылуу, салыктар жана каржылык агымдар боюнча маалыматтардын болушу.	Институционалдык салым жөнүндө отчеттуулукту жарыялоо, бенефициарлар үчүн натыйжаларды системалуу баалоо жана сектордун коомдук көрүнүктүүлүгүн жогорулатуу.
 Тажикстан	Коомдук көрүнүктүүлүгү жетишсиз болгон шарттагы эксперттик катышуу модели	Жумушчу топтор, мониторинг, гендердик жана укуктук күн тартиби, жер-жерлерден алынган кайтарым байланыш аркылуу.	Стратегиялык пландаштырууда күчтүү серептик катышуу.	Натыйжаларды коомчулукка кеңири жеткирүү жана катышуунун таасирин системалуу эсепке алуу.
 Түркмөнстан	Мамлекеттик артыкчылыктарга жогорку деңгээлде интеграцияланган, бирок маалыматтардын ачыктыгы чектелген модель	Социалдык коргоодо, жаштар саясатында, маданиятта, экологияда жана иш-аракеттер пландарында катышуу аркылуу.	Мамлекеттик программалар системасы жана социалдык маанилүү тапшырмаларды аткаруу менен тыгыз байланыш.	Жалпыланган маалыматтарга жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу жана салыштырууга мүмкүн болгон сандык баалоону өнүктүрүү.
 Өзбекстан	Таасирди баалоо фрагментардуу болуу менен институционалдашуунун күчөп келаткан модели	КМЭУ порталы, мамлекеттик гранттар, социалдык тапшырык, коомдук кеңештер жана ченемдик-укуктук актыларды талкуулоого катышуу аркылуу.	Сектордун уюштуруучулук жана каржылык инфраструктурасынын тез өсүшү.	Каттоо, каржылоо жана иш-чараларды мониторингдөө менен гана чектелбестен, узак мөөнөттүү таасирди системалуу баалоону өнүктүрүү.

5. Бул отчеттун максаттары үчүн КЭУлардын салымы эмнени камтыйт?

**САЛЫМДЫ
ӨЛЧӨӨ**

**САЛЫМДЫН
БОЛЖОЛДУУ
СҮРӨТТӨЛҮШҮ**

**МААЛЫМАТ БУЛАК-
ТАРЫ ЖАНА ДАЛИЛ-
ДЕРДИН ТҮРЛӨРҮ**

**БУЛ ЭМНЕНИ
КӨРСӨТӨТ?**

ИНСТИТУЦИОНАЛДЫК САЛЫМ

Жумуш орундары, эмгек акы фонду, салыктар, социалдык чегерүүлөр, финансылык агымдар, сатып алуулар, кошумча нарк.

Статистика, административдик жана каржылык маалыматтар.

КЭУ экономикадагы өз алдынча субъект (тармак) катары.

БАШКАРУУЧУЛУК САЛЫМ

Чечимдерди кабыл алуу процессине катышуу, чечимдерге экспертиза жүргүзүү, калктан кайтарым байланыш алуу, коомдук мониторинг, эксперттик коштоо, экономикалык активдүүлүктү жогорулатуу үчүн системалуу багыттарды аналитикалык жактан аныктоо, жергиликтүү инфраструктураны жана кызмат көрсөтүүлөрдү өнүктүрүүгө катышуу, бизнес жана инвестициялар үчүн чөйрөнүн болжолдуулугун жана ачыктыгын жогорулатуу.

Кейстер, интервьюлар, өз ара аракеттенүү платформалары жөнүндө маалыматтар, эксперттик баалоолор; ишке ашыруу практикасынын өзгөрүшүнүн мисалдары, жергиликтүү инфраструктура жана ишкердикти колдоо боюнча маалыматтар.

Мамлекеттин өнөктөшү жана практикалык маалыматтын булагы катары КЭУлар, ошондой эле жергиликтүү өнүгүү, инвестициялар жана жеке сектор үчүн кыйла туруктуу, болжолдоого мүмкүн болгон жана жагымдуу чөйрөнү калыптандырууга катышуучу катары.

УСТАВДЫК ИШМЕРДҮҮЛҮКТҮН ЭКОНОМИКАЛЫК САЛЫМЫ

Социалдык ишкердик, өз алдынча иш менен камсыз болуу, ишкердик көндүмдөр, инфраструктура, санариптик чечимдер.

Кейстер, долбоордук маалыматтар, өзгөрүүлөрдүн сапаттык сүрөттөлүшү.

КЭУлар киреше табууга, жумуш менен камсыз болууга жана жергиликтүү экономиканын өнүгүшүнө шарт түзүүчү катары.

СОЦИАЛДЫК САЛЫМ

Социалдык, укуктук, психологиялык, кризистик жана реабилитациялык кызматтарды көрсөтүү; кызматтарга жетүүдөгү тоскоолдуктарды төмөндөтүү (өнүгүүнүн инклюзивдүү мүнөзү).

Кызматтар менен камтуу, кейстер, эксперттик баалоолор, өзгөрүүлөрдүн тарыхтары.

КЭУ киреше табууга, жумуш менен камсыз кылууга жана жергиликтүү экономиканы өнүктүрүүгө шарт түзүүчү субъект катары

ТЕМАТИКАЛЫК САЛЫМ

Саламаттык сактоо, билим берүү, гендердик теңчилик, укуктарды коргоо, экология, жакырчылыкты азайтуу, жергиликтүү өнүгүү, жаштар жана маданият.

Өлкөлүк материалдар, кейстер.

КЭУ көбүрөөк байкалган өнүгүү чөйрөлөрү.

САЛЫМДЫН САПАТТЫК МҮНӨЗДӨМӨЛӨРҮ

Уникалдуулук, инновациялуулук, натыйжалуулук, туруктуулук, өнүгүүнү алыскы жана аялуу топторго жана аймактарга «жеткирүү» функциясы.

Сапаттуу талдоо, кейстер, практикаларды чечмелөө.

Түзүлүп жаткан коомдук баалуулуктун мүнөзү жана өзгөчөлүктөрү.

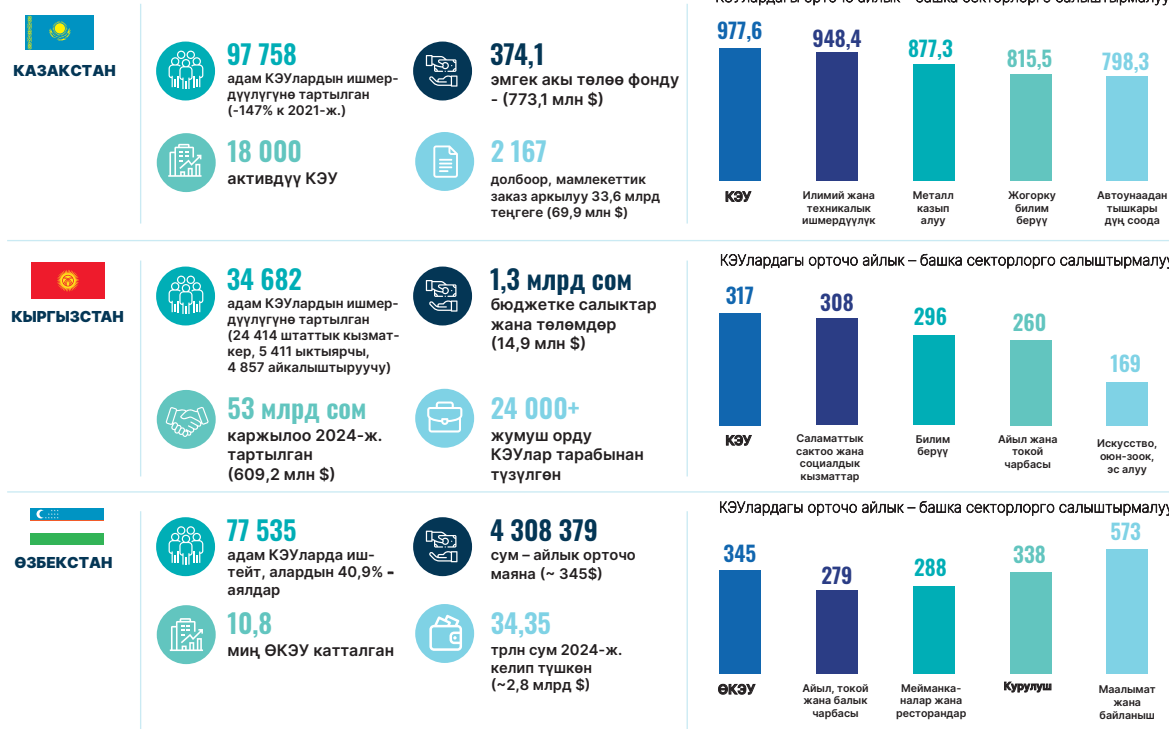
6. КЭУлардын институционалдык салымы: сектор экономиканын катышуучусу катары

КЭУлардын институционалдык салымын алардын өнүгүүгө кошкон мазмундук, уставдык салымынан өзүнчө кароо зарыл. Бул бөлүмдө КЭУлар кызмат көрсөтүүчүлөр же реформалардын катышуучулары катары эмес, жумуш орундарын түзгөн, эмгек акы төлөгөн, салыктарды жана социалдык чегерүүлөрдү төлөгөн, финансылык ресурстарды тарткан, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алган экономиканын формалдашкан сектору катары талданат. Башкача айтканда, бул жерде сектордун иш берүүчү, салык төлөөчү жана экономикалык жүгүртүүнүн катышуучусу катары экономикага тийгизген «брутто» таасири жөнүндө сөз болууда.

6.1. КЭУлар иш берүүчү катары

КЭУлардын институционалдык салымынын эң көрүнүктүү элементтеринин бири – жумуш орундарын түзүү. Изилдөө көрсөткөндөй, аймактагы коммерциялык эмес сектор калкты иш менен камсыз кылуунун олуттуу булагы болуп саналат. Бир катар өлкөлөрдө бул сектор, өзгөчө социалдык чөйрөдө, эксперттик ишмердикте, долбоорлорду башкарууда, билим берүүдө, укуктук жардам көрсөтүүдө, аялуу топтор менен иштөөдө жана жергиликтүү жамааттарды өнүктүрүүдө активдүү иш берүүчү катары чыгып келет.

– катышуучусу катары олуттуу салым кошот.

КЭУ СЕКТОРУНДАГЫ ЖУМУШ ОРУНДАРЫ – 100 МИҢ КАЛККА (2024-Ж.)

КЭУлар – САЛЫК ТӨЛӨӨЧҮЛӨР ЖАНА БЮДЖЕТТИК СИСТЕМАНЫН КАТЫШУУЧУЛАРЫ

КЭУлар салыктарды жана социалдык төлөмдөрдү төлөө менен каражаттарды экономикага жана бюджетке кайтарат

КЭУлар мамлекеттик кызматтарды жана демилгелерди толуктоо менен бюджетке түшкөн жүктү азайтат

Кыргызстанда КЭУлардын салык төлөмдөрү айрым жалпы мамлекеттик салыктарга барабар көлөмдө

КЭУ сектору – өлкөлөрдүн өнүгүүсүнө салым кошкон реалдуу экономикалык күч

Борбордук Азиядагы КЭУлар – социалдык кызмат көрсөтүүчүлөр гана эмес, экономиканын да маанилүү бөлүгү: алар жумуш орундарын түзөт, салыктарды төлөйт, инвестицияларды тартат жана аймактын туруктуу өнүгүүсүнө салым кошот

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

Казакстанда КЭУлардын жумушчуларынын орточо тизмелик саны 2021-жылдагы **39 532** адамдан 2024-жылы **97 758** адамга чейин өскөн. Анын ичинен шаар жерлеринде иштегендердин саны **87039** адамды, ал эми айыл жерлеринде иштегендердин саны **10 719** адамды түзгөн. Ошол эле мезгил аралыгында бир кызматкердин орточо айлык эмгек акысы **109 496** теңгеден (228 АКШ доллары) **318853** теңгеге (664 АКШ доллары) чейин жогорулаган. Мында Казакстандын КЭУ секторунун ЭИЖК 94.99.0 коду боюнча эмгек акы төлөө фондунун болжолдуу жылдык көлөмү 2024-жылы **374,1 млрд** теңгени (773,1 млн АКШ доллары) түзгөн. Бул көрсөткүч 2021-жылы **51,9 млрд** теңге (108,1 млн АКШ доллары) болгон. Экономикалык ишмердиктин түрлөрүнүн жалпы классификаторунун жалпыланган мүнөзүнө жана изилдөөнүн предметине түздөн-түз тиешеси жок уюмдарды толук бөлүп кароонун мүмкүн эместигине байланыштуу методологиялык чектөөлөрдү эске алуу менен, бул маалыматтар сектордогу иш менен камсыз кылууга байланышкан экономикалык жүгүртүүнүн олуттуу көлөмүн көрсөтүп турат.

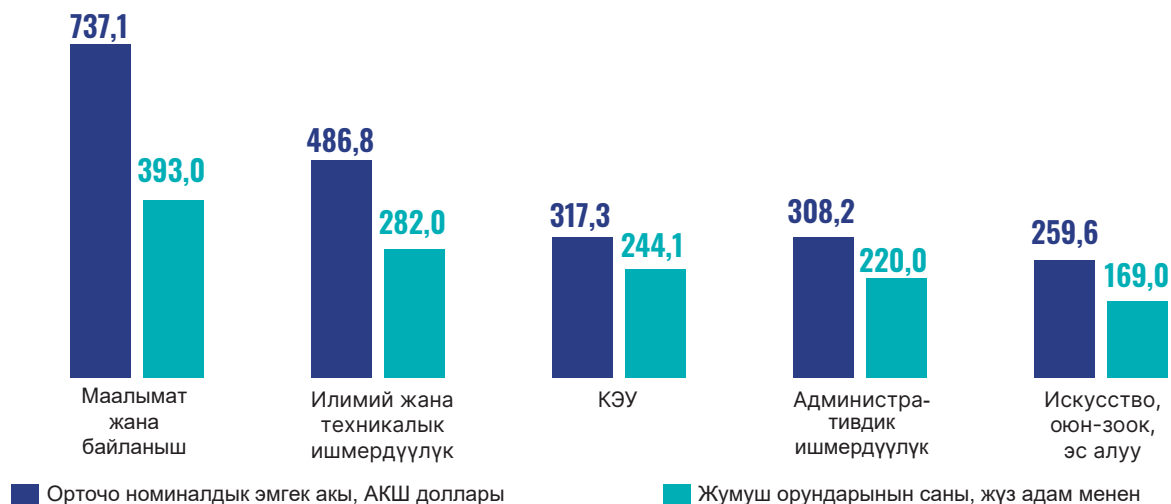
Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин 2024-жылдагы маалыматына ылайык, активдүү иш алып барган КЭУлардагы кызматкерлердин орточо тизмелик саны **24 414** адамды түзгөн, анын ичинен **14 158** аялдар болгон. Кошумча, КЭУлардын ишмердүүлүгүнө **4 857** тышкы айкалыштырып иштеген кызматкер жана **5 411** акы төлөнбөгөн кызматкер, башкача айтканда ыктыярчылар тартылган. Жалпысынан сектордун ишмердүүлүгүнө **34 682** адам катышкан. Орточо айлык эмгек акы **27 605** сомду (317 АКШ доллары) түзгөн. Бул көрсөткүч саламаттык сактоо, билим берүү, айыл жана токой чарбасы

4-сүрөт. Казакстандагы КЭУлардын институционалдык салымын экономикалык ишмердиктин айрым түрлөрү менен салыштыруу

Булактар: өлкөлүк отчет, Улуттук статистика бюросунун 2024-жылдагы маалыматтары, «Казакстан Республикасында менчик формалары боюнча кызматкерлердин саны жана эмгек акысы» аттуу басылма.

5-сүрөт. Кыргызстандагы КЭУлардын институционалдык (тармактык) салымын экономикалык ишмердиктин айрым түрлөрү менен салыштыруу

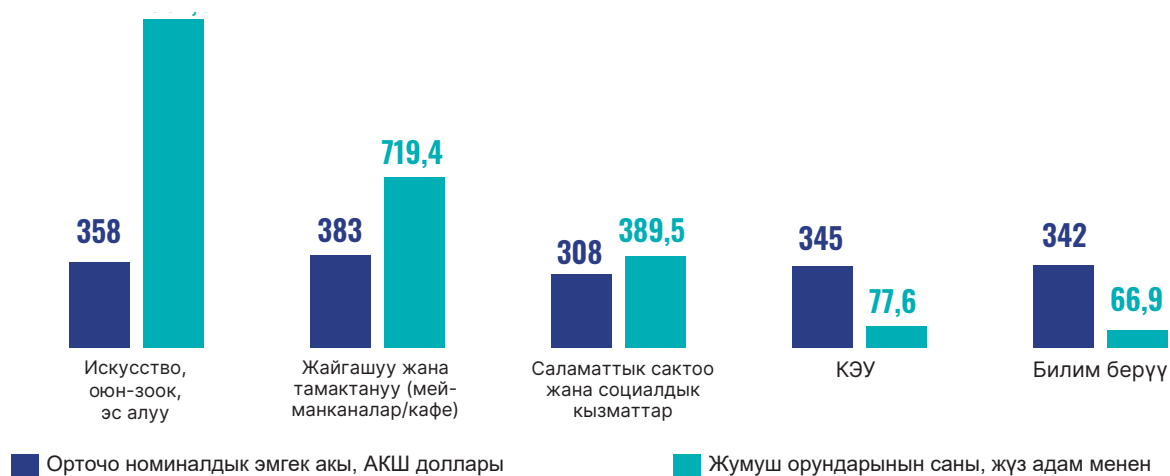

сыяктуу тармактардагы орточо айлык акынын деңгээлине жакын.

Өзбекстанда 2024-жылы ӨКЭУ секторунда 77 535 кызматкер эмгектенген, алардын 31 740 аялдар болгон же жалпы кызматкерлердин 40,9%ын түзгөн. Орточо эсептелген номиналдык айлык эмгек акы айына 4 308 379 сумду (болжол менен 345 АКШ доллары) түзгөн. Бул көрсөткүчтөр ӨКЭУларды жарандык инфраструктуранын элементи катары гана эмес, ошондой эле эмгек рыногунун олуттуу сегменти катары кароого мүмкүндүк берет.

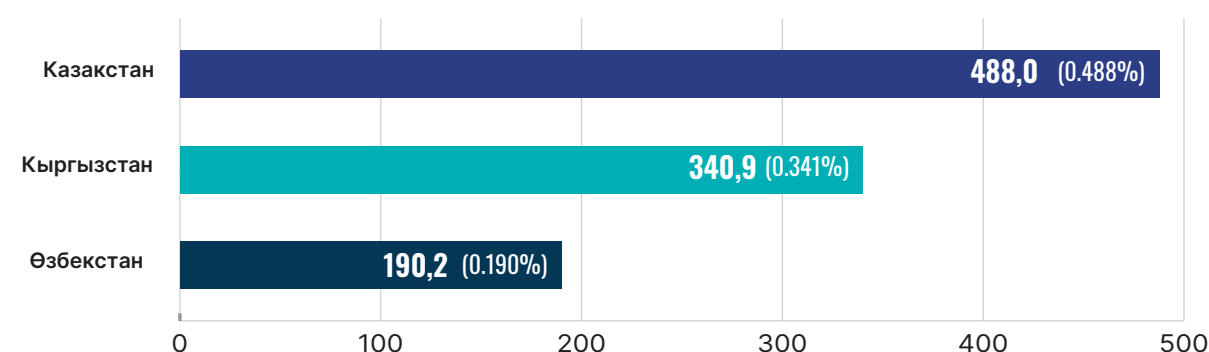
Ошондой эле КЭУлардын жумуш менен камсыз кылууга кошкон тармактык салымын өлкөлөрдүн жалпы калкынын санына карата салыштырып кароо максатка ылайыктуу (7-сүрөттү караңыз). Мындай салыштырууда жумуш менен камсыз кылууга эң олуттуу салымды Казакстандын КЭУлары кошот. Бул өлкөдө сектордо иштегендердин үлүшү жалпы калктын дээрлик жарым пайызына жетет.

6-сүрөт. Өзбекстандагы КЭУлардын институционалдык (тармактык) салымын экономикалык ишмердиктин айрым түрлөрү менен салыштыруу

Булак: Өзбекстан Республикасынын Улуттук статистика комитети.

7-сүрөт. КЭУ секторундагы иш менен камсыз болуу көрсөткүчү жалпы калктын санына карата, 2024-ж., 100 миң жаранга эсептегенде

Булак: Борбордук Азия өлкөлөрүнүн улуттук статистикалык органдарынын расмий маалыматтарынын негизинде эсептелген:

Казакстан Республикасынын Улуттук статистика бюросу, Population of the Republic of Kazakhstan at the beginning of 2024, https://stat.gov.kz/api/iblock/element/157662/file/en/?utm_source=chatgpt.com;

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети, «Жыл башына карата туруктуу калктын саны» аттуу ачык маалыматтар, https://stat.gov.kg/ru/opendata/category/39/?utm_source=chatgpt.com;

Өзбекстан Республикасынын Улуттук статистика комитети, Resident population at the beginning of 2024 by region, <https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/49356-hududlar-kesimida-2024-yil-boshiga-doimiy-aholisoni-3>

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

6.2. КЭУлар салык төлөөчүлөр жана бюджеттик системанын катышуучулары катары

Институционалдык салымдын дагы бир маанилүү элементи – бул КЭУлардын салыктар жана социалдык төлөмдөр аркылуу мамлекеттик кирешелерди түзүүгө катышуусу. Бул көрсөткүч КЭУларды гранттык же бюджеттик колдоону гана алуучу субъект катары кабыл алуу түшүнүгүн жоюу үчүн өзгөчө мааниге ээ. Өлкөлүк материалдар КЭУлар жалпысынан салыктардын жана милдеттүү төлөмдөрдүн олуттуу төлөөчүлөрү экенин, ошондой эле тартылган ресурстардын бир бөлүгүн улуттук экономикага жана бюджеттик системага кайра кайтарып берерин көрсөтөт.

Ошол эле учурда, КЭУларды эсепке алуунун институционалдык системасы өнүккөн шартта да салыктык маалыматтарга жеткиликтүүлүк чектелүү бойдон калышы мүмкүн, бул институционалдык салымды толук баалоо мүмкүнчүлүгүн төмөндөтөт. Мисалы, Казакстандын Мамлекеттик кирешелер комитетинен маалыматтардын купуялуулугуна байланыштуу республика жана региондор боюнча КЭУлардан түшкөн салыктык түшүүлөр жөнүндө маалыматтарды алуу мүмкүн болгон жок. КЭУлардын бюджетке чегерүүлөрү тууралуу маалыматтарга жетүүдө Өзбекстанда жана Түркмөнстанда да кыйынчылыктар жаралган.

Тажикстанда 2024-жыл үчүн 69 уюмдан турган тандалма топко жүргүзүлгөн финансылык талдоо алардын жалпы жүгүртүүсү **53,3 млн** сомони (дээрлик 6 млн АКШ долларын) түзгөнүн көрсөттү. Анын ичинен **4 млн** сомониго жакыны (440 миң АКШ долларынан ашык) киреше жана социалдык салыктар түрүндө өлкөнүн бюджетине түшкөн³. Бул көрсөткүчтү автоматтык түрдө бүтүндөй секторго

³ Көрсөткүчтөр изилдөөнүн алкагында 2024-жыл үчүн Тажикстан Республикасынын Юстиция министрлигине отчет тапшырган уюмдардын өзүнчө тобунун верификацияланган отчеттук маалыматтарына негизделген (ачык маалымат булактары).

МИСАЛ

Кыргызстан: бюджетке түшкөн олуттуу төлөмдөрдүн көлөмү айрым жалпы мамлекеттик салыктар менен салыштырууга болот

Кыргызстанда 2024-жылы активдүү иш алып барган КЭУлар өлкөнүн бюджетине болжол менен 1,3 млрд сом же 15 млн АКШ долларына жакын каражат төлөшкөн.

Бул төлөмдөрдүн көлөмү мамлекеттик бюджеттин айрым киреше булактарынын жалпы өлкөлүк көрсөткүчтөрү менен салыштырууга болот. Алардын катарына төмөнкүлөр кирет: патенттин негизиндеги салык – 1,3 млрд сом же дээрлик 15 млн АКШ доллары; жер салыгы – 1,5 млрд сом же 17 млн АКШ долларынан ашык; мамлекеттик мүлктү ижарага берүүдөн түшкөн салыктык эмес төлөмдөр – 1,8 млрд сом же дээрлик 21 млн АКШ доллары. Мындай салыштыруу КЭУ секторун социалдык же жарандык институт катары гана эмес, ошондой эле бюджеттик кирешелердин түзүлүшүнө олуттуу салым кошкон маанилүү катышуучу катары кароого мүмкүнчүлүк берет.

8-сүрөт. Кыргызстандагы КЭУлардын мамлекеттик бюджетке төлөгөн каражаттарын мамлекеттик кирешелердин айрым түрлөрү менен салыштыруу, АКШ доллары менен

21 000 000

Мамлекеттик
мүлктү ижарага
алуу

17 000 000

Жер салыгы

15 000 000

Патенттин
негизиндеги
салык

15 000 000

КЭУлардын
салыктык
төлөмдөрү

Булак: Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине караштуу Мамлекеттик салык кызматы

жайылтууга болбойт, бирок ал принципиалдуу маанилүү фактыны көрсөтөт: ресурстардын бир бөлүгү өлкөнүн ичинде эмгек акыга, салык төлөмдөрүнө жана социалдык чегерүүлөргө айланып, ошону менен иш менен камсыз кылуунун өсүшүнө жана бюджетке түшүүлөрдүн көбөйүшүнө өбөлгө түзөт.

6.3. КЭУлар кошумча наркты жаратуучулар катары

Институционалдык салымдын маанилүү макроэкономикалык көрсөткүчтөрүнүн бири – КЭУлардын дүң кошумча наркка жана ИДПга кошкон салымы. Экономикалык мааниде КЭУлар кызматтарды, эксперттик продукттарды, социалдык программаларды жана башка натыйжаларды түзүү аркылуу кошумча нарк жаратышат. Бул үчүн эмгек, башкаруучулук ресурстар, жайлар, жабдуулар, сатып алынуучу товарлар жана кызматтар пайдаланылат.

КЭУлардын ишинин натыйжаларынын олуттуу бөлүгү пайда алуучуларга акысыз же жеңилдетилген шарттарда берилген күндө да, аларды өндүрүү сектордун дүң чыгарылышын түзөт, ал эми бул чыгарылыш менен аралык керектөөнүн ортосундагы айырма анын дүң кошумча наркын чагылдырат. Ошондуктан КЭУлардын ИДПга кошкон салымын коммерциялык пайдадан келип чыккан көрсөткүч катары эмес, өлчөөгө мүмкүн болгон экономикалык наркка ээ коомдук пайдалуу кызматтарды жана продукттарды түзүүнүн натыйжасы катары кароо зарыл. Региондун бардык өлкөлөрү боюнча мындай статистика жеткиликтүү болгон эмес. Бирок статистикалык маалыматтар сектордун дүң кошумча наркын эсептөөгө мүмкүндүк берген өлкөлөрдө КЭУлар экономиканын «көрүнбөгөн» катышуучусу болбой калат; ал эми мындай маалыматтар жок болгон өлкөлөрдө алардын институционалдык салымы жетиштүү бааланбай калат же иш менен камсыз кылуу, каржылоо, долбоорлор, гранттар жана салык төлөмдөрү аркылуу кыйыр түрдө сүрөттөлөт.

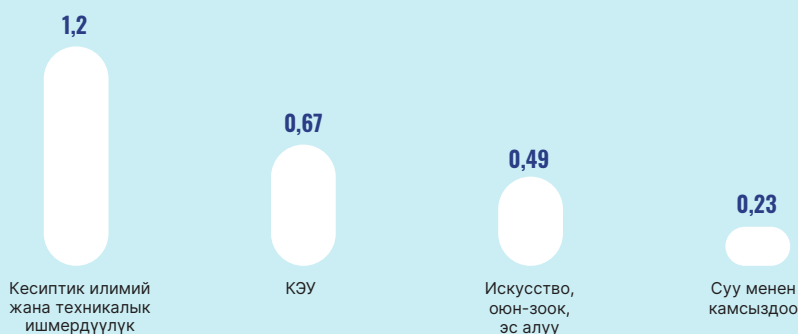

МИСАЛ

Кыргызстан: КЭУлардын кошумча наркты түзүүдөгү салымы айрым экономикалык тармактар менен салыштырууга болот

Кыргызстанда 2024-жылы иштеп жаткан КЭУлар 10 млрд сомдон ашык (дээрлик 115 млн АКШ доллары) көлөмүндө дүң кошумча нарк өндүрүшкөн. Активдүү иштеп жаткан КЭУлардын өлкөнүн номиналдык ИДПсындагы үлүшү 0,67%ды түзгөн. Бул олуттуу көрсөткүч болуп саналат жана экономиканын айрым секторлору, анын ичинде суу менен камсыздоо (0,23%), искусство, көңүл ачуу жана эс алуу (0,49%), ошондой эле кесиптик, илимий жана техникалык ишмердүүлүк (1,2%) менен салыштырууга болот. Борбордук Азия регионунун масштабында да КЭУ сектору коомчулукка анчалык көрүнбөгөнүнө карабастан, экономикага кошкон салымы боюнча жалпысынан экономикалык ишмердүүлүктүн айрым түрлөрү менен салыштырууга болот.

9-сүрөт. Кыргызстандын КЭУларынын дүң кошумча наркка кошкон салымын мамлекеттик кирешелердин айрым түрлөрү менен салыштыруу, пайыз менен

Булак: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети.

6.4. КЭУлар каржылык ресурстарды тартуу жана кайра бөлүштүрүү каналы катары

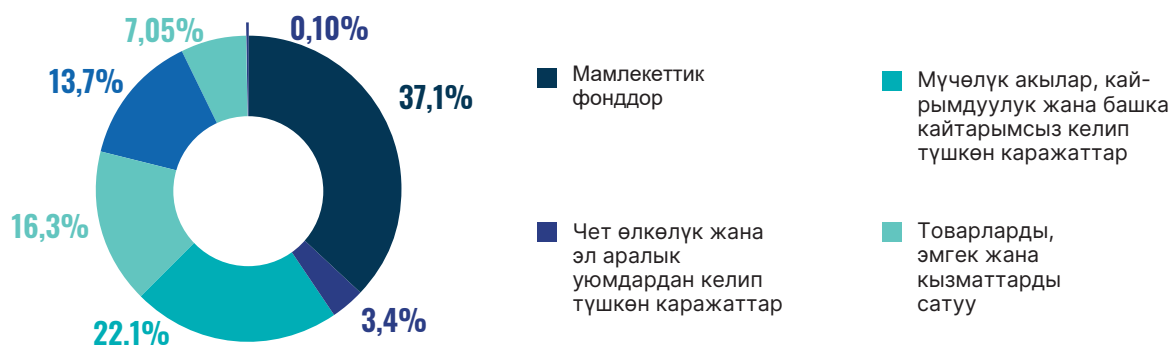
КЭУлардын институционалдык салымы алардын финансылык ресурстарды тартуу жана бөлүштүрүү, аларды социалдык программаларга, товарларды жана кызматтарды сатып алууга, эксперттердин жана подрядчылардын ишине, сервистерди өнүктүрүүгө жана бенефициарларды колдоого багыттоо жөндөмдүүлүгүнөн да көрүнөт. КЭУлар ресурстарды кайра бөлүштүрүү жана жеткирүү функциясын аткарат. Анын жардамы менен мамлекеттик, донордук, жеке жана коомдук ресурстар коомдук муктаждык жогору болгон, ал эми каржылоонун стандарттуу механизмдери кызматтар менен жетиштүү камтууну, алардын даректүүлүгүн же туруктуулугун дайыма эле камсыз кыла албаган тармактарга жана аймактарга жетет. Бул өзгөчө аялуу топтор менен иштөөгө, кризистик жардамга, реабилитацияга, сот адилеттигине жеткиликтүүлүккө, инклюзивдүү билим берүүгө, жергиликтүү кызматтарга жана айылдык жамааттарга тиешелүү.

Казакстандагы КЭУлардын кирешелеринин түзүмү диверсификацияланган мүнөзгө ээ. Мамлекеттик социалдык заказдын көлөмү болжол менен 33,5 млрд теңгени (70,0 млн АКШ доллары) түзгөнү менен, ал сектордун эмгек акы төлөө фондунун жалпы көлөмүнүн 9%га жакынын гана жабат. Бул эл аралык каржылоонун (27,2 млрд теңге же 60 млн АКШ долларына жакын) жана башка булактардын олуттуу ролун көрсөтөт. Ошол эле учурда мамлекеттик социалдык заказды каржылоодогу өзгөрүүлөр мамлекет социалдык кызматтарды жана долбоорлорду уюштуруу маселелеринде КЭУларга көбүрөөк ишеним арта баштаганын көрсөтөт. Алсак, 2024-жылы долбоорлордун саны орточо темп менен өскөн, ал эми каржылоонун көлөмү кыйла көбөйгөн. Бул КЭУлардын кыйла масштабдуу долбоорлордун алкагында кызмат көрсөтүү жөндөмдүүлүгүнүн жогорулап жатканын көрсөтүшү мүмкүн.

Кыргызстандагы КЭУлардын кирешелеринин түзүмү сектор чет өлкөлүк гранттарга толугу менен көз каранды эмес экенин көрсөтөт: ресурстардын олуттуу бөлүгү кайрымдуулук каражаттарынын, демөөрчүлүк жардамдын, бюджеттик колдоонун, мүчөлүк төгүмдөрдүн жана акы төлөнүүчү кызматтардын эсебинен түзүлөт. 2024-жылы КЭУ секторуна жалпы финансылык түшүүлөр болжол менен **53 млрд сомду** (609 млн АКШ долларынан ашык) түзгөн, ал эми бул изилдөөдө салымы бааланып жаткан КЭУлардын максаттуу тобуна түшкөн каражаттар **14,2 млрд сомду** (болжол менен 161,7 млн АКШ доллары) түзгөн. Түшүүлөрдүн түзүмү диверсификацияланган, бирок бир тектүү эмес ресурстук базаны көрсөтөт: демөөрчүлүк жардам жана кайрымдуулук каражаттары – **8,3 млрд сом** (болжол менен 95,4 млн АКШ доллары) же 59%, чет өлкөлүк техникалык жардам жана гранттар – **2,7 млрд сом** (болжол менен 30,5 млн АКШ доллары) же 19%, продукцияларды жана кызматтарды сатуу – **0,4 млрд сом** (болжол менен 4,5 млн АКШ доллары) же 3%, бюджеттик колдоо – **0,2 млрд сом** (болжол менен 1,8 млн АКШ доллары) же 1%, мүчөлүк төгүмдөр – **0,1 млрд сом** (болжол менен 1,1 млн АКШ доллары) же 1%дан аз, ал эми башка булактар – **2,5 млрд сом** (болжол менен 28,3 млн АКШ доллары) же 18%.

Өзбекстанда ӨКЭУлардын ресурстарынын негизги булагы болуп мамлекеттик максаттуу жана бюджеттен тышкаркы фонддор саналат, алардын үлүшүнө бардык түшүүлөрдүн **38,4%** туура келет. Акыркы жети жылда жарандык коом институттарын колдоого мамлекеттик бюджеттен **718 млрд сум** (дээрлик 60 млн АКШ доллары) бөлүнгөн, бул 2008–2016-жылдарга салыштырмалуу **12 эсе көп**. Акыркы үч жылда аймактык фонддор аркылуу **83 млрд сумга** (дээрлик 7 млн АКШ доллары) **1 600 долбоор** ишке ашырылган. Ошол эле учурда мүчөлүк төгүмдөрдүн, кайрымдуулук каражаттарынын жана башка кайтарымызсыз түшүүлөрдүн жогорку үлүшү (**22,9%**) сектор коомдук

10-сүрөт. Өзбекстандагы ӨКЭУлардын кирешелеринин түзүмү, 2024-жыл, пайыз менен

каржылоо механизмдерине институционалдык көз карандылыкты ыктыярдуу тилектештикке жана филантропияга олуттуу таянуу менен айкалыштырарын көрсөтөт.

6.5. КЭУлар товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн керектөөчүлөрү катары

КЭУлардын институционалдык салымы жумуш менен камсыз кылуу жана салык төлөө менен гана чектелбейт. Уюмдар товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн керектөөчүлөрү катары да чыгып, чакан жана орто бизнес үчүн суроо-талапты түзүшөт. Бул өзгөчө долбоордук ишмердикте байкалат: аялуу топтор үчүн товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуу, семинарларды, тренингдерди, консультацияларды, фокус-топторду, тегерек столдорду жана коомдук иш-чараларды өткөрүү жайларды ижарага алууну, транспорттук кызматтарды, тамак-ашты уюштурууну, полиграфиялык продукцияларды, жабдууларды жана сарпталуучу материалдарды сатып алууну, байланыш кызматтарын жана эксперттик колдоону талап кылат.

Мында КЭУлар товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү негизинен чакан жана орто бизнестен – мейманканалардан, коомдук тамактануу ишканаларынан, транспорттук компаниялардан, сарпталуучу материалдарды жеткирүүчүлөрдөн, жайларды жана кеңсе техникасын ижарага берүүчүлөрдөн сатып алышат. Бул мультипликативдик эффектти жаратат: долбоордун негизги максаты социалдык, билим берүү же укук коргоо багытында болсо да, аны ишке ашыруу жергиликтүү экономикада экономикалык суроо-талапты калыптандырат. Бул жагынан алганда, НКОлор ресурстарды тартуу менен гана чектелбестен, аларды жеткирүүчүлөрдүн, подрядчылардын жана кызмат көрсөтүүчү уюмдардын тармагы аркылуу кайра бөлүштүрүшөт.

Ушул Отчеттун 3-тиркемесинде региондогу КЭУлардын институционалдык салымын чагылдырган өлкөлөр боюнча көрсөткүчтөрдүн жыйынтык таблицасы берилген.

ТЫЯНАК

КЭУлардын Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү институционалдык салымы, биринчи кезекте, сектордун экономикалык жүгүртүүнүн өз алдынча катышуучусу катары иш алып барышынан көрүнөт. КЭУлар жумуш орундарын түзүшөт, эмгек акы фондун калыптандырышат, салыктарды жана социалдык чегерүүлөрдү төлөшөт, мамлекеттик, донордук жана жеке ресурстарды тартышат, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алышат, ал эми айрым учурларда акы төлөнүүчү кызматтарды, социалдык ишкердикти жана киреше алып келүүчү ишмердикти өнүктүрүшөт.

Бул салым расмий же топтолгон статистикалык маалыматтар бар өлкөлөрдө кыйла далилдүү чагылдырылган. Кыргызстан КЭУлар түзгөн дүң кошумча наркты жана алардын ИДПдагы үлүшүн эсептөөнүн мисалын көрсөтөт; Казакстан – иш менен камсыз кылуунун, эмгек акынын жана мамлекеттик социалдык заказдын масштабдуу динамикасынын мисалын; Өзбекстан – мамлекеттик колдоонун институционалдык жактан калыптанган системасынын жана иш менен камсыз кылуунун ири секторунун мисалын; Тажикстан – уюмдардын белгилүү бир тобунун жүгүртүүсүн жана салык төлөмдөрүн жарым-жартылай баалоонун мисалын; Түркмөнстан болсо институционалдык салым айрым долбоорлордун, уюмдардын жана киреше алып келүүчү ишканалардын көрсөткүчтөрү аркылуу сүрөттөлгөн башка статистикалык чөйрөнүн мисалын көрсөтөт.

Регион боюнча негизги тыянак – КЭУлар экономикага олуттуу салым кошот, бирок бул салым улуттук маалымат системаларында ар кандай деңгээлде чагылдырылат. Ошондуктан КЭУлардын салымын мындан ары таануу алардын коомдук пайдасын сүрөттөө менен гана чектелбестен, сектордун иш менен камсыз кылуу, финансылык агымдар, салык төлөмдөрү, дүң кошумча нарк, волонтердук эмгек, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуу сыяктуу көрсөткүчтөрү боюнча үзгүлтүксүз статистикалык эсепке алууну өнүктүрүүнү да талап кылат.

Казакстан менен Кыргызстанда статистика органдары туризм секторуна карата **көмөкчү эсептерди** колдонуу практикасын киргизишкен. Көмөкчү эсептер – негизги Улуттук эсептер системасын (УЭС) толуктаган жана экономиканын белгилүү бир тармагын өзүнө тиешелүү классификациялар менен көрсөткүчтөрдүн негизинде деталдуу изилдөөгө мүмкүндүк берген, ошол эле учурда жалпы стандарттар менен шайкештигин сактаган макроэкономикалык талдоо инструменти. УЭСТИ өнүктүрүүдөгү кийинки кадамдардын бири КЭУ сектору боюнча көмөкчү эсептерди киргизүү болушу мүмкүн.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

7. КЭУлардын башкаруунун сапатына, инвестициялык климатка жана жеке секторду өнүктүрүү шарттарына кошкон салымы

Борбордук Азия өлкөлөрүндө КЭУлардын маанилүү ролу алардын колдонмо экспертиза, программалардын ишке ашырылышына мониторинг жүргүзүү, калктан кайтарым байланыш алуу жана жергиликтүү өнүгүү шарттарын жакшыртууга катышуу аркылуу башкаруунун сапатын жогорулатуу жөндөмү менен байланыштуу. Калк, жергиликтүү жамааттар, жергиликтүү башкаруу органдары жана чарба жүргүзүүчү субъекттер менен туруктуу байланышта болуу КЭУларга кабыл алынган чечимдер практикада кандай иштеп жатканын, инфраструктуралык жана уюштуруучулук чектөөлөр кайсы жерде сакталып жатканын, кайсы топтор жана аймактар камтылбай калганын жана кандай чаралар түзөтүүнү талап кыларын так аныктоого жардам берет. Бул жагынан алганда, КЭУлар ишкердик, инвестициялар жана жеке секторду өнүктүрүү үчүн кыйла болжолдуу, ачык-айкын жана жагымдуу чөйрөнү калыптандыруунун толук кандуу катышуучулары болуп саналат. Алардын мааниси башкаруу системасы жер-жерлерден алынган маалыматтарга, бенефициарлар менен ишенимдүү байланышка, адистештирилген билимге жана чечимдерди ишке ашыруунун кыйла ийкемдүү механизмдерине муктаж болгон шарттарда өзгөчө жогору.

КЭУлардын башкаруунун сапатына жана өнүктүрүү шарттарына кошкон салымы

Чечимдерге катышуу

КЭУлар мамлекеттик программалар менен адамдардын реалдуу муктаждыктарын байланыштырат.

Экспертиза

КЭУлар мыйзамдарды, программаларды жана кызмат көрсөтүү стандарттарын иштеп чыгууга көмөктөшөт.

Кайтарым байланыш

КЭУлар тоскоолдуктарды, "көрүнбөгөн" көйгөйлөрдү жана кызмат көрсөтүүдөгү көйгөйлөрдү аныктайт.

Коомдук мониторинг

КЭУлар программаларды ишке ашыруунун ачыктыгын, даректүүлүгүн жана сапатын жогорулатат.

Диалог аянтчалары

Коомдук кеңештер, жумушчу топтор жана мамлекеттик социалдык заказ өз ара аракеттенүүнүн туруктуу каналын түзөт.

ӨЛКӨЛӨР БОЮНЧА НЕГИЗГИ МИСАЛДАР

КАЗАКСТАН

мамлекеттик социалдык заказ, коомдук кеңештер, Атбасардагы суу ташкынына каршы чараларга мониторинг.

КЫРГЫЗСТАН

2025–2030-жылдарга региондорду өнүктүрүү программасы үчүн экспертиза; майыптыгы бар адамдардын иштери боюнча Кеңеш.

ТАЖИКСТАН

КЭУлар Улуттук өнүктүрүү кеңешинин алдындагы 14 ведомстволор аралык жумушчу топко катышат.

ТҮРКМӨНСТАН

КЭУлар улуттук иш-аракеттер пландарына жана кырсыктардын тобокелдигин азайтуу иштерине катышат.

ӨЗБЕКСТАН

КЭУлар коомдук мониторингге жана ченемдик чечимдерди илгерилетүүгө катышат.

Жергиликтүү маалыматтар, коомчулуктардын ишеними жана практикалык тажрыйба аркылуу КЭУлар мамлекетке өнүгүү, инвестициялар жана жеке демилге үчүн шарттарды жакшыртууга жардам берет.

7.1. КЭУлар мамлекеттик чечимдерди кабыл алуу циклинин жана реформаларды ишке ашыруунун катышуучулары катары

Региондун бардык өлкөлөрүндө КЭУлар тигил же бул деңгээлде чечимдерди кабыл алуу процесстерине тартылган: өз ишмердигин улуттук артыкчылыктар менен шайкеш келтирүү, биргелешкен программаларга катышуу, калктын муктаждыктары жөнүндө маалымат берүү, чечимдерди эксперттик коштоо жана алардын иш жүзүндө аткарылышына мониторинг жүргүзүү аркылуу. Алардын салымы айрым долбоорлорду ишке ашыруу менен гана чектелбестен, стратегиялык документтерди, мамлекеттик программаларды жана адамдардын реалдуу муктаждыктарын өз ара байланыштырууга көмөктөшкөндүгүндө да турат.

Казакстанда КЭУлардын мамлекеттик реформаларга катышуусу мамлекеттик социалдык заказ аркылуу да институтташтырылган. Анын алкагында КЭУлар социалдык мааниге ээ кызматтарды көрсөтүүгө жана аялуу топтор тарабынан суроо-талап жогору болгон чөйрөлөрдөгү боштуктарды толтурууга катышат. Мындан тышкары, алардын катышуусу гранттык программалар, коомдук кеңештер жана атайын социалдык кызматтар аркылуу камсыздалат. **Кыргызстанда** КЭУлардын чечимдерди кабыл алуу процессине катышуусу өнүгүү маселелерин талкуулоо үчүн биргелешкен аянтчалар, мамлекеттик органдарга жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына консультациялык жардам көрсөтүү, калктын муктаждыктарын аныктоо, мамлекеттик чечимдердин ишке ашырылышына мониторинг жүргүзүү жана мамлекеттик социалдык заказ аркылуу жүзөгө ашырылат. **Өзбекстанда** ӨКЭУлар (ННО) социалдык, маданий, билим берүү жана укук коргоо демилгелерин ишке ашырууга тартылып, мамлекеттик жана аймактык механизмдер аркылуу колдоо алышат, ошондой эле коомдук кеңештердин ишине жана программаларды талкуулоого катышышат. **Тажикстанда** КЭУлар ведомстволор аралык жумушчу топтор аркылуу стратегиялык пландаштыруу жана мониторинг процесстерине тартылган. **Түркмөнстанда** коомдук уюмдар социалдык коргоо, жаштар саясаты, экология жана аялуу топторду колдоо багыттарындагы мамлекеттик программаларды ишке ашырууга көмөктөшөт.

МИСАЛ

Казакстан: мамлекеттик социалдык заказ жана коомдук кеңештер

Казакстанда мамлекет менен КЭУлардын өз ара аракеттенүүсү туруктуу механизмдерге — мамлекеттик социалдык заказга, гранттык программаларга, коомдук кеңештерге жана жумушчу топторго негизделет. Бул КЭУларга социалдык демилгелерди ишке ашырууга, кызматтарды көрсөтүүгө, социалдык-экономикалык маселелерди талкуулоого жана мамлекеттик чечимдер боюнча кайтарым байланышты калыптандырууга катышууга мүмкүндүк берет. Мындай модель КЭУлардын катышуусун кыйла үзгүлтүксүз жана формалдаштырылган мүнөзгө ээ кылат.

МИСАЛ

Тажикстан: КЭУлардын стратегиялык пландаштырууга катышуусу

Тажикстанда КЭУлардын Улуттук өнүктүрүү кеңешинин алдындагы **14 ведомстволор аралык жумушчу топко** катышуусу долбоордук негиздеги өз ара аракеттенүүдөн башкаруу циклине кыйла системалуу катышууга өтүп жатканын көрсөтөт. КЭУлар мамлекетке оптималдуу чечимдерди табууга, укуктук базаны өркүндөтүүгө жана тобокелдиктердин алдын алуунун натыйжалуулугун жогорулатууга көмөктөшөт. Тажикстандын энергетиктер ассоциациясы «жашыл» энергетика үчүн ченемдик-укуктук базаны өнүктүрүүгө, энергиянын кайра жаралуучу булактары (ЭКБ) үчүн белгиленген тарифтерди киргизүүгө активдүү көмөк көрсөтүп, Рогун ГЭСин комплекстүү эл аралык экспертизалоого катышат. Башка КЭУлар өлкөнүн санариптик экосистемасын өнүктүрүүгө жана IT-академияларды түзүүгө, аялдардын ишкердигин колдоого, «жашыл» каржылоого жеткиликтүүлүктү кеңейтүүгө жана текстиль кластерлерин модернизациялоого көмөктөшөт.

МИСАЛ

Түркмөнстан: экспертиза жана улуттук иш-аракеттер пландарын иштеп чыгууга катышуу

Түркмөнстанда коомдук уюмдар негизги мамлекеттик саясаттарды иштеп чыгууга катышкан таанылган эксперттер жана өнөктөш иштеп чыгуучулар болуп саналат. «Ынам», «Йенме», «Машгала» жана башка коомдук уюмдар Адам сатууга каршы күрөшүү боюнча улуттук иш-аракеттер планын иштеп чыгуу боюнча жумушчу топтун курамына кирет, ал эми «Кейик Окара» коомдук уюму Гендердик теңчилик боюнча улуттук иш-аракеттер планын иштеп чыгуу алкагындагы консультацияларга катышат. Бул консультациялардан биргелешип пландаштырууга өтүүнүн мисалы болуп саналат: КЭУлардын практикалык тажрыйбасы жогорку деңгээлдеги стратегиялык документтерге түздөн-түз интеграцияланат.

МИСАЛ

Өзбекстан: КЭУлар (ӨКЭУлар) ченемдик жана программалык чечимдердин демилгечилери катары

Өзбекстанда ӨКЭУлар социалдык жана агартуучулук долбоорлорду ишке ашыруучу гана эмес, мамлекеттик күн тартибин калыптандырууга катышуучу тарап катары да барган сайын активдүү роль ойной баштады. Буга Өзбекстандын Майыптар ассоциациясынын ишмердиги айкын мисал боло алат. Ассоциация БУУнун Майыптардын укуктары жөнүндө конвенциясын ишке ашыруу боюнча Улуттук иш-аракеттер планын иштеп чыгуу демилгесин көтөргөн; кийинчерээк бул документ мамлекет тарабынан институционалдык колдоого алынган. Ушундай эле мисалдардын катарына «Умидворлик» борборунун мамлекеттик билим берүү саясатына интеграцияланган инклюзивдик билим берүү концепциясын илгерилетүүсүн, ошондой эле Өзбекстандын Волонтерлор ассоциациясынын “Волонтердук ишмердүүлүк жөнүндө” мыйзамдын кабыл алынышына өбөлгө түзгөн адвокациялык ишмердигин кошууга болот.

Бул мисалдар Өзбекстандагы ӨКЭУлар реформаларды талкуулоого гана катышпастан, коомдук демилгелерди жана аялуу топтордун муктаждыктарын мамлекеттик программалардын, ченемдик чечимдердин жана институционалдык өзгөрүүлөрдүн тилине которууда да маанилүү роль ойной турганын көрсөтөт.

7.2. КЭУлар мамлекеттик чечимдер үчүн эксперттик билимдин булагы катары

КЭУлардын маанилүү функцияларынын бири – адамдар, жамааттар жана конкреттүү көйгөйлөр менен практикалык иштөөгө, ошондой эле эл аралык тажрыйбаны терең изилдөөгө негизделген эксперттик билимди жана тажрыйбаны сунуштоо. Мындай экспертиза ведомстволук талдоодон айырмаланып, бенефициарлар менен туруктуу, формалдуу эмес жана терең байланыштын, максаттуу топтордун жүрүм-турумун түшүнүүнүн жана жер-жерлерде чечимдерди ишке ашыруу тажрыйбасынын негизинде калыптанат.

КЭУлар ченемдик укуктук актыларды, мамлекеттик программаларды, иш-аракеттер пландарын, методикаларды, кызмат көрсөтүү стандарттарын жана мониторинг инструменттерин иштеп чыгууга салым кошо алышат. Расмий консультацияларда сейрек өкүлчүлүк кылган топтордун абалын эске алуу талап кылынган учурларда алардын катышуусу өзгөчө мааниге ээ. Алардын катарына майыптыгы бар адамдар, зомбулукка кабылган аялдар, айыл жергесиндеги аялдар, мигранттар, жаштар, улгайган адамдар, документтери жок адамдар, ошондой эле турмуштук оор кырдаалга кабылган балдар жана үй-бүлөлөр кирет.

МИСАЛ

Кыргызстан: региондорду өнүктүрүүгө багытталган даректүү мамлекеттик саясатты иштеп чыгууга салым

“Өнүктүрүү саясат институту” КЭУсу 2025–2030-жылдарга региондорду комплекстүү социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн мамлекеттик программасын иштеп чыгуу процессинде эксперттик колдоо көрсөттү. Бул программа комплекстүү аймактык пландаштырууга өтүүнү, өзгөчө көңүл бурууну талап кылган аймактарды аныктоону, мейкиндиктик маалыматтарды пайдаланууну, ошондой эле жалпы улуттук кызыкчылыктар менен жергиликтүү жамааттардын кызыкчылыктарынын ортосундагы тең салмактуулукту камсыз кылууну бекемдеди. Өнүктүрүү саясат институтунун бул багыттагы эксперттик салымы системалуу мүнөзгө ээ болду: макулдашылган региондук пландаштыруу концепциясын иштеп чыгуудан жана андан ары аймактык пландаштыруунун жаңы ыкмаларын киргизүүдөн тартып, социалдык-экономикалык өнүктүрүү программаларынын (СЭӨП) жаңы методикаларын иштеп чыгууну колдоого жана бийик тоолуу, жетүүгө кыйын жана чек ара аймактарын колдоо программасын даярдоого катышууга чейин. Бул иш ошондой эле даректүү мамлекеттик колдоонун инструменти катары аймактардын аялуулук индексин иштеп чыгууну камтыды.

МИСАЛ

Тажикстан: тең укуктар жана мүмкүнчүлүктөр жөнүндө мыйзамды илгерилетүү

Тажикстанда Аялдар уюмдарынын коалициясы тең укуктар жана тең мүмкүнчүлүктөр жөнүндө мыйзамды көп жылдар бою илгерилетүү процессине катышкан. Бул иш мыйзам долбоорун эксперттик коштоону, коомдук угууларды өткөрүүнү, мамлекеттик органдар менен өз ара аракеттенүүнү жана колдонулган ыкмаларды эл аралык милдеттенмелерге шайкеш келтирүүнү камтыган. Бул мисал КЭУлар белгилүү бир топтун кызыкчылыктарын коргоочу катары гана эмес, мыйзам чыгаруу процессинин толук кандуу катышуучусу катары да иш алып бара аларын көрсөтөт.

МИСАЛ

Түркмөнстан: улуттук иш-аракеттер пландарын иштеп чыгууга катышуу

Түркмөнстанда коомдук уюмдар айрым иш-аракеттер пландарын иштеп чыгууга жана ишке ашырууга катышат. «Ынам» КЭУ адам сатууга каршы күрөшүү багытындагы иштерге тартылган, ал эми «Кейик Окара» КЭУ гендердик теңчилик жана аялуу үй-бүлөлөрдү колдоо маселелери боюнча иш алып барат.

Бул учурларда КЭУлардын салымы практикалык тажрыйбаны, адистештирилген жардамды жана сезимтал социалдык маселелер боюнча чечимдерди иштеп чыгууга катышууну айкалыштыруудан көрүнөт.

МИСАЛ

Өзбекстан: КЭУлардын үй-бүлөлүк зомбулук жөнүндө мыйзамдарды реформалоого кошкон салымы

Бир нече жыл бою КЭУлар, анын ичинде Nemolchi.uz демилгеси, кризистик борборлор жана активисттер маалыматтык кампанияларды жүргүзүп, зомбулук учурларын документтештирип, жабыркагандарга жардам көрсөтүп жана мыйзамдарды өзгөртүү боюнча сунуштарды даярдап келишкен. 2023-жылы мамлекеттин, парламенттин жана жарандык коомдун биргелешкен ишинин натыйжасында үй-бүлөлүк зомбулук үчүн административдик жана кылмыш-жаза жоопкерчилигин караган ченемдер кабыл алынып, зомбулуктан жабыркагандарды коргоо механизмдери күчөтүлгөн.

7.3. КЭУлар калк менен кайтарым байланыш түзүү каналы катары

Мамлекеттик башкаруунун сапаты кабыл алынган чечимдердин практикада кандай иштеп жаткандыгы жөнүндө ишенимдүү маалымат алуу мүмкүнчүлүгүнө көз каранды. КЭУлар башкаруунун бул элементин күчөтөт, анткени алар расмий каналдар менен дайыма эле активдүү өз ара аракеттене бербеген топтор жана аймактар менен түз байланышта иштешет. Алар кызматтарды алууда, колдоо программаларына катышууда, жергиликтүү органдар жана социалдык мекемелер менен өз ара аракеттенүүдө пайда болгон көйгөйлөрдү аныктап, каттап турушат.

Бул ролдо КЭУлар адамдын, жамааттын жана мамлекеттин ортосунда ортомчу катары иш алып барат: жеке даттанууларды, жергиликтүү көйгөйлөрдү жана кайталанып туруучу тоскоолдуктарды сунуштарга, аналитикалык материалдарга, коомдук талкууларга жана программалык чечимдерге айландырат. Бул өзгөчө аялуу топтор үчүн маанилүү, анткени ишенбөөчүлүк, стигма, алыс жайгашуу же административдик тоскоолдуктардан улам алардын мамлекеттик органдарга өз алдынча кайрылуусу кыйын болушу мүмкүн.

МИСАЛ

Туркменистан: выявление локальных проблем и работа с уязвимыми группами

В Туркменистане общественные организации на местном уровне выявляют локальные проблемы, разъясняют государственные инициативы и работают с группами, которые слабо охвачены официальными каналами информации. Это касается, в частности, людей с инвалидностью, женщин, пострадавших от насилия, пожилых людей и групп, нуждающихся в правовом и психологическом сопровождении.

МИСАЛ

Таджикистан: Бассейновые женские форумы

В Таджикистане диалоговая платформа «Бассейновые женские форумы», созданная ОО «Ассоциацией Женщина и общество» в бассейнах рек Сырдарья и Кофарниган, служит постоянно действующей площадкой, через которую мнения женщин-водопользователей протоколируются и напрямую направляются в Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан. Это позволяет государству оперативно реагировать на локальные вызовы в управлении ресурсами.

МИСАЛ

Узбекистан: общественный мониторинг местных бюджетов

В Кашкадарьинской области Узбекистана в 2026 году местные ННО и активисты провели общественный мониторинг программ «Инициативный бюджет» и «Бюджет махалли» в 12 махаллях, используя осмотр объектов, анализ документации и интервью с бенефициарами. Через этот механизм органы управления получили возможность учесть в решениях факты, указывающие на низкое качество работ, отсутствие тротуаров и водоотвода, ограниченный доступ к документации и случаи формального завершения проектов при наличии дефектов. Это показывает, как ННО в Узбекистане выступают каналом обратной связи от населения для корректировки местной бюджетной политики.

Такая обратная связь помогает государству видеть, какие решения воспринимаются населением как доступные и работающие, какие меры требуют адаптации, где возникают пробелы в информировании и какие группы остаются на периферии стандартных программ. Эта функция имеет значение не только для социальной политики, но и для экономического развития. Через НКО в органы управления попадает информация о том, какие услуги и насколько эффективно работают на местах, где сохраняются пробелы в инфраструктуре, с какими барьерами сталкиваются домохозяйства, предприниматели и местные сообщества. Такая обратная связь помогает повышать качество управленческих решений и улучшать среду для частной инициативы.

7.4. Общественный мониторинг и подотчетность

НКО вносят вклад в повышение качества управления через общественный мониторинг реализации программ, участие в обсуждении решений и внешнюю оценку отдельных направлений реформ. Такой вклад имеет общественное и экономическое значение: он помогает выявлять сбои до того, как они становятся системными, снижает риск формального исполнения программ, усиливает прозрачность и создает дополнительный канал проверки того, как государственные меры реализуются на

практике. Это особенно важно в секторах, где качество исполнения напрямую влияет на условия жизни, развитие предпринимательства, устойчивость услуг и инвестиционную привлекательность территорий.

В Казахстане общественные советы и экспертные площадки создают возможности для участия НКО в обсуждении решений и общественном контроле. В Узбекистане формы общественного мониторинга включают наблюдение, общественные обсуждения, экспертизу проектов нормативных правовых актов и общественные слушания. В Кыргызстане НКО участвуют в мониторинге государственных решений, развитии открытости и подотчетности, а также в обсуждении вопросов, связанных с социальными услугами, доступом к правосудию, гендером и местным развитием. В Таджикистане мониторинговая роль НКО усиливается через участие в межведомственных рабочих группах и обсуждении реализации стратегических документов. В Туркменистане мониторинговая функция НКО, помимо административной отчетности, наиболее полно раскрывается в сфере гражданской обороны, реагирования на чрезвычайные ситуации (ЧС) и снижения риска бедствий (СРБ).

МИСАЛ

Казахстан: общественный мониторинг противопаводковых мер в Аتبасаре

В Казахстане показательным примером является деятельность общественного объединения «Ангел» в городе Аتبасар Акмолинской области. После разрушительных паводков 2009, 2014 и 2017 годов и недостаточной результативности противопаводковых мер организация инициировала системный общественный мониторинг решений по защите города. Работа включала независимый анализ гидрологических процессов реки Жабай, сбор и анализ данных гидрологических постов, подготовку экспертных заключений о причинах паводков и публичное информирование населения и государственных органов. Для усиления доказательной базы была сформирована коалиция с участием ученых Кокшетауского государственного университета имени Ш. Уалиханова, депутата Парламента, СМИ и международных механизмов, включая Комитет по соблюдению Орхусской конвенции.

МИСАЛ

Кыргызстан: мониторинг распределения и закупок лекарственных средств

В Кыргызстане НКО вовлечены в мониторинг распределения и закупок лекарственных средств. Такой контроль особенно важен в сферах, где доступ к препаратам напрямую влияет на качество и непрерывность помощи для уязвимых групп. Участие НКО позволяет дополнять ведомственный контроль обратной связью от пациентов и сервисных организаций, а также своевременно выявлять сбои в обеспечении лекарствами.

МИСАЛ

Туркменистан: мониторинг в сфере чрезвычайных ситуаций

При координирующей роли Государственной комиссии по чрезвычайным ситуациям Национальное Общество Красного Полумесяца Туркменистана (НОКПТ) выступает в роли «моста» между государственными службами и населением, осуществляя не столько контроль, сколько независимую оценку уязвимости и обратную связь «с земли» через сеть волонтеров и общественных комитетов.

МИСАЛ

Узбекистан: общественный мониторинг проектов ГЧП

В Кашкадарьинской области общественный мониторинг проектов ГЧП, проведенный Движением «Юсалиш» с участием местных ННО, активистов и экспертов, выявил отсутствие открытых тендеров по отдельным объектам, проблемы инклюзивности, задержки субсидий, недоовложение инвестора и непрозрачность части социальных обязательств. Результаты были направлены в местные органы власти и профильные структуры как основание для корректирующих решений. Этот кейс показывает, что ННО могут усиливать подотчетность и прозрачность реализации инфраструктурных проектов.

При этом для региона сохраняется общий вызов: наличие площадок участия само по себе не всегда гарантирует влияние на решения. Для повышения качества управления важно фиксировать не только факт участия НКО, но и дальнейший путь их предложений: какие рекомендации были рассмотрены, какие учтены, какие отклонены и по каким основаниям.

7.5. Платформы взаимодействия и совместные решения

В странах региона постепенно формируются различные платформы взаимодействия государства и НКО: общественные советы, межведомственные рабочие группы, гражданские форумы, экспертные площадки, механизмы государственного социального заказа, грантовые программы, консультации, общественные слушания и совместные планы действий. Эти платформы имеют разный статус и разную степень влияния, но в целом важность таких платформ состоит в том, что они создают регулярный канал взаимодействия. Без них сотрудничество часто зависит от личных контактов, отдельных проектов и инициатив конкретных государственных органов. При наличии постоянных площадок появляется возможность обсуждать проблемы системно, вовлекать разные группы НКО, сопоставлять предложения и обеспечивать обратную связь.

МИСАЛ

Казахстан: Координационный совет при Министерстве культуры и информации

В Казахстане развитие платформ взаимодействия связано с трансформацией механизмов координации между государством и НПО в 2025–2026 годах, включая переход к формату Координационного совета при Министерстве культуры и информации Республики Казахстан. Такой формат важен для раздела о качестве управления, поскольку он создает более постоянный канал обсуждения вопросов развития гражданского сектора, государственной поддержки, социального заказа, грантовых механизмов и участия НПО в реализации общественно значимых задач.

МИСАЛ

Узбекистан: общественные советы как платформа взаимодействия

В Узбекистане важной платформой взаимодействия государства и ННО выступают общественные советы, рабочие группы и общественные слушания. Выделяется антикоррупционный блок, где ННО включены в состав Национального совета по противодействию коррупции и составляют большинство в общественном совете при профильном агентстве.

МИСАЛ

Кыргызстан: Совет по делам лиц с инвалидностью при Кабинете Министров

В Кыргызстане устойчивой платформой взаимодействия государства и НКО является **Совет по делам лиц с инвалидностью при Кабинете Министров**. Это постоянно действующий консультативный орган, который объединяет профильные министерства, органы местного самоуправления и организации гражданского общества для рассмотрения вопросов инклюзии и социальной защиты. Совет рассматривает проекты законов и программ, обобщает предложения НКО и граждан, формирует рекомендации для исполнительной власти и может создавать рабочие группы.

С точки зрения инвестиционного климата и развития частного сектора важно не только наличие самих площадок взаимодействия, но и их способность сокращать информационный разрыв между государством, местными сообществами, бизнесом и организациями развития. Там, где платформы позволяют учитывать прикладные сигналы о качестве инфраструктуры, доступности услуг, организационных барьерах и потребностях предпринимателей, вклад НКО выходит за пределы общественного участия и становится фактором улучшения среды развития.

ТЫЯНАК

Вклад НКО в укрепление государства и качество управления в странах Центральной Азии проявляется через несколько взаимосвязанных функций: участие в процессе принятия решений, соответствие деятельности национальным приоритетам, реализацию совместных программ, экспертную поддержку, общественный мониторинг, обратную связь от населения и участие в платформах диалога. Эти функции делают НКО важным участником системы развития, особенно в сферах, где государству необходимы доверие со стороны бенефициаров, специализированные знания, локальная информация и гибкие формы работы.

Дальнейшее усиление этого вклада зависит от способности государств региона переходить от фиксации участия НКО к оценке его результативности. Для этого важны учет предложений НКО, обратная связь по их рассмотрению, долгосрочные форматы партнерства, более качественные индикаторы результатов и признание НКО как источника практической информации о потребностях людей, сообществ и территорий.

8. Вклад НКО в экономическое развитие

Экономический вклад НКО не ограничивается их институциональным присутствием как работодателей, налогоплательщиков и участников финансового оборота. Отдельное значение имеет вклад, возникающий через уставную деятельность организаций: развитие экономических навыков, поддержку предпринимательства и самозанятости, создание рабочих мест для уязвимых групп, развитие местных услуг и инфраструктуры, социальное предпринимательство и вовлечение сообществ в решение практических задач развития. В этой роли НКО создают условия для экономической активности людей и территорий, особенно там, где доступ к рынку труда, капиталу, знаниям, инфраструктуре и административной поддержке ограничен. Для бедных домохозяйств, женщин, молодежи, людей с инвалидностью, сельских жителей и малых предпринимателей такая поддержка может означать переход от зависимости от помощи к получению навыков, дохода, занятости и участию в местной экономике. В странах региона этот вклад проявляется прежде всего в двух направлениях: расширение экономических возможностей людей и улучшение условий для экономической активности на уровне сообществ и территорий.

Экономическое направление занимает заметное место в деятельности НКО. Например, в Кыргызстане на борьбу с бедностью и расширение экономических возможностей приходится около 25% проектной деятельности НКО. При этом прямые показатели не отражают весь эффект: значительная часть экономической ценности возникает позже, через доходы, самозанятость, малый бизнес и экономическую активность бенефициаров, которую сложно полностью измерить стандартной статистикой.

8.1. Социальное предпринимательство и инклюзивное развитие

Активность НКО в сфере социального предпринимательства является инструментом инклюзивного развития – включения в экономическую активность людей, для которых стандартный рынок труда остается труднодоступным. Это особенно важно для людей с инвалидностью, женщин в трудной жизненной ситуации, сельских жителей, молодежи без профессиональных навыков, мигрантов и малообеспеченных домохозяйств. НКО помогают преодолевать эти барьеры через обучение, наставничество, адаптацию рабочих мест, создание производственных площадок, организацию платных социальных услуг, предоставление оборудования и сопровождение стартапов.

МИСАЛ

Туркменистан: производственная занятость людей с инвалидностью

В Туркменистане учебно-производственные предприятия Общества слепых и глухих обеспечивают работой и трудовой реабилитацией более 400 человек с инвалидностью по зрению и слуху. Дополнительно адаптированная теплица Центра поддержки инвалидов также создает рабочие места для этой группы. Эти примеры показывают, что социальное предпринимательство и производственная деятельность при НКО могут одновременно выполнять экономическую, реабилитационную и интеграционную функцию: человек получает не только поддержку, но и возможность участвовать в трудовой деятельности, формировать доход и сохранять социальную активность.

В Таджикистане часть НКО начала переходить к моделям частичного самофинансирования через оказание платных социальных услуг и производство товаров. Важность этой практики состоит не столько в снижении зависимости организаций от грантов, сколько в создании рабочих мест и новых форм экономической активности для уязвимых групп населения. В условиях сокращения

донорской помощи такие модели помогают сохранить социальные услуги и одновременно формируют экономические возможности для тех, кто нуждается в поддержке при выходе на рынок труда.

МИСАЛ

Казахстан: трудовая интеграция и социальные производства

В Казахстане социальное предпринимательство проявляется через практики трудовой интеграции и поддержки людей в трудной жизненной ситуации. Центр «ДОС» создает рабочие места для людей с инвалидностью через инва-СТО и производство колясок. В Актау кризисные центры для женщин развивают собственные производства, что позволяет укреплять устойчивость услуг и предоставлять занятость женщинам, нуждающимся в поддержке. В таких случаях экономический эффект возникает через совмещение социальной помощи, профессиональной адаптации и выхода бенефициаров к самостоятельному доходу.

8.2. Развитие предпринимательства, самозанятости и экономических навыков

Барьеры экономической активности часто определяются не только нехваткой капитала, но и дефицитом бизнес-навыков, финансовой грамотности, понимания рынков, юридической поддержки, цифровых компетенций и доступа к наставникам. Поэтому важным направлением экономического вклада НКО является развитие предпринимательства, самозанятости и экономических навыков среди более широких групп населения, а не только с уязвимыми группами. НКО работают с начинающими и действующими предпринимателями, молодежью, женщинами, сельским населением, малыми предприятиями, безработными и людьми, которым необходимы знания, консультации, наставничество, цифровые инструменты или стартовая поддержка. НКО в Центральной Азии переводят общую идею предпринимательства в практические форматы: обучение, консультации, менторство, сопровождение стартапов и поддержку до первых результатов. При этом значительная часть эффекта возникает за пределами проектов: обученный предприниматель, сельская семья, женская инициатива или молодой человек, получивший навыки самозанятости, создают последующую экономическую стоимость уже в своей деятельности.

МИСАЛ

Кыргызстан: поддержка женского и молодежного предпринимательства

В Кыргызстане получило развитие создание агроцентров в регионах при сотрудничестве с Министерством науки, высшего образования и инноваций Кыргызской Республики КР и региональными университетами. Только одним НКО до конца 2024 г. было создано **6** агроцентров в **6** областях. Каждый агроцентр обучает **800** бенефициаров в год. НКО также выстраивают сеть образовательных центров для молодежи до 36 лет, где будущие и действующие фермеры получают предпринимательские и практические навыки. Больше десятка НКО непосредственно вовлечены в развитие женского предпринимательства. Они предоставляют менторство и обучение действующим предпринимательницам, поддерживают стартапы, вовлекают молодежь в основы предпринимательства, проводят обучение по туризму, финансовой грамотности, бизнес-стратегиям и оказывают юридическую помощь. Особенно важным инструментом стало менторство и коучинг, включая дистанционное сопровождение для регионов и поддержку региональных ассоциаций женщин-предпринимателей: такие форматы помогают женщинам не только получить знания, но и преодолеть психологические и организационные барьеры на пути к ведению бизнеса.

МИСАЛ

Туркменистан: цифровая грамотность сельских женщин

В Туркменистане **450 сельских женщин** прошли курсы цифровой грамотности при участии ОО «Йенме». Этот пример важен тем, что показывает: НКО могут расширять доступ женщин в сельской местности к базовым цифровым компетенциям, которые становятся необходимым условием для самозанятости, микробизнеса, продвижения товаров и услуг и более активного участия в современной экономике.

Одной из иллюстративных тенденций становится создание в регионе при помощи НКО центров поддержки предпринимателей. В особенности важно, что они создаются не только в городах, но и сельской местности. В таких центрах заняты специалисты по ключевым вопросам сопровождения бизнеса, включая юридические, финансовые, маркетинговые и коммуникационные компетенции. Такая модель важна тем, что поддержка предпринимателей становится постоянной услугой, доступной за пределами столицы. Например, в Кыргызстане такие центры были созданы в пяти областях республики.

В региональном масштабе это направление показывает, что НКО могут выполнять роль практического проводника экономических знаний. Они работают там, где государственные программы поддержки предпринимательства могут быть слишком общими, а коммерческие консультации – недоступными для начинающих предпринимателей, сельских жителей или малых инициатив. Экономический результат здесь возникает через повышение самостоятельности людей, рост качества предпринимательских решений, появление новых источников дохода и расширение участия населения в местной экономике.

8.3. Инфраструктурные и сервисные проекты, влияющие на экономические условия

Участие НКО в развитии инфраструктуры проявляется прежде всего через улучшение локальных условий для экономической активности: выявление потребностей сообществ, привлечение партнеров и ресурсов, организацию участия жителей, поддержку управления созданными услугами и связь инфраструктурных решений с задачами местного развития. Для предпринимателей, фермерских хозяйств и местных сообществ значение имеют не только дороги, вода, энергия и связь, но и доступ к информации, организационная поддержка, доверие между участниками и способность сообщества управлять созданной услугой. В этом направлении НКО помогают снижать инфраструктурные ограничения, привлекать внешние ресурсы, формировать навыки управления услугами и тем самым улучшать отдельные элементы местного инвестиционного климата.

МИСАЛ

Узбекистан: водоснабжение как элемент локального инвестиционного климата

В Узбекистане Республиканский центр поддержки и развития условий жизни населения «Тагаққуот» реализовал модель развития сельских территорий через создание автономных организаций питьевого водоснабжения. Это дало ощутимый результат как для развития социальной сферы, так и для улучшения экономических условий на местах. Доступ к надежной воде снижает издержки домохозяйств, улучшает работу школ, детских садов и социальных объектов, повышает устойчивость сельских поселений и создает более предсказуемую среду для локальной экономической активности. В результате более 170 тыс сельских жителей получили доступ к чистой питьевой воде, были построены 43 децентрализованные системы водоснабжения и проложено свыше 850 км водопроводных сетей. Особенно важно, что 33 системы переданы в управление сообществам через местные НКО, что превращает инфраструктурный результат в устойчивую модель местного управления услугой.

8.4. Местная экономическая активность и развитие сообществ

НКО вносят вклад в местное экономическое развитие, когда помогают сообществам выявлять потребности, организовывать совместные действия, управлять локальными ресурсами, привлекать финансирование и поддерживать созданные услуги. Такой вклад особенно важен для сельских, удаленных и менее обеспеченных территорий, где экономическая активность часто ограничена слабой инфраструктурой, недостатком информации, низкой доступностью услуг и ограниченным представительством интересов жителей в процессах принятия решений.

В этом направлении НКО выступают как организаторы локальных изменений. Они помогают переводить разрозненные потребности жителей в проекты, заявки, программы, партнерства и практические решения. На уровне сообществ экономический вклад НКО связан с развитием коллективной способности решать практические задачи: выявлять приоритеты, договариваться о совместных действиях, привлекать ресурсы, управлять созданными услугами и взаимодействовать с местными властями, органами местного самоуправления. Такой вклад формирует организационную основу местного развития и повышает устойчивость местных экономических инициатив.

МИСАЛ

Таджикистан: региональные сети ОГО и труднодоступные сообщества:

В Таджикистане региональные сети ОГО в Хатлонской, Согдийской областях и Горно-Бадахшанском автономном округе выполняют функцию доставки помощи, знаний и практических подходов до труднодоступных сообществ. Их вклад состоит в том, что накопленный опыт работы с международными партнерами и местными сообществами используется для реализации национальных мер и поддержки местного развития. Такие сети помогают предотвращать потерю экспертного и операционного ресурса, особенно в регионах, где доступ к услугам, информации и экономическим возможностям ограничен.

МИСАЛ

Кыргызстан: помощь местным властям в улучшении инвестиционного климата

В Кыргызстане НКО помогают районным администрациям разрабатывать инвестиционные профили территории и маркетинговые продукты, включая брендинг территорий, а также создавать платформы взаимодействия с бизнесом, проводить фестивали местных производителей, инвестиционные форумы. В Кыргызстане НКО также участвуют в развитии местной инфраструктуры и услуг, часто в партнерстве с органами местного самоуправления. Такие инициативы включают разработку программ развития для отдельных секторов экономики и местной инфраструктуры, поиск донорского финансирования и практическую реализацию проектов, связанных с продовольственной безопасностью, услугами и условиями для хозяйственной активности.

В Узбекистане модель «Taraqqiyot» (см. выше) также показывает, что местное экономическое развитие связано не только со строительством инфраструктуры, но и с институциональным укреплением процессов эффективного управления этой инфраструктурой. В этом случае – с созданием местных ННО, которым передается управление системами водоснабжения. Это усиливает организационную самостоятельность сообществ и формирует практику местного управления услугой, имеющей прямое значение для качества жизни и улучшения экономических условий сельских территорий.

8.5. Инновации и цифровые решения с экономическим эффектом

Для НКО инновационность важна прежде всего как способность быстрее адаптировать решение к конкретной группе или территории. Государственные программы обычно требуют длительной подготовки, формальных процедур и масштабирования через административную систему. НКО могут начинать с малого формата: пилотной услуги, учебного курса, наставнической модели, цифрового инструмента, производственной площадки или локального партнерства. Если такая практика показывает результат, она может быть масштабирована, использована шире – через государственную программу, социальный заказ, партнерство с бизнесом, донорскую поддержку или самостоятельное развитие организации. **Инновационный вклад НКО в экономическое развитие можно рассматривать через четыре условных типа решений:**

- инновации занятости и навыков – новые модели обучения, наставничества, профориентации, развития IT-навыков, трудовой интеграции людей с инвалидностью, женщин, молодежи и других групп, которым требуется дополнительная поддержка для выхода на рынок труда;
- инновации предпринимательских и производственных моделей – новые способы организации самозанятости, социального предпринимательства, малых производств, сервисных инициатив и стартапов, включая обучение, менторство, предоставление оборудования, сопровождение выхода на рынок и создание рабочих мест;
- технологические и цифровые инновации – электронная коммерция, дистанционное менторство, цифровая грамотность, ассистивные технологии, цифровые инструменты помощи, мониторинга и координации услуг;
- экологические и ресурсосберегающие инновации – «зеленые» решения, климатическая адаптация, энергоэффективные и ресурсосберегающие практики, которые снижают издержки, повышают устойчивость территорий и создают новые модели локального развития.

В экономическом измерении такие инновации создают еще и несколько типов эффектов. Во-первых, они расширяют доступ к занятости и самозанятости для людей, которым сложнее войти в стандартный рынок труда. Во-вторых, они снижают издержки получения знаний, услуг и консультаций за счет цифровых и дистанционных форматов. В-третьих, они помогают превращать социальные услуги в более устойчивые модели поддержки, включая обучение, производство, ассистивные технологии и социальное предпринимательство. В-четвертых, они усиливают локальную экономическую устойчивость, если связаны с ресурсосбережением, экологическими решениями, управлением общими услугами или развитием местных компетенций.

МИСАЛ

Казахстан: ITeachMe и ITMlab как переход от цифрового обучения к инклюзивным технологиям

В Казахстане общественный фонд ITeachMe вырос из локальной инициативы в образовательную платформу, ориентированную на развитие цифровых компетенций у людей с инвалидностью и представителей других уязвимых групп. Программы фонда включают SMM, digital-маркетинг, графический дизайн, копирайтинг, видеомонтаж и цифровые коммуникации, а обучение сочетает профессиональные и гибкие навыки. За пять лет работы платформа подготовила более 1 500 выпускников, реализовала более 35 образовательных и социальных проектов, а 90% выпускников трудоустроились после завершения обучения. Следующим этапом стал запуск ITMlab – инкубатора ассистивных технологий, который объединил разработчиков, дизайнеров и пользователей для создания прототипов «умных» очков для незрячих пользователей, сенсорных интерфейсов и других цифровых решений. В 2025 году 10 команд разработчиков получили гранты по 600 тыс. тенге (1 250 USD) на развитие проектов, а финальные презентации прошли на площадке Astana Hub. Этот пример показывает, как НКО могут соединять инклюзию, цифровые навыки, занятость и технологическое предпринимательство.

В Кыргызстане инновационные практики НКО в экономическом направлении связаны с развитием цифровой грамотности, электронной коммерции, дистанционного менторства и новых форм профессионального обучения. Среди примеров – обучение бедных домохозяйств использованию цифровых платформ, включая размещение услуг гостевых домов на Booking.com; дистанционное сопровождение женщин-предпринимательниц в регионах; развитие IT-навыков у молодежи с инвалидностью; обучение предпринимателей и консультантов через региональные центры поддержки. Экономический смысл таких практик состоит в расширении доступа к рынкам, знаниям и наставничеству для людей и территорий, которым сложнее пользоваться стандартными каналами поддержки бизнеса.

ТЫЯНАК

Вклад НКО в экономическое развитие стран Центральной Азии проявляется через создание условий для занятости, самозанятости, предпринимательства, устойчивых услуг, локальной инфраструктуры и экономической активности сообществ. Этот вклад отличается от институционального вклада сектора: здесь важны не столько рабочие места внутри самих НКО или их налоговые платежи, сколько изменения, которые возникают у бенефициаров, местных групп, уязвимых категорий населения и территорий благодаря деятельности организаций.

Региональная практика показывает несколько устойчивых направлений такого вклада. В Кыргызстане НКО развивают предпринимательские, финансовые и цифровые навыки, поддерживают самозанятость и местную инфраструктуру. В Казахстане заметны практики социального предпринимательства, трудовой интеграции людей с инвалидностью и создания рабочих мест для женщин в трудной жизненной ситуации. В Узбекистане сильным примером является развитие сельского водоснабжения через общественное управление и участие сообществ. В Таджикистане экономический вклад проявляется через социальное предпринимательство, экспертные и региональные сети, работающие с труднодоступными сообществами. В Туркменистане важны доход приносящие предприятия и учебно-производственные модели занятости людей с инвалидностью.

Главная особенность этого вида вклада состоит в том, что его значительная часть возникает за пределами проекта НКО. Организация может провести обучение, помочь создать услугу, поддержать социальное предприятие или наладить управление водоснабжением, но основной экономический результат будет проявляться позже – в занятости, доходах, снижении издержек, устойчивости домохозяйств и способности сообществ самостоятельно решать практические задачи развития.

9. Социальный вклад НКО и обеспечение доступа к услугам

Для многих людей польза от НКО начинается с практической возможности получить помощь в ситуации, которую трудно решить самостоятельно или через стандартные административные процедуры. Это может быть насилие в семье, инвалидность, отсутствие документов, бедность, миграционный риск, социальная изоляция, тяжелое заболевание, правовая незащищенность или кризис внутри семьи. В таких случаях НКО помогают превратить потребность человека в понятный маршрут получения поддержки: от первичного обращения и консультации до доступа к услуге, защиты прав, восстановления документов, реабилитации, кризисной помощи или включения в систему социальной поддержки.

Социальная роль НКО особенно значима для групп, чье положение осложняется недоверием к учреждениям, стигмой, слабой информированностью, удаленностью услуг, зависимостью от членов семьи, низкой правовой грамотностью или нехваткой ресурсов для самостоятельного обращения за помощью. НКО работают ближе к жизненной ситуации человека и чаще способны увидеть проблему в комплексе: юридические вопросы, психологическое состояние, безопасность, документы, доход, жилье, здоровье, отношения в семье и доступ к государственным услугам.

9.1. Социальная помощь и специализированные услуги

Социальные услуги НКО направлены на удовлетворение потребностей, которые требуют индивидуального подхода, доверия и профессиональной специализации. Это отличает их от массовых программ, рассчитанных на широкий круг получателей и стандартные процедуры. НКО часто работают с ситуациями, в которых человеку нужна не одна услуга, а связанная последовательность действий: консультация, оценка потребностей, направление к специалисту, помощь в обращении в

КЭУлардын СОЦИАЛДЫК САЛЫМЫ, КЫЗМАТТАРГА ЖЕТКИЛИКТҮҮЛҮКТҮ КАМСЫЗДОО

КЭУлар оор турмуштук кырдаалдагы адамдарга жардам берип, өз алдынча алуу кыйын болгон кызматтарга жеткиликтүүлүктү камсыздайт.

КЭУлардын НЕГИЗГИ СОЦИАЛДЫК САЛЫМЫ

 Консультациядан жана укуктарды коргоодон тартып реабилитацияга жана колдоо системасына кошууга чейин адамдын муктаждыгын жардам алуунун түшүнүктүү жолуна айландырат.	 Стигма, мекемелерге ишенбөө, маалыматтын жетишсиздиги, кызматтардын алыстыгы жана башка себептерден улам тоскоолдуктарга туш болгон жана өзгөчө аялуу адамдар менен иштейт.	 Кырдаалды комплекс-түү карап, бир нече көйгөйдү бир учурда чечүүгө жардам берет укуктук маселелер, ден соолук, документтер, киреше, турак жай, коопсуздук жана үй-бүлөдөгү мамилелер.
--	--	---

ӨЭУлардын АДИСТЕШТИРИЛГЕН КЫЗМАТТАРЫ

 Аутизми бар балдарга жардам	 Майыптыгы бар адамдарды колдоо	 Зомбулуктан жабыркагандар үчүн кризистик кызматтар	 Балдар үйлөрүнүн бүтүрүүчүлөрүн коштоо	 Хоспис бейтаптарына жардам	 Сейрек кездешүүчү оорулары бар адамдарды колдоо	 Улгайган адамдар үчүн кызматтар	 Мигранттарга укуктук жана психологиялык жардам
--	---	---	---	---	---	--	---

КЭУлар адам менен жардам көрсөтүү системасынын ортосунда ортомчу болот: укуктарын түшүндүрөт, документтерди тариздөөгө жардам берет, кайрылууларды коштоп, адистерге багыттайт.

ӨЭУлардын СОЦИАЛДЫК ЖАРДАМЫНЫН МААНИСИ

 Адамдар жана үй-бүлөлөр үчүн – көйгөйдү чечүүгө, туруктуулукту калыбына келтирүүгө жана социалдык чыңалууну азайтууга карай биринчи кадам.	 Аялуу топтор үчүн – жеткиликтүүлүктөгү тоскоолдуктарды азайтуу жана оор турмуштук кырдаалдарда укуктарды коргоо.	 Мамлекет үчүн – социалдык көйгөйлөрдү даректүү чечүү жана колдоо системасына түшкөн жүктү азайтуу.
--	--	---

КЭУлардын социалдык жардамы – бул кызматтарды жеткиликтүүрөөк, ал эми адамдардын жашоосун коопсуз жана туруктуу кылган кесипкөй, даректүү жана комплекстүү колдоо.

государственные органы, поддержка семьи, реабилитация или последующий контакт.

В странах региона НКО предоставляют социальные, реабилитационные, консультационные, образовательные, медико-социальные, психологические и гуманитарные услуги. Их роль особенно заметна при работе с группами, для которых стандартная услуга без дополнительного сопровождения может оставаться формально доступной, но практически трудно достижимой. В таких случаях НКО выступают посредником между человеком и системой помощи: объясняют права, помогают оформить документы, сопровождают обращение, направляют к специалистам, поддерживают контакт с семьей, сообществом и государственными структурами.

Специализированные услуги появляются в тех социальных нишах региона, где обычная система помощи не всегда обладает достаточной гибкостью или узкой компетенцией. К таким направлениям относятся:

- ❁ помощь детям с аутизмом;
- ❁ поддержка людей с инвалидностью;
- ❁ кризисные услуги для пострадавших от насилия;
- ❁ сопровождение выпускников детских домов;
- ❁ помощь пациентам хосписов;
- ❁ поддержка людей с редкими заболеваниями;
- ❁ услуги для пожилых людей;
- ❁ правовая и психологическая помощь мигрантам.

В этих направлениях НКО накапливают практические знания, которые получают из ежедневной работы с бенефициарами и их семьями.

Социальная помощь НКО имеет значение и для государства, поскольку закрывает часть потребности в услугах, требующих адресности и постоянного контакта с получателем. Такая помощь снижает риск того, что человек останется вне системы поддержки из-за сложности процедур, недостатка информации или страха обращения. Для семей и сообществ это часто становится первым шагом к восстановлению устойчивости и снижению социальной напряженности.

МИСАЛ

Кыргызстан: полустационарные социальные услуги

В Кыргызстане **более 70%** полустационарных социальных услуг предоставляются негосударственными поставщиками, большинство из которых являются НКО. Такие услуги включают центры развития для детей с инвалидностью, кризисные центры, центры оказания социально-медицинских и социально-психологических услуг, дневные дома для пожилых людей и другие формы поддержки уязвимых групп. Этот пример показывает системную роль НКО в предоставлении услуг, которые имеют высокую социальную значимость и требуют более гибкой организации работы с получателями.

9.2. Поддержка уязвимых групп и снижение барьеров доступа

Уязвимость может быть связана с бедностью, инвалидностью, насилием, возрастом, миграцией, отсутствием документов, социальной стигмой, проживанием в удаленной местности или зависимостью от других членов семьи. В таких ситуациях формальное наличие услуги не гарантирует реальный доступ к ней.

НКО помогают снижать эти барьеры через индивидуальную работу с человеком, и такой подход особенно важен для людей, которые не готовы обращаться в учреждения напрямую или не знают, с какого шага начать решение проблемы.

Социальная помощь со стороны НКО часто включает не одну услугу, а последовательность действий

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

и ведется в тесном сотрудничестве с уполномоченными государственными органами, с соблюдением установленных протоколов и государственных стандартов: выявление проблемы, консультирование, сопровождение, защита интересов, реабилитация и повторная поддержка.

Комплексность жизненных ситуаций делает роль НКО особенно заметной. Женщина, пережившая насилие, может одновременно нуждаться в убежище, правовой защите, психологической помощи, медицинской поддержке, защите детей и восстановлении источника дохода. Человек с инвалидностью может нуждаться в реабилитации, адаптации среды, доступе к образованию, правовой защите и изменении отношения семьи или сообщества. НКО способны связывать эти элементы в последовательную практическую помощь.

МИСАЛ

Таджикистан: Внедрение цифровых инструментов для защиты прав женщин и детей

В Таджикистане Коалиция общественных объединений в партнерстве с Комитетом по делам женщин и семьи при Правительстве Республики Таджикистан разработала и внедрила электронную систему регистрации случаев насилия в отношении женщин и детей. Система внедрена на национальном уровне; обучено значительное количество государственных служащих и социальных работников навыкам работы с цифровой базой данных. Таким образом НКО не просто оказали помощь пострадавшим, но создали технологическую базу для государственного мониторинга проблемы.

Психологическая помощь имеет самостоятельное значение, поскольку многие бенефициары обращаются к НКО в состоянии кризиса, страха, растерянности или длительного эмоционального напряжения. Для людей, переживших насилие, эксплуатацию, семейный конфликт, тяжелую болезнь, дискриминацию или социальную изоляцию, такая поддержка создает безопасное пространство для разговора, помогает снизить последствия травматического опыта и восстановить способность к самостоятельным решениям. В сочетании с правовой, социальной и медицинской помощью она делает поддержку более полной и повышает вероятность выхода человека из кризиса.

В Узбекистане ННО предоставляют юридическую и психосоциальную поддержку женщинам, людям с инвалидностью, детям, малообеспеченным семьям и другим группам, нуждающимся в помощи. В сфере инвалидности такие организации содействуют переходу от благотворительной логики к защите прав, доступу к труду, взаимодействию с работодателями и более активному участию людей с инвалидностью в общественной жизни.

МИСАЛ

Туркменистан: горячая линия по противодействию торговле людьми

В Туркменистане ОО «Ынам» более 15 лет ведет горячую линию по противодействию торговле людьми. За время работы консультации получили более **10 тыс.** человек. Горячая линия сочетает информационную, правовую и консультационную помощь, помогает выявлять риски эксплуатации и направлять людей к дальнейшей поддержке. Для социального вклада этот пример важен тем, что НКО обеспечивают доступ к помощи по чувствительной проблеме, требующей доверия и оперативной реакции.

МИСАЛ

Таджикистан: горячая линия по противодействию торговле людьми

В Таджикистане деятельность сети «Умед», объединяющей более 20 организаций, позволила интегрировать «голос из дальних кишлаков» в работу Межведомственной рабочей группы по противодействию торговле людьми. Качественное изменение здесь заключается в усилении сотрудничества между правоохранительными органами и гражданским обществом, что трансформировало государственные планы действий, сделав их более адресными и эффективными в части превенции рисков эксплуатации мигрантов

МИСАЛ

Узбекистан: инклюзивное трудоустройство через платформу IshPlus.uz

ННО Sharoit Plus развивает экономическую интеграцию людей с инвалидностью через платформу IshPlus.uz, запущенную в 2021 году. Платформа помогает соискателям получить консультации, пройти подготовку и найти работу, а работодателям — подобрать сотрудников и получить сопровождение по вопросам инклюзивного трудоустройства. Уже за первые шесть месяцев более 130 человек с инвалидностью были трудоустроены.

9.3. Кризисные и реабилитационные услуги

Кризисные и реабилитационные услуги НКО в регионе имеют особую значимость, поскольку связаны с ситуациями, в которых человеку требуется срочная, конфиденциальная или специализированная помощь. Это может быть насилие, торговля людьми, семейный кризис, утрата документов, инвалидность, тяжелое заболевание, зависимость, конфликт с законом, бездомность или другая ситуация, требующая неотложного вмешательства и последующего восстановления.

Кризисная помощь отличается высокой чувствительностью. Здесь важны не только профессиональные компетенции, но и доверие, безопасность, возможность быстрого контакта, готовность работать с человеком в нестандартной ситуации и способность координировать несколько видов помощи. НКО часто становятся первым звеном, к которому человек обращается за поддержкой.

Реабилитационные услуги имеют более длительный горизонт. Они помогают человеку восстановить навыки, здоровье, самостоятельность, социальные связи, способность к учебе, труду или участию в жизни сообщества. При работе с детьми с инвалидностью, людьми с тяжелыми заболеваниями, пострадавшими от насилия или людьми, находящимися в трудной жизненной ситуации, реабилитация часто требует постоянного сопровождения и участия семьи и гибкой адаптации услуги к прогрессу восстановления.

Кризисная и реабилитационная работа НКО имеет значимость и для системы социальной защиты. Она позволяет выявлять группы, которые недостаточно охвачены стандартными услугами, тестировать более адресные модели помощи и показывать государству, какие виды поддержки нуждаются в

МИСАЛ

Узбекистан: кризисная помощь женщинам, пострадавшим от насилия

ННО «Рахмдиллик» стало одним из первых кризисных центров в Узбекистане для женщин, пострадавших от домашнего насилия. Центр вырос с 4 до примерно 50 мест для женщин и детей, предоставляет временное убежище, медицинскую, психологическую, юридическую и социальную помощь. Более 1000 женщин прошли реабилитацию, включая обучение профессиям, ремеслам и поддержку самозанятости.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

долгосрочном финансировании или институциональном закреплении.

В Казахстане НКО участвуют в предоставлении кризисной и специализированной помощи пострадавшим от бытового насилия, семьям в трудной жизненной ситуации, детям с аутизмом, выпускникам детских домов, пожилым людям и пациентам хосписов. Такие услуги требуют индивидуальной оценки потребностей, междисциплинарной работы и устойчивого контакта с человеком или семьей.

В Туркменистане общественные организации предоставляют услуги сурдоперевода, реабилитации и трудовой адаптации людей с инвалидностью.

МИСАЛ

Казахстан: гражданская солидарность и кризисное реагирование

Инициатива «Кислород SOS» возникла в Таразе во время пандемии COVID-19 как ответ на нехватку медицинского кислорода и перегрузку системы здравоохранения. Волонтеры доставляли кислородные баллоны, лекарства и продукты, поддерживали пожилых, маломобильных граждан и семьи на самоизоляции.

После острой фазы пандемии инициатива была зарегистрирована как общественное объединение и расширила помощь на районы Жамбылской области. Организация поддерживает людей с инвалидностью, малообеспеченные семьи, детей из частных детских домов и пожилых граждан, а также участвует в помощи во время чрезвычайных ситуаций, включая зимние бураны на трассах. Этот пример показывает, что НКО и волонтерские инициативы могут быстро мобилизовать местные ресурсы и повышать устойчивость сообществ в кризисных условиях.

МИСАЛ

Кыргызстан: кризисные центры для пострадавших от семейного насилия

В Кыргызстане большинство кризисных центров для лиц, пострадавших от семейного насилия, созданы и функционируют усилиями НКО. Такие центры предоставляют временное размещение, психологическую помощь, социальную поддержку и помощь при обращении за защитой. Государственная поддержка через механизм социального заказа позволяет использовать потенциал НКО в сфере, требующей конфиденциальности и специализированной работы с пострадавшими.

9.4. Изменение возможностей и качества жизни бенефициаров

Социальный вклад НКО связан с изменением положения человека, которое происходит после получения помощи: восстановлением безопасности, доступом к правам, улучшением здоровья, снижением изоляции, появлением навыков, повышением самостоятельности, расширением социальных связей и участием в жизни сообщества.

Для многих бенефициаров помощь НКО становится «точкой входа» в устойчивое изменение жизненной ситуации. Правовая консультация может привести к восстановлению документов или получению положенной поддержки. Психологическая помощь может помочь человеку выйти из кризиса. Реабилитационная услуга может повысить самостоятельность ребенка или взрослого с

инвалидностью. Обучение и регулярная поддержка могут открыть путь к занятости, образованию или социальной интеграции.

Такие изменения часто формируются постепенно. Одна услуга редко решает всю проблему, но последовательная работа, доверие к организации и связь с государственными механизмами поддержки могут изменить траекторию жизни человека или семьи. Поэтому оценка социального вклада требует внимания к качеству изменений, а не только к объему оказанных услуг.

Социальный вклад НКО вообще сложно свести к единому набору показателей, поскольку охват услуг не всегда отражает глубину изменений в жизни человека. Тем не менее количественные ориентиры важны для понимания масштаба работы: они показывают число людей, получивших консультации, услуги или поддержку, количество созданных сервисов, подготовленных специалистов, волонтеров, рабочих мест или функционирующих центров.

В странах региона доступны разные типы количественных данных. Одни показатели отражают прямой охват бенефициаров, другие – инфраструктуру предоставления услуг, третьи – кадровую или волонтерскую базу помощи. Эти данные не всегда сопоставимы между странами, но они подтверждают, что социальный вклад НКО имеет практическое и измеримое выражение.

ТЫЯНАК

Социальный вклад НКО в странах Центральной Азии формируется через практический доступ людей к помощи, услугам и защите в ситуациях, связанных с уязвимостью, рисками, нарушением прав или ограниченными возможностями самостоятельного обращения за поддержкой. НКО помогают людям пройти путь от первичной проблемы к конкретному решению: консультации, услуге, документам, защите, реабилитации, безопасному размещению или включению в систему социальной помощи.

Региональная практика показывает, что социальный вклад НКО имеет несколько устойчивых характеристик. Вклад **адресный**, поскольку ориентирован на конкретную жизненную ситуацию человека. Вклад **комплексный**, поскольку объединяет правовую, психологическую, социальную, реабилитационную и консультационную помощь. Вклад **доверительный**, поскольку многие бенефициары обращаются за поддержкой в чувствительных и кризисных ситуациях. Он **может быть измерим по охвату**, но его более **глубокие результаты связаны с изменением качества жизни, самостоятельности и защищенности людей**.

Для дальнейшего усиления социального вклада НКО важны устойчивое финансирование, признание специализированных услуг в государственных системах, развитие социального заказа, качественная оценка результатов и более системное включение успешных моделей в практику социальной политики.

10. Тематический вклад НКО: общая «карта» по Центральной Азии

В предыдущих разделах отчета были раскрыты институциональный вклад, участие в качестве управления, экономическое развитие и социальная поддержка. В данном разделе акцент смещается на тематическое распределение деятельности по тематическим направлениям: здравоохранение, образование, гендер, защита прав, экология, борьба с бедностью, местное развитие, молодежь, культура и социальная сплоченность.

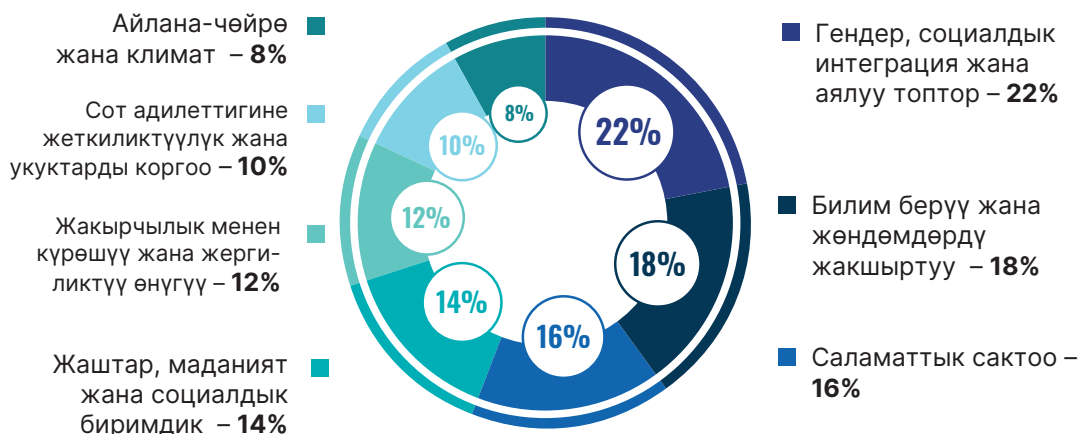
НКО редко ограничиваются одной функцией внутри тематического направления. В здравоохранении они могут одновременно заниматься профилактикой, сопровождением пациентов, обучением специалистов и привлечением ресурсов. В образовании – развивать навыки, помогать уязвимым группам, создавать новые методики и повышать квалификацию педагогов. В сфере правосудия – консультировать граждан, участвовать в экспертизе нормативных актов и фиксировать системные барьеры доступа к правам. Поэтому тематическая карта показывает не отдельные «отрасли присутствия», а разные комбинации функций НКО в каждой сфере развития.

Для стран Центральной Азии такая карта лучше показывает общую картину из-за неоднородности данных. В одних странах лучше представлены количественные показатели, в других – качественные кейсы, участие в государственных программах, экспертные площадки или примеры работы с конкретными группами. Поэтому раздел не ранжирует страны по масштабу тематического вклада, а показывает, как в регионе складывается общая картина участия НКО в ключевых направлениях развития.

Для наглядного представления общей региональной картины ниже приведена оценочная диаграмма тематической активности НКО по основным секторам развития (Рисунок 11).

Диаграмма основана на секторных данных Кыргызстана, Казахстана и Туркменистана, а также на экспертной оценке тематической представленности НКО в страновых материалах по Узбекистану и Таджикистану. Доли являются оценочными и показывают распределение тематической активности, а не официальную статистику количества организаций или объема финансирования.

Рисунок 11. Оценочное распределение тематической активности НКО в странах Центральной Азии

Тематический вклад НКО

7 ключевых направлений вклада НКО в развитие Центральной Азии

10.1. Здравоохранение

В здравоохранении и сопутствующих подотраслях НКО занимают ниши, связанные с профилактикой, доступом к помощи, поддержкой пациентов и работой с группами, для которых стандартная медицинская услуга нуждается в дополнительном социальном, психологическом или информационном компоненте. Их роль особенно заметна в вопросах ВИЧ, туберкулеза, хронических и тяжелых заболеваний, реабилитации, паллиативной помощи, пациентских сообществ и медико-социальной поддержки. Основные направления деятельности:

- профилактика заболеваний и распространение достоверной информации среди населения;
- привлечение внешних ресурсов для направлений, требующих устойчивого финансирования;
- работа с пациентскими сообществами и группами, сталкивающимися со стигмой;
- обучение специалистов и повышение чувствительности учреждений к потребностям пациентов;
- социально-медицинские и социально-психологические услуги;
- общественный мониторинг доступа к лечению, лекарствам и услугам;
- реабилитационные услуги и поддержка самостоятельности пациентов;
- участие в разработке программ профилактики и поддержки здоровья и т. д.
- программы самопомощи при хронических и тяжелых заболеваниях;

В Казахстане НКО представлены в сфере поддержки пациентов, хосписной помощи, редких и социально значимых заболеваний. В Туркменистане социально ориентированные организации работают с группами, нуждающимися в медико-социальной и реабилитационной поддержке. В Узбекистане и Таджикистане вклад НКО в здравоохранение чаще виден через социальную защиту, психосоциальную поддержку и участие в программах, связанных с уязвимыми группами. В Кыргызстане НКО участвуют в организации и оказании социально-медицинских услуг, реабилитационных услуг, профилактики; реализуют программы укрепления здоровья, оказывают поддержку пациентам с тяжелыми и хроническими заболеваниями. Значимым направлением является работа по ВИЧ и туберкулезу, где НКО помогают привлекать дополнительные ресурсы и работать с группами, которым требуется доверительный контакт.

МИСАЛ

Кыргызстан: ВИЧ и туберкулез как сфера партнерства НКО и государства

В Кыргызстане участие НКО в направлениях ВИЧ и туберкулеза позволяет соединять государственные механизмы, международное финансирование и прямую работу с целевыми группами. Активное участие НКО помогает привлекать дополнительные средства в размере от **24 до 30 млн** долларов США в год в поддержку государственного бюджета по этим направлениям. Этот пример показывает, что вклад НКО в здравоохранении связан не только с предоставлением отдельных услуг, но и с расширением ресурсной базы сектора, доступом к пациентским группам и поддержанием непрерывности помощи.

Сектор здравоохранения показывает одну из наиболее характерных ролей НКО: они усиливают те элементы системы здравоохранения, которые хуже поддерживаются государством и не представляют коммерческого интереса для частного сектора (профилактика и информирование, доверительный и адресный подход, долгосрочный контакт с пациентами и адаптация услуг к уязвимым группам).

10.2. Образование и развитие навыков

Образование для НКО является одной из наиболее естественных сфер деятельности, поскольку почти любая устойчивая помощь человеку связана с расширением знаний, навыков и способности действовать самостоятельно. Образовательный вклад НКО выходит за пределы учебных программ и проявляется в развитии человеческого капитала, профессиональных навыков и доступа к обучению для групп, сталкивающихся с барьерами в стандартной образовательной системе. Основные направления деятельности:

- неформальное образование для взрослых и молодежи;
- профессиональное обучение и переподготовка;
- повышение квалификации специалистов социальной, образовательной и правовой сфер;
- развитие цифровых навыков и доступа к современным формам обучения;
- инклюзивное образование для детей и взрослых с инвалидностью;
- поддержка дошкольных, внешкольных и дополнительных образовательных практик;
- обучение финансовой, правовой и гражданской грамотности;
- подготовка волонтеров и общественных лидеров;
- разработка учебных материалов и адаптированных методик;
- обучение представителей государственных органов по чувствительным социальным вопросам.

В Узбекистане образовательный вклад НКО связан с социальными, культурными, правовыми и просветительскими инициативами. В Туркменистане общественные организации участвуют

в профессиональном развитии, молодежной политике, волонтерстве и просветительских мероприятиях. В Таджикистане НКО используют обучение как инструмент правовой, гендерной, цифровой и общественной компетентности. В Кыргызстане НКО активно работают в повышении квалификации, неформальном профессиональном образовании взрослых, дополнительном образовании для уязвимых групп, инклюзивном образовании и улучшении доступа к услугам дошкольного образования. В Казахстане развиваются цифровые и инклюзивные образовательные практики, включая обучение людей с инвалидностью современным профессиональным навыкам.

МИСАЛ

Туркменистан: цифровая грамотность, профессиональное обучение и подготовка волонтеров

В Туркменистане **450** сельских женщин прошли курсы цифровой грамотности при ОО «Йенме», а около **200** волонтеров были подготовлены в рамках проекта «Академия волонтерства» для участия в социальных программах. Также Союз бухгалтеров Туркменистана разработал и внедрил первую в стране онлайн-платформу для дистанционного обучения и сертификации бухгалтеров; в 2024 году более **2 000** специалистов из регионов прошли повышение квалификации. Эти примеры показывают роль НКО в расширении доступа к современным компетенциям, профессиональному развитию и волонтерству.

МИСАЛ

Казахстан: создание площадки для гражданского образования и общественных инициатив

В Казахстане Общественный фонд «Еркіндік Қанаты» создал Human Rights Hub – многофункциональную площадку для гражданского образования, правозащитных инициатив, общественных дискуссий и культурно-просветительских мероприятий. Хаб открылся в 2019 году и за время работы собрал более **6 000** посетителей. Только в 2023–2024 годах на его площадке проведено **116** мероприятий, в которых приняли участие около **2 000** человек. Форматы работы включают обучающие курсы по правам человека, публичные лекции и дискуссии, кинопоказы, выставки и дебаты. Этот пример показывает вклад НПО в развитие гражданского образования, лидерских навыков, правовой культуры и устойчивой среды для молодежных и общественных инициатив.

МИСАЛ

Узбекистан: цифровые навыки и самозанятость женщин

В 2020–2025 годах Международный женский общественный фонд SHARQ AYOLI реализовал проект «Женщина и цифровая экономика» для развития цифровых и предпринимательских навыков женщин, особенно в сельской местности. Обучение прошли 5365 женщин; около 2000 женщин, включая женщин с инвалидностью, получили микрокредиты и зарегистрировались как самозанятые через soliq.uz. В 2025 году еще 800 предпринимательниц прошли обучение онлайн-бизнесу и применению ИИ.

Образовательный вклад НКО затрагивает не только интересы целевых групп, получающих или улучшающих индивидуальные навыки. Он помогает государству и обществу быстрее реагировать на новые потребности: цифровизацию, инклюзию, изменение рынка труда, работу с уязвимыми группами и необходимость обучения специалистов нестандартным практическим подходам.

10.3. Гендер, социальная интеграция и уязвимые группы

Гендерная и социальная интеграция являются одной из наиболее устойчивых сфер деятельности НКО в регионе. В этом направлении организации работают с проблемами, которые затрагивают права, безопасность, участие, социальную видимость и доступ к возможностям для женщин, детей, людей с инвалидностью, пожилых людей, мигрантов, молодежи, сельских жителей и других групп. Основные виды деятельности:

- ❁ продвижение гендерного равенства и расширение участия женщин в общественной жизни;
- ❁ профилактика и реагирование на насилие;
- ❁ кризисные услуги, убежища и психологическая помощь;
- ❁ защита прав людей с инвалидностью;
- ❁ поддержка самостоятельной жизни и социальной интеграции;
- ❁ работа с детьми и семьями в трудной жизненной ситуации;
- ❁ помощь сельским женщинам, мигрантам и другим группам с ограниченным доступом к услугам;
- ❁ просвещение семей и сообществ;
- ❁ участие в подготовке законов, программ и планов действий;
- ❁ изменение общественных установок через обучение, консультации, мониторинг ситуации и практики правоприменения.

В странах региона деятельность НКО в сфере гендера, социальной интеграции и поддержки уязвимых групп имеет сходный круг адресатов: женщины, дети, люди с инвалидностью, семьи в трудной жизненной ситуации, пожилые люди, мигранты, выпускники интернатных учреждений и другие группы, сталкивающиеся с ограниченным доступом к услугам и защите. Для этих групп бенефициаров НКО играют сразу несколько важных ролей:

- ❁ сервисная роль – кризисные центры, убежища, психологическая помощь, полустационарные услуги, реабилитация, помощь семьям в трудной жизненной ситуации;
- ❁ правозащитная роль – защита прав женщин, детей, людей с инвалидностью, мигрантов, пострадавших от насилия, лиц без документов;
- ❁ интеграционная роль – расширение возможностей женщин, помощь людям с инвалидностью, детям с аутизмом, выпускникам детских домов, пожилым людям, другим группам в доступе к образованию, труду, общению и общественной жизни;
- ❁ экспертная и адвокационная роль – участие в разработке законов, планов действий, стандартов услуг, обсуждении гендерной политики и социальных программ;
- ❁ посредническая роль – связь между бенефициарами, семьями, государственными учреждениями, местными органами и поставщиками услуг;
- ❁ изменение общественных установок – просвещение, работа с семьями и сообществами, снижение стигмы и повышение видимости проблем.

Региональные различия проявляются в

преобладающих акцентах. В Таджикистане сильнее выражен экспертный и адвокационный вклад женских организаций в развитие гендерной политики и законодательства. В Туркменистане социальная интеграция связана с практической помощью женщинам, пострадавшим от насилия, и людям с инвалидностью. В Казахстане сектор представлен широким набором специализированных услуг для групп, которым требуется длительная поддержка. В Кыргызстане особенно заметна сервисная роль НКО в кризисных центрах и полустационарных социальных услугах, а также адвокация прогрессивных изменений в законодательстве по защите прав женщин. В Узбекистане НКО сочетают социальную, правовую и психосоциальную помощь с постепенным усилением общественного участия и защиты прав.

МИСАЛ

Таджикистан: продвижение закона о равных правах и возможностях

Коалиция женских организаций Таджикистана участвовала в многолетнем продвижении закона о равных правах и равных возможностях. Работа включала экспертное сопровождение законопроекта, общественные слушания, взаимодействие с государственными органами и гармонизацию подходов с международными обязательствами. За весь период продвижения инициативы было проведено более 50 раундов общественных слушаний и экспертных встреч.

Экспертное сопровождение коалициями женских организаций (таких как ОО «Гендер и развитие» и Коалиции «От равенства юридического к равенству фактическому») на всех стадиях – от концепции до парламентских чтений – позволило гармонизировать национальное законодательство с международными обязательствами (CEDAW). Создание постоянного диалогового моста с Комитетом по делам женщин и семьи превратило НКО в системных наблюдателей исполнения гендерных норм.

МИСАЛ

Туркменистан: доверительная поддержка женщин, пострадавших от насилия

В Туркменистане ОО «Кейик Окара» предоставляет убежище и психологическую помощь женщинам, пострадавшим от насилия. За 2024 год консультации получили 1 200 женщин. Такой формат помощи требует конфиденциальности, доверия и способности работать с чувствительной жизненной ситуацией без дополнительной социальной уязвимости для пострадавшей женщины.

10.4. Доступ к правосудию и защита прав

Доступ к правосудию для НКО связан с одной из самых практических сторон человеческой защищенности: способностью человека понимать свои права, обращаться за защитой и добиваться рассмотрения своей проблемы в правовом поле. Для многих уязвимых групп правовая проблема редко существует отдельно от социальной ситуации – она может быть связана с насилием, миграцией, отсутствием документов, инвалидностью, бедностью, семейным конфликтом, трудовой эксплуатацией или ограниченным доступом к государственным услугам. В секторе доступа к правосудию НКО помогают гражданам защищать свои права, понимать процедуры, получать юридическую помощь, обращаться в государственные органы и участвовать в изменении правоприменительной практики. Этот сектор имеет особое значение для граждан, которые сталкиваются с правовыми барьерами, страхом обращения, низкой правовой грамотностью или ограниченными ресурсами для защиты своих интересов. Основные направления:

- бесплатные юридические консультации;
- подготовка обращений, жалоб, заявлений и апелляций;
- представление интересов бенефициаров в государственных органах и судах;
- помощь в восстановлении документов;
- правовое просвещение населения;
- мониторинг соблюдения прав человека;
- участие в разработке и экспертизе нормативных правовых актов;
- адвокация интересов уязвимых групп;
- обучение представителей государственных органов и специалистов;
- поддержка механизмов гарантированной юридической помощи;
- выявление системных барьеров в доступе к правосудию.

В странах региона набор инструментов НКО в секторе доступа к правосудию во многом сходен, но есть различия в акцентах практики. В Кыргызстане этот сектор хорошо виден через сочетание бесплатной правовой помощи, участия в нормотворческой деятельности, независимой экспертизы законопроектов и общественного мониторинга соблюдения прав. В Таджикистане правовая повестка тесно связана с гендерной политикой, миграцией, противодействием торговле людьми и участием НКО в межведомственных площадках. В Туркменистане более заметна консультационная помощь по чувствительным вопросам, включая торговлю людьми и поддержку пострадавших от насилия. В Узбекистане НКО совмещают правовую поддержку граждан с общественным мониторингом и обсуждением проектов нормативных правовых актов. В Казахстане правовая роль НКО проявляется через общественный мониторинг, защиту интересов социально уязвимых групп и участие в экспертных площадках.

МИСАЛ

Кыргызстан: Национальная сеть НКО по развитию гарантированной государством юридической помощи

В Кыргызстане НКО создали Коалицию «Содействие развитию системы ГГЮП», которая позднее была преобразована в Национальную сеть НКО по развитию гарантированной государством юридической помощи и объединила **44** организации. Сеть содействовала практическому выполнению государственных гарантий правовой помощи, защите прав уязвимых групп и повышению правовой грамотности населения. В рамках этой работы были подготовлены **83** параюриста в регионах, проводились мониторинги системы ГГЮП, были представлены рекомендации по улучшению качества и доступности правовых услуг; в результате был расширен реестр адвокатов ГГЮП, пересмотрены тарифы оплаты адвокатов и увеличен бюджет на оплату их услуг.

10.5. Окружающая среда и климат

Экологическая и климатическая повестка становится для НКО все более значимым направлением, поскольку вопросы окружающей среды напрямую связаны с качеством жизни, здоровьем, устойчивостью территорий и долгосрочными условиями развития. Для гражданского сектора эта сфера важна еще и потому, что экологические проблемы требуют информированности населения, изменения повседневных практик, участия местных сообществ, доверия к данным и готовности обсуждать последствия для конкретных территорий.

НКО в этом секторе выполняют роль проводников между экологической политикой, локальными проблемами и поведением людей. Они помогают переводить сложные темы – изменение климата, биоразнообразие, загрязнение, ресурсосбережение, безопасность среды – в понятные действия для школ, молодежи, сообществ, местных инициатив и групп, зависящих от природных ресурсов. Благодаря этому экологическая повестка приобретает практическое измерение: от просвещения и мониторинга до местных решений, влияющих на здоровье, продовольственную безопасность, устойчивость сельских территорий и качество городской среды. Основные направления:

экологическое просвещение и работа с населением;	экологическую повестку;
продвижение природоохранных инициатив;	общественный мониторинг экологических рисков;
участие в адаптации к изменению климата;	участие в обсуждении экологических решений и программ;
развитие зеленых и ресурсосберегающих решений; охрана биоразнообразия;	связь экологической повестки с местным развитием, здоровьем и устойчивостью сообществ.
поддержка местных природоохранных инициатив;	
вовлечение молодежи и школ в	

Сходство базовых направлений не означает

одинаковой роли НКО во всех странах региона. В Кыргызстане экологическая деятельность НКО наиболее заметна через просвещение, климатическую адаптацию, продвижение зеленых решений и связь экологической безопасности с образовательной средой. В Таджикистане экологическая повестка сильнее связана с биоразнообразием, продовольственной безопасностью и устойчивостью сельских сообществ. В Туркменистане экологические общественные организации работают в сферах озеленение, просвещение и вовлечение населения в практические мероприятия. В Казахстане заметнее проявляется линия общественного мониторинга и мобилизации вокруг экологических рисков и природоохранных решений. В Узбекистане экологическая работа НКО связана с общественным участием, локальными инициативами и постепенным включением гражданского сектора в повестку устойчивого развития.

МИСАЛ

Казахстан: общественный мониторинг и экологическая безопасность в Атбасаре

В городе Атбасар общественное объединение «Ангел» инициировало мониторинг противопаводковых мер после разрушительных паводков 2009, 2014 и 2017 годов. Организация собрала данные, привлекла научную экспертизу и сформировала коалицию с участием ученых, СМИ, депутата Парламента и международных механизмов. В результате были выявлены системные ошибки в управлении противопаводковыми мерами, а рекомендации экспертов учтены при корректировке инженерной защиты города. Практическим результатом стало предоставление нового жилья 90 семьям, пострадавшим от паводков. Этот пример показывает, что НКО могут усиливать общественный контроль, повышать прозрачность бюджетных решений и помогать государству принимать более обоснованные решения в сфере экологической безопасности.

МИСАЛ

Таджикистан: биоразнообразие и местные семенные фонды

ОО «Зан ва замин» в течение трех лет продвигало включение Таджикистана в Международный реестр стран по биоразнообразию. В результате были созданы основы для формирования местных банков семян женщинами из сельских территорий. Этот пример показывает связь экологического вклада с продовольственной безопасностью, сохранением местных ресурсов и расширением роли женщин в управлении природным и сельскохозяйственным наследием.

МИСАЛ

Туркменистан: от научной экспертизы к массовым акциям

Общество охраны природы Туркменистана – пример НКО, совмещающей экспертную роль с массовой мобилизацией граждан. Организация участвует в разработке Красной книги и организует научные конференции на правительственном уровне, одновременно с этим вовлекая тысячи волонтеров в общенациональные акции по высадке 1,5 млн саженцев деревьев. Так НКО выступают мостом между экологическими усилиями государства и действиями конкретных людей. Общество участвует в подготовке Добровольного национального обзора по ЦУР и работе Общественного совета Межправительственной комиссии по устойчивому развитию Международного фонда спасения Арала. Организация реализует практические природоохранные проекты на особо охраняемых территориях, включая улучшение водоснабжения для редких видов флоры и фауны и внедрение элементов зеленой энергетики; ведет масштабную экологическую просветительскую работу через документальные фильмы, образовательные программы и волонтерские акции, а также участвует в реализации национальной программы озеленения.

Таким образом, экологический вклад НКО связывает природоохранную деятельность климатические и природные риски с повседневной устойчивостью территорий, здоровьем, продовольственной безопасностью, местными ресурсами и участием граждан в решении долгосрочных задач развития.

10.6. Молодежь, культура и социальная сплоченность

Молодежная, культурная и общественная повестка относится к тем сферам, где вклад НКО проявляется через формирование социальных связей, доверия, гражданской активности и способности людей участвовать в жизни сообщества. Через эти направления укрепляются навыки совместного участия, межпоколенческая коммуникация, локальная идентичность, волонтерство и участие молодежи в решении общественно значимых задач. Для стран региона это особенно важно в условиях высокой доли молодежи в населении, различий между городскими и сельскими возможностями для развития, миграционных процессов и потребности в более устойчивых формах общественного диалога.

НКО в этом секторе создают пространство, в котором молодежь, творческие группы, волонтеры, местные сообщества и культурные инициативы получают возможность проявлять себя, приобретать лидерские и коммуникативные навыки, участвовать в общественных проектах и сохранять связь с местной идентичностью. Такой вклад влияет на качество социальной среды: снижает изоляцию, поддерживает чувство принадлежности, помогает предупреждать конфликты и формирует основу для более активного участия граждан в развитии территорий. Основные направления:

- ❁ молодежные образовательные и лидерские программы;
- ❁ развитие волонтерства;
- ❁ гражданское и правовое просвещение молодежи;
- ❁ культурные инициативы и сохранение наследия;
- ❁ поддержка творческих и общественных объединений;
- ❁ работа с молодежью в сельских и удаленных территориях;
- ❁ профилактика социальной изоляции и рискованного поведения;
- ❁ развитие навыков участия в принятии решений;
- ❁ укрепление межгруппового диалога и социальной сплоченности;
- ❁ участие в государственных молодежных, культурных и социальных программах.

В Туркменистане этот сектор особенно заметен через молодежные организации, культурные объединения, творческие союзы, спортивные организации и мероприятия, связанные с национальными традициями, здоровым образом жизни и общественным участием. В Узбекистане молодежные и культурные инициативы НКО связаны с социальным партнерством, образованием, гражданским участием и поддержкой местных сообществ. В Казахстане молодежная активность развивается через волонтерство, гражданские форумы, общественные площадки и социальные проекты.

МИСАЛ

Туркменистан: молодежь, культура и общественное участие

В Туркменистане Союз молодежи, творческие союзы и организации, работающие с культурными и спортивными инициативами, участвуют в реализации мер развития молодежи, сохранении традиций, развитии общественного участия и проведении мероприятий на местном уровне. Такая деятельность укрепляет социальные связи, вовлекает молодежь в общественно полезные инициативы и поддерживает культурную преемственность.

В Кыргызстане НКО участвуют в создании условий для развития молодежи, гражданском образовании, лидерских программах и проектах, связанных с участием молодежи в развитии. В Таджикистане молодежь является одной из целевых групп НКО, особенно в сферах правовой помощи, миграции, трудовых рисков, гендерного равенства и участия в локальном развитии.

Анализ сектора позволяет сделать вывод, что вклад НКО не всегда сводится к услуге или проекту с быстрым измеримым результатом. Значительная часть эффекта формируется через участие, доверие, общие нормы, волонтерство и способность людей включаться в жизнь сообщества.

ТЫЯНАК

Тематическая карта показывает, что НКО в странах Центральной Азии работают **в широком спектре направлений развития**. Их вклад проявляется в здравоохранении, образовании, гендерной и социальной интеграции, доступе к правосудию, экологии, борьбе с бедностью, местном развитии, молодежной политике, культуре и социальной сплоченности. В каждой теме НКО выполняют разные функции: предоставляют услуги, обучают, консультируют, защищают права, участвуют в разработке решений, привлекают ресурсы, организуют сообщества, проводят мониторинг и внедряют новые подходы.

Главный вывод тематического анализа состоит в том, что **НКО не образуют отдельную «параллельную» сферу развития. Они встроены в ключевые направления социально-экономической повестки региона и часто работают на стыке нескольких задач**. Одна организация может одновременно предоставлять услугу, обучать специалистов, защищать права группы, привлекать финансирование и участвовать в обсуждении государственной политики.

Для дальнейшего анализа вклада НКО эта карта важна как основа для более системной оценки вклада НКО. Она показывает, какие сектора требуют количественных показателей, какие лучше раскрываются через качественные кейсы, а где необходимо сочетать данные об охвате, услугах, институциональном участии и изменениях в положении бенефициаров.

11. Качественные характеристики вклада НКО

Вклад НКО имеет отличия от вклада других институциональных участников (акторов) развития – семьи, государства и частного сектора. Отдельные решения НКО отличаются от стандартных услуг, создают новые подходы, адресно отвечают на потребности людей, могут быть закреплены в устойчивой практике и способны доходить до групп и территорий, которые труднее охватить обычными механизмами управления.

Исходя из специфики деятельности, ее результатов и накопленного опыта, можно выделить пять основных качественных характеристик вклада НКО:

- уникальность;
- инновационность;
- эффективность;
- устойчивость; и
- способность выполнять функцию «доставки» развития до удаленных, исключенных и уязвимых групп и территорий.

Качественные характеристики вклада нко

Почему вклад НКО важен не только по масштабу но и по качеству создаваемых решений?

1 УНИКАЛДУУЛУК КЭУлар мамлекет же рынок жетиштүү деңгээлде камтыбаган муктаждыктарды камсыздайт. Мисалдар: тар жана сезимтал топтор, алыскы аймактар үчүн кызматтар.	2 ИННОВАЦИЯЛУУЛУК КЭУлар жардам көрсөтүүнүн жаңы ыкмаларын жана моделдерин тезирээк сынап көрөт. Мисалдар: эрте кийлигишүү, аралыктан ментордук колдоо, санариптик жана инклюзивдүү чечимдер.	3 НАТЫЙЖАЛУУЛУК КЭУлар чектелген ресурстар менен натыйжага жетишет. Мисалдар: ыктыярчылардын эмгеги, өнөктөштүктөр, даректүү жардам моделдери.	4 ТУРУКТУУЛУК Ийгиликтүү чечимдер долбоор аяктагандан кийин да бекемделип, улантылат. Мисалдар: мамлекеттик программалар жана социалдык заказ, тармактар жана коалициялар, жергиликтүү адистерди даярдоо.	5 ӨНҮГҮҮНҮН "АКЫРКЫ ЧАКЫРЫМЫ" КЭУлар ресурстарды, кызматтарды жана укуктарды конкреттүү адамга чейин жеткирет. Мисалдар: алыскы коомчулуктар, төмөндөн кайтарым байланыш, жол-жоболордон өтүүгө жардам.
--	---	--	---	---

Негизги жыйынтык

КЭУлардын күчү – ишмердиктин көлөмүндө гана эмес, чечимдердин сапатында да: алар уникалдуу, инновациялык, натыйжалуу жана туруктуу болуп, стандарттуу механизмдер аркылуу камтуу эң кыйын болгон адамдарга чейин жете алат.

Уникальность состоит в том, что НКО заполняют ниши, дополняя деятельность в сферах, остающихся недостаточно охваченными государством или рынком и требующих специальных или адресных форм работы. Это особенно заметно при работе с малочисленными группами, чувствительными проблемами, удаленными территориями и сложными случаями, где нужен длительный контакт и доверие. К таким решениям относятся обучение компьютерной грамотности слабовидящих; обеспечение интернетом отдаленных сел; уличная работа с людьми, употребляющими инъекционные наркотики; поддержка людей, живущих с ВИЧ; помощь больным туберкулезом; психосоциальные услуги людям с психическими расстройствами; услуги для детей с аутизмом; реабилитация детей и взрослых с инвалидностью; кризисные услуги для женщин и детей, пострадавших от насилия; а также поддержка самостоятельной жизни и дополнительное образование для людей с инвалидностью.

Инновационность означает способность НКО первыми тестировать новые методы решения социальных, правовых, экономических и экологических проблем. Речь идет не только о технологиях, но и о новых форматах помощи, обучения, интеграции и участия. Среди таких решений – методики раннего развития и раннего вмешательства, инновационные программы реабилитации детей с аутизмом, родительские школы, программы самопомощи пациентов с тяжелыми и хроническими заболеваниями, издание книг и учебников шрифтом Брайля, мобильные форматы обучения в отдаленных регионах, дистанционное менторство для женщин-предпринимательниц, обучение электронной коммерции, развитие IT-навыков у молодежи с инвалидностью, ассистивные технологии, «зеленые» решения и общественные инструменты сбора данных и мониторинга.

Эффективность проявляется в способности НКО находить практические и сравнительно экономичные решения, позволяющие за меньшие ресурсы добиваться значимых результатов и снижать нагрузку на бюджет. Это достигается за счет точного понимания потребностей бенефициаров, партнерств, волонтерского труда, привлечения внешних ресурсов и более гибких моделей работы. К таким практикам относятся полустационарные социальные услуги, развитие предпринимательских навыков и стартапов через обучение, менторство и оборудование, поддержка самозанятости вместо разовой благотворительности, перевод уязвимых групп в более экономически активное положение, привлечение дополнительных ресурсов для программ ВИЧ и туберкулеза, использование государственного социального заказа, общественный мониторинг расходов и развитие местных сервисных моделей на основе участия жителей.

Устойчивость означает, что решения НКО сохраняются после завершения отдельного проекта и переходят в постоянную практику через государственные программы, социальный заказ, нормативные изменения, методики, коалиции, местные сервисы или социальное предпринимательство. В этом качестве особенно важны случаи, когда пилот, начатый НКО, становится частью системы: бесплатная правовая помощь превращается в устойчивую государственную услугу; через социальный заказ закрепляются полустационарные услуги и кризисные центры; развиваются программы профилактики и лечения ВИЧ и туберкулеза; продвигаются инклюзивное образование и механизмы поддержки людей с инвалидностью; создаются центры поддержки предпринимателей с филиалами в регионах; формируются экологические коалиции; локальные услуги передаются в управление сообществам; а подготовленные специалисты, волонтеры, родители и консультанты продолжают использовать новые методики.

Функция «доставки» развития до удаленных, исключенных и уязвимых групп и территорий дополняет эти характеристики и показывает способность НКО доводить уже существующие ресурсы, услуги, права и программы до конкретных людей, семей и сообществ. Она особенно важна для удаленных территорий, малых сообществ и уязвимых групп, которые слабо видны на уровне национальной политики. НКО выявляют потребности «снизу», связывают людей с государственными и местными органами, помогают пройти процедуры, передают информацию группам с ограниченным доступом к стандартным каналам и возвращают обратную связь в систему принятия решений.

ТЫЯНАК

В совокупности эти характеристики показывают, что вклад НКО имеет не только институциональное, экономическое, социальное или тематическое измерение. Его важная особенность состоит **в качестве создаваемых решений: они могут быть уникальными по нише, инновационными по методу, эффективными по использованию ресурсов, устойчивыми по последствиям и достижимыми для людей.**

Именно такая природа вклада объясняет, почему НКО остаются важным участником развития даже в тех случаях, когда их результаты трудно полностью выразить стандартными статистическими показателями.

12. Региональные выводы

Представленные ниже выводы обобщают ключевые закономерности, выявленные в ходе анализа вклада НКО в странах Центральной Азии.

- 01** НКО в странах Центральной Азии **стали устойчивым участником социально-экономического развития.** Их вклад проявляется в экономике, социальных услугах, качестве управления, местном развитии, защите прав, работе с уязвимыми группами и участии в ключевых секторах развития. Это позволяет рассматривать НКО как один из постоянных институтов, влияющих на качество услуг, доступ людей к поддержке и практическую реализацию государственных приоритетов.
- 02** Вклад НКО в регионе **оценивается через разные страновые модели.** Кыргызстан лучше показывает статистически измеряемый институциональный вклад сектора; Казахстан – развитые механизмы партнерства НКО с государством; Узбекистан – усиливающуюся правовую, организационную и финансовую инфраструктуру поддержки НКО; Таджикистан – экспертное участие НКО в стратегических и межведомственных процессах; Туркменистан – встроенность общественных организаций в государственные приоритеты и социально значимые программы. Эти модели отражают разные каналы проявления вклада и помогают оценить вклад без прямого сопоставления стран по единой шкале.
- 03** **Институциональный вклад НКО подтверждает экономическую значимость сектора.** НКО создают занятость, оплачивают труд, закупают товары и услуги, привлекают финансовые ресурсы, участвуют в перераспределении средств на общественно значимые цели и формируют налоговые поступления. Но полная количественная картина доступна не по всем странам, поэтому региональный анализ должен учитывать различия в статистическом учете, отчетности и выделении НКО в национальных данных.
- 04** **Уставная деятельность НКО создает дополнительные социальные, экономические и управленческие эффекты.** Через свои программы и услуги НКО развивают предпринимательство, самозанятость, экономические навыки, социальное предпринимательство, локальную инфраструктуру, доступ к правам, кризисную помощь, реабилитацию, участие граждан и обратную связь от сообществ. Эти эффекты часто возникают за пределами прямой отчетности организаций, поскольку проявляются в изменении возможностей людей, устойчивости семей, активности сообществ и качестве решений на местах.
- 05** **Наиболее сильные стороны НКО связаны с адресностью, гибкостью, инновационностью и способностью работать с конкретной жизненной ситуацией человека или сообщества.** НКО создают решения для групп и проблем, которые труднее охватить массовыми программами: пострадавшие от насилия, люди с инвалидностью, мигранты, лица без документов, пациенты с тяжелыми заболеваниями, сельские женщины, молодежь, пожилые люди и жители удаленных территорий.
- 06** **НКО усиливают государство через экспертизу.** Они готовят предложения к программам и нормативным актам, привлекают дополнительные ресурсы и предоставляют услуги в сферах, где государству важны специализированные знания. Такой вклад повышает качества и усиливает вариативность государственных решений.

07 НКО усиливают государство через обратную связь и участие в реализации решений. Они помогают выявлять потребности населения, участвуют в рабочих группах и общественных площадках, проводят мониторинг, обеспечивают контакт с бенефициарами. Такой вклад повышает чувствительность государственных решений к реальным условиям ее исполнения.

08 Исследование показывает широкий тематический охват деятельности НКО. Организации работают в здравоохранении, образовании, гендерной и социальной интеграции, доступе к правосудию, экологии и климате, борьбе с бедностью, местном развитии, молодежной политике, культуре и социальной сплоченности. В каждом секторе НКО выполняют разные функции: предоставляют услуги, обучают, консультируют, защищают права, участвуют в разработке решений, привлекают ресурсы, организуют сообщества и внедряют новые подходы.

09 Главным ограничением региональной доказательной базы остается слабая сопоставимость данных о результатах и воздействии. В странах лучше (но не полно!) фиксируются регистрация организаций, отдельные финансовые потоки, проекты, мероприятия, услуги и охват бенефициаров. Долгосрочные изменения в положении людей, качестве услуг, устойчивости сообществ, эффективности государственных реформ и экономической активности бенефициаров отражаются менее системно. Это ограничивает возможность полной региональной оценки вклада НКО и является направлением для улучшения.

10 Дальнейшее усиление признания НКО требует перехода от описания деятельности НКО к системной оценке их вклада. Для этого необходимы более сопоставимые данные, включая данные и механизмы самооценки, регулярное представление информации о результатах, система качественных и количественных индикаторов воздействия, учет вклада НКО в государственных и статистических системах, а также более активное использование кейсов, показывающих изменение положения людей, сообществ и территорий. Первым шагом может стать внедрение вспомогательных (спутниковых) счетов в отношении сектора НКО, что позволит сделать вклад НКО более видимым для государства, общества, бизнеса и международных партнеров.

11 НКО в странах Центральной Азии стали важным фактором улучшения условий развития среды для экономической активности. Их вклад особенно заметен там, где требуется повысить качество реализации решений, сократить барьеры для домохозяйств и предпринимателей, развить местную инфраструктуру, обеспечить более устойчивые услуги и сделать территориальную среду более благоприятной для экономической активности.

12 НКО влияют на инвестиционный климат и развитие частного сектора пусть преимущественно косвенно, но воздействуя на систематической основе через развитие навыков, поддержку самозанятости и предпринимательства, участие в улучшении инфраструктуры и сервисов, повышение прозрачности исполнения программ и создание каналов обратной связи, позволяющих государству точнее видеть реальные ограничения развития на местах.

13. Рекомендации

Рекомендации, сформированные по итогам обобщенного анализа, направлены на повышение видимости вклада НКО, улучшение качества данных, развитие устойчивых механизмов партнерства и переход от описания деятельности к оценке результатов. Они адресованы государственным органам, самим НКО, донорам, исследовательским организациям и участникам возможной региональной повестки по оценке вклада гражданского сектора.

13.1. Для государственных органов (предложения по дальнейшему развитию межсекторного партнерства)

Развивать системный и статистический учет сектора НКО

Государственным органам целесообразно развивать агрегированную статистику по НКО путем внедрения вспомогательного (сателлитного) счета по НКО в системах национальных счетов, различать зарегистрированные, действующие и активно работающие организации, а также учитывать занятость, оплату труда, налоги, социальные отчисления, финансовые потоки, волонтерский труд и источники финансирования. Такой подход позволит видеть НКО как самостоятельный фактор развития в конкретной отрасли и учитывать его при разработке и реализации государственных стратегий, программ и планов. Помимо агрегированной статистики, важно наладить обмен данными между органами юстиции, налоговыми органами, статистическими ведомствами и профильными министерствами. Это позволит лучше различать зарегистрированные, действующие и активные НКО, а также формировать более полную картину занятости, финансирования, налогов, услуг, волонтерского труда и охвата бенефициаров.

Переходить от учета мероприятий к оценке результатов

В системах государственного финансирования, социального заказа, грантов и совместных программ важно учитывать не только количество мероприятий и участников, но и изменения, которые возникают для бенефициаров, услуг, сообществ и институтов управления. Это потребует более четких индикаторов результатов и воздействия, обратной связи от получателей услуг и регулярного анализа устойчивости достигнутых изменений.

Шире использовать возможности НКО предоставлять данные «с мест»

НКО обладают практической информацией о потребностях людей, барьерах доступа к услугам, положении уязвимых групп и проблемах реализации реформ на местном уровне. Государственным органам полезно включать такую информацию в мониторинг программ, оценку услуг, консультации по НПА и планирование мер поддержки, особенно в отношении сельских, удаленных и социально уязвимых групп.

Развивать внутренние механизмы финансирования НКО

Для стран с ограниченными внутренними механизмами поддержки, включая Кыргызстан и Таджикистан, важно развивать более устойчивые инструменты финансирования услуг НКО: социальный заказ, грантовые программы, софинансирование, местные программы поддержки и многолетние соглашения по специализированным услугам. Это позволит снизить зависимость критически важных услуг от краткосрочного внешнего финансирования. Важно также создать национальные механизмы финансирования консультационных, экспертных услуг НКО, которые почти полностью финансируются за счет внешних источников, однако национальная потребность в них высока.

Поддерживать местные (общинные, локальные) НКО

Отдельного внимания требуют НКО за пределами столиц и крупных городов, а также организации, работающие с локальными потребностями и уязвимыми группами. Для них полезны малые гранты, упрощенные процедуры доступа к финансированию, региональные фонды поддержки (например, пул грантов из суб-национальных (региональных) фондов развития), консультационная помощь и снижение чрезмерной административной нагрузки.

Развивать многолетнее и институциональное финансирование (рекомендация для государственных органов и доноров)

Краткосрочное проектное финансирование ограничивает устойчивость результатов проектов, услуг, кадров и систем мониторинга. Для организаций, предоставляющих общественно полезные услуги или работающих с труднодоступными группами, важны многолетние соглашения, поддержка базовых операционных расходов, развитие социального заказа и финансирование организационного развития.

Использовать потенциал НКО для улучшения инвестиционного климата на местном уровне

Государственным органам целесообразно шире использовать потенциал НКО не только в социальной сфере, но и в выявлении барьеров, сдерживающих развитие территорий, предпринимательства и частной инициативы. Это касается доступа к информации, качества локальных сервисов, инфраструктурных ограничений, навыков населения и обратной связи по исполнению программ.

Учитывать сигналы НКО (не только бизнес-ассоциаций) при совершенствовании программ развития частного сектора

При разработке и корректировке программ поддержки предпринимательства, занятости, самозанятости и местного развития важно системно учитывать практическую информацию. Обычно правительства делают это через работу с бизнес-ассоциациями. Однако в их состав входит, в основном, устоявшийся бизнес. А НКО собирают информацию в работе с населением, сообществами и начинающими предпринимателями. Учет этой части наблюдений НКО позволит точнее внедрять меры, делать их более адресными и снижать разрыв между формальной реформой и реальными условиями ее реализации.

Оценивать не только участие НКО, но и его вклад в улучшение деловой среды

Для повышения качества управления следует фиксировать не только количество консультаций, соглашений и проектов с участием НКО, но и последствия такого участия: улучшились ли услуги и инфраструктура, были ли снижены барьеры для предпринимателей, повысилась ли предсказуемость реализации мер и появились ли более устойчивые условия для экономической активности.

13.2. Для НКО

Развивать мониторинг, оценку и устойчивые модели деятельности

НКО важно усиливать навыки мониторинга и оценки, использовать базовые индикаторы результатов, развивать социальное предпринимательство, частичное самофинансирование, партнерства с бизнесом и местными органами. Эти меры повысят устойчивость организаций и позволят лучше демонстрировать вклад за пределами отдельных проектов.

Лучше документировать результаты и изменения для бенефициаров

НКО следует усилить механизмы самооценки и сбор данных о том, кто получает помощь, какие услуги предоставлены, какие изменения произошли после получения поддержки и какие барьеры удалось снизить. Важно фиксировать охват и результаты, например, доступ к услугам, трудоустройство, снижение уязвимости, изменение практики учреждения, принятие решения или устойчивость созданных услуг.

Публиковать агрегированные и понятные широкой общественности отчеты

Публичная отчетность должна быть ориентирована не только на доноров и государственные органы, но и на граждан. Краткие, понятные отчеты с цифрами, историями изменений, описанием расходов, результатов и партнерств помогут повысить доверие к сектору и сделать вклад НКО более видимым для общества, бизнеса и местных сообществ. Важно делать это в агрегированном формате, а не только от имени отдельных крупных НКО. Чтобы показать страновой географический и тематический охват, НКО должны самоорганизоваться для производства и публикации агрегированных отчетов, простых и понятных гражданам, основанных на простой системе индикаторов вклада и воздействия.

Показывать вклад в инвестиционный климат и развитие частного сектора

НКО целесообразно более системно документировать не только социальные результаты и охват, но и вклад в улучшение экономической среды: развитие навыков, поддержку предпринимательства, снижение локальных барьеров, участие в улучшении инфраструктуры и сервисов, а также создание более предсказуемых условий для деятельности на местах.

Яснее связывать социальные результаты с экономическими эффектами

При представлении результатов важно показывать, как социальные и образовательные проекты НКО переходят в экономические эффекты: занятость, самозанятость, рост доходов, снижение издержек, повышение качества решений для малого бизнеса и улучшение условий для инвестиций в локальные проекты.

13.3. Для партнеров по развитию

Поддерживать институциональное развитие НКО

Партнерам по развитию целесообразно финансировать вместе с проектной деятельностью и организационное развитие: системы мониторинга и оценки, цифровой учет бенефициаров, публичную отчетность, финансовое управление, коммуникации, кадровую устойчивость и развитие региональных сетей.

Поддерживать оценку воздействия и сопоставимые индикаторы

Поддержка оценки воздействия должна стать частью проектного и программного финансирования. Партнеры по развитию могут помогать унифицировать базовые индикаторы, развивать общие инструменты сбора данных, финансировать независимые оценки и поддерживать региональный обмен методиками, чтобы результаты проектов можно было сопоставлять между странами и секторами.

Партнерам по развитию целесообразно поддерживать не только сервисные и социальные проекты НКО, но и направления, которые улучшают среду развития: предпринимательские навыки, местную инфраструктуру, цифровой доступ, устойчивость услуг, каналы обратной связи и проекты, влияющие на инвестиционный климат и развитие частного сектора на локальном уровне.

13.4. Для исследовательских организаций

Развивать методики оценки вклада НКО

Исследовательским организациям важно адаптировать методики оценки к разным типам НКО: сервисным, правозащитным, экспертным, благотворительным, локальным, сетевым и социально-предпринимательским. Оценка вклада должна сочетать институциональные показатели, функциональный вклад, качественные характеристики и истории изменений. Можно также развивать методики качественной оценки социального воздействия, учитывающие как охват и количество мероприятий, так и изменения в жизни людей.

Исследовательским организациям важно дополнять оценку социального и институционального вклада НКО измерением их влияния на инвестиционный климат и развитие частного сектора. Это может включать показатели по развитию навыков, поддержке самозанятости и МСП, улучшению локальных сервисов и инфраструктуры, снижению барьеров для экономической активности и повышению предсказуемости реализации программ развития.

13.5. Для совместной региональной повестки

Сформировать общую базу знаний и индикаторов

Странам региона и партнерским организациям полезно разработать общий набор индикаторов (см. предложения в Приложении 3 к настоящему отчету), региональную базу кейсов, методическое руководство по оценке вклада НКО и площадку обмена практиками. Такая повестка может развиваться через координационные или совещательные форматы, включая региональные платформы гражданского сектора, исследовательских организаций и государственных партнеров.

На региональном уровне целесообразно сформировать минимальный набор сопоставимых индикаторов, позволяющих оценивать вклад НКО не только в социальную сферу, но и в улучшение условий развития: поддержку предпринимательства, локальный инвестиционный климат, инфраструктуру, устойчивость сервисов и качество взаимодействия между государством, бизнесом и сообществами. Такая оценка сделает вклад НКО более понятным для экономических ведомств, бизнеса и партнеров по развитию.

Усиливать международное взаимодействие НКО в регионе и за его пределами

Самим НКО стран Центральной Азии целесообразно активнее развивать обмен опытом, совместное обучение, тематические сети и партнерства с организациями из других стран региона и более широкого международного пространства. Такое взаимодействие позволит быстрее распространять успешные практики, сопоставлять подходы к оценке результатов, развивать общие стандарты работы с данными, усиливать профессиональные компетенции и формировать совместные инициативы по вопросам, имеющим трансграничное или региональное значение.

Вовлекаться в межсекторные платформы кооперации на уровне региона

НКО следует воспользоваться политической волей лидеров стран региона, выраженной в Концепции «Центральная Азия 2040», и максимально вовлекаться в региональные платформы кооперации, которые включают участников из других секторов, особенно представителей государственных органов. Именно на таких платформах вклад НКО может стать более видимым, лучше признанным, и в конечном счете, более результативным. Особого внимания заслуживают платформы, где развивается сотрудничество по сквозным темам с участием органов управления. Например, учитывая миссию НКО «доставки» развития до удаленных, исключенных и уязвимых территорий, НКО могут стать одним из ключевых партнеров создаваемого в 2026 году Совета по местному самоуправлению и местному развитию Центральной Азии, который ориентирован, в том числе, на расширение и совершенствование практик развития удаленных, труднодоступных и уязвимых территорий.

Указанные выше рекомендации не являются суммой рекомендаций, приведенных в страновых отчетах, поскольку отражают общие аспекты, связанные с оценкой вклада НКО по всему региону Центральной Азии. Рекомендации по каждой из стран доступны в страновых отчетах. Для общего сведения ниже приведены страновые акценты для общих рекомендаций.

13.6. Становые акценты для учета при реализации рекомендаций

Казахстан

Развивать межведомственную интеграцию данных о НПО, включая данные регистрации, статистики, налоговых органов, государственного социального заказа, грантового финансирования и социальных услуг; проработать возможность внедрения вспомогательного (сателлитного) счета некоммерческого сектора и методики учета волонтерского труда; усилить независимую оценку результатов проектов, чтобы переходить от учета мероприятий и охвата к оценке устойчивых изменений в жизни бенефициаров.

Кыргызстан

Проработать возможность внедрения вспомогательного (сателлитного) счета некоммерческого сектора и методики учета волонтерского труда; закрепить устойчивый механизм регулярной оценки вклада НКО в экономику, управление и социальное развитие; обеспечить публичное агрегирование данных о занятости, налогах, финансовых поступлениях, закупках и валовой добавленной стоимости сектора; развивать самооценку НКО и публичную отчетность о результатах уставной деятельности, чтобы измеримый институциональный вклад дополнялся более видимой оценкой социальных и качественных изменений.

Таджикистан

Поддерживать экспертное участие ОГО в межведомственных рабочих группах, стратегическом планировании, мониторинге и оценке государственных программ; развивать механизмы учета предложений ОГО и обратной связи по их принятию или отклонению; усиливать региональные сети, социальное предпринимательство, цифровую публичность организаций и функцию «доставки» развития до удаленных, исключенных и уязвимых групп и территорий, особенно в работе с темами, требующими долгосрочной экспертизы. Рассмотреть возможность внедрения вспомогательного (сателлитного) счета некоммерческого сектора и методики учета волонтерского труда.

Туркменистан

Развивать агрегированные обзоры сектора и доступ к обезличенным данным, позволяющим лучше видеть вклад общественных организаций без нарушения национальных процедур доступа к информации; формировать качественные индикаторы социального эффекта, особенно в сферах социальной защиты, молодежной политики, культуры, экологии, профессионального развития и поддержки людей с инвалидностью; поддерживать обмен практиками между столицей и регионами, чтобы вклад сектора оценивался не только через проекты, но и через его социально-институциональную роль в реализации государственных приоритетов на местах.

Узбекистан

Наряду с развитием портала ННО, государственных грантов, социального заказа, территориальных фондов и общественных советов, важно усиливать региональные ННО, снижать избыточную административную нагрузку, развивать многолетнее финансирование и масштабировать успешные практики. Отдельный акцент следует сделать на общественной узнаваемости ННО: гражданам нужно понятнее объяснять практическую роль сектора и развивать публичную отчетность о результатах, чтобы вклад ННО не растворялся в общей повестке государства, махалли или крупных благотворительных структур, а был видим как самостоятельный вклад гражданского сектора.

Приложения

Приложение 1. Список литературы и источников для обзора литературы (см. раздел “Обзор литературы”)

- [1] Weber M. Economy and Society. Berkeley: University of California Press, 1978; Weber M. Politics as a Vocation. Philadelphia: Fortress Press, 1965; рус. изд.: Вебер М. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990.
- [2] Suchman M. C. Managing Legitimacy: Strategic and Institutional Approaches // Academy of Management Review. 1995. Vol. 20. No. 3.
- [3] United Nations. Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts. New York: United Nations, 2003.
- [4] United Nations. Satellite Account on Non-profit and Related Institutions and Volunteer Work. New York: United Nations, 2018.
- [5] UNDP, ICNL. Legal Frameworks for Civic Space: A Practical Toolkit. New York: United Nations Development Programme; International Center for Not-for-Profit Law, 2021.
- [6] CIVICUS. Civil Society Index: Methodology / Assessing and Strengthening Civil Society Worldwide. Johannesburg: CIVICUS, various editions.
- [7] Casey J. Comparing Nonprofit Sectors Around the World: What Do We Know and How Do We Know It? // Journal of Nonprofit Education and Leadership. 2016. Vol. 6. No. 3.
- [8] Kelly L., Kilby P., Kasynathan N. Impact Measurement for NGOs: Experiences from India and Sri Lanka // Development in Practice. 2004. Vol. 14. No. 3.
- [9] van Staveren I., Webbink E. Civil Society, Aid, and Development: A Cross-Country Analysis. The Hague: Policy and Operations Evaluation Department, Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands, 2012.
- [10] Schmitz H. P., Raggo P., van der Vijfeijken T. NGO Accountability: A Conceptual Review across the Engaged Disciplines // International Studies Review. 2021. Vol. 23. No. 3.
- [11] Kilby P. Accountability for Empowerment: Dilemmas Facing Non-Governmental Organizations // World Development. 2006. Vol. 34. No. 6.
- [12] Kilby P. Nongovernmental Organizations and Accountability in an Era of Global Anxiety // The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations. 2004. Vol. 5. No. 1.
- [13] Herrold C. E., AbouAssi K. Can Service Providing NGOs Build Democracy? Five Contingent Features // Public Administration and Development. 2023. Vol. 43. No. 1.
- [14] Charities Aid Foundation. World Giving Index; World Giving Report. London: CAF, various editions.
- [15] НКО: помощь там, где ее не хватает. Вклад некоммерческих организаций в развитие Кыргызской Республики. Бишкек: Институт политики развития, 2023.
- [16] Обзор литературы по вкладу гражданского общества и НКО в развитие Кыргызской Республики: кабинетный аналитический материал. Бишкек, б. г.
- [17] Скокова Ю., Краснопольская И., Задорин И. и др. Влияние и вклад НКО в решение социальных проблем и повышение качества жизни в России. Аналитический доклад. М.: ЦИРКОН; Агентство социальной информации, 2024.
- [18] HSE University. Мониторинг состояния гражданского общества и некоммерческого сектора. М.: НИУ ВШЭ, various editions.
- [19] Centre for Studies of Civil Society and the Nonprofit Sector, HSE University. Исследования гражданского общества и некоммерческого сектора. М.: НИУ ВШЭ, various editions.
- [20] United Kingdom. Charities Act 2011. London: The Stationery Office, 2011.
- [21] Charity Commission for England and Wales. Charity Commission Strategy 2024–2029. London: Charity Commission, 2024.
- [22] Charity Commission for England and Wales. Campaigning and Political Activity Guidance for Charities (CC9). London: Charity Commission, current online edition.

- [23] Charity Commission for England and Wales. Research into Public Trust in Charities and Research with Charity Trustees 2025. London: Charity Commission, 2025.
- [24] World Bank Group. Investment Climate. Washington, DC: World Bank, current online resource.
- [25] World Bank Group. Citizen Engagement. Washington, DC: World Bank, current online resource.
- [26] OECD. Corporate Governance. Paris: OECD, current online resource.
- [27] OECD. Open Government and Citizen Participation; The Protection and Promotion of Civic Space. Paris: OECD, current online resources.
- [28] Charity Commission for England and Wales. Charity Commission Annual Report and Accounts 2024 to 2025. London: Charity Commission, 2025.
- [29] Charity Commission for England and Wales. Public Trust in Charities 2025. London: Charity Commission, 2025.
- [30] Charity Commission for England and Wales. Register of Charities: Full Register Download. London: Charity Commission, current online dataset.
- [31] Charity Commission for England and Wales. Public Benefit: Reporting (PB3). London: Charity Commission, current online guidance.

Приложение 2. Список литературы и источников информации

Список литературы и источников информации сформирован в неизменном виде из государственных отчетов.

Казахстан

- 1. Анализ зарубежного опыта оценки вклада НКО в социально-экономическое развитие, Усть-Каменогорск, СКФ «ЗУБР» и ЦПГИ, 2017.
- 2. Аналитический доклад по состоянию волонтерства в Казахстане 2023, Астана, ОЮЛ «Национальная волонтерская сеть», 2024.
- 3. Аналитический отчет по результатам социологического исследования на тему «Оценка эффективности социальных проектов НПО в рамках государственного финансирования, Астана, МКИ РК, 2025.
- 4. Взгляд в будущее развития гражданского общества в Центральной Азии-2025, Алматы, АРГО, 2025.
- 5. Гражданское общество и неправительственные организации в Республике Казахстан, Алматы, АРГО, 2021.
- 6. Донцов С.С. Проблемы и перспективы развития взаимодействия государственных органов и неправительственных организаций Республики Казахстан // Вестник Карагандинского университета, Серия «Экономика» № 2(94)/ 2019.
- 7. Казахстан. Добровольный национальный обзор о реализации Повестки дня до 2030 года в области устойчивого развития, Астана, Министерство национальной экономики РК, АО «Институт экономических исследований», UNDP, 2025.
- 8. Комплексный доклад по развитию неправительственного сектора в Казахстане, Нур-Султан, Казахстанский Институт Общественного Развития, 2020.
- 9. Консультативный документ регуляторной политики к проектам Законов Республики Казахстан, МКИ, 2026.
- 10. О новом законе об НПО // InBusiness.kz и портал Открытые НПА, 06.02.2026.
- 11. Осуществление оценки вклада волонтерской деятельности в социально-экономическое развитие страны. Министерство информации и общественного развития РК, ЦПГИ, ОФ «Центр прикладных исследований TAL-AP», 2020.
- 12. Оценка вклада НПО в социально-экономическое развитие: от А до Я, Усть-Каменогорск, СКФ «ЗУБР» и ЦПГИ, 2019.
- 13. Оценка эффективности использования национальных кадровых ресурсов Республики Казахстан в контексте социально-экономического развития, Алматы, Алматинский гуманитарно-экономический университет, Статистика, Учет и Аудит том 1 № 96, 2025.
- 14. Руководство по некоммерческим организациям в Системе национальных счетов, Нью-Йорк, ООН, 2006.
- 15. Статистические материалы за 2021-2024 годы, Статистический сборник за 2024 год, ресурс <https://stat.gov>.

kz - Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК.

16. Шушаева К.Т. Неправительственные организации как институт гражданского общества // Вестник Инновационного Евразийского Университета, №1, 2016.
17. Электронные ресурсы <https://egov.kz> (электронное правительство РК) и <https://adilet.zan.kz> (Информационно-правовая система нормативно-правовых актов РК).
18. Open Budget Survey 2023-Kazakhstan - International Budget Partnership, 2023.
19. People's Score Card on National Delivery of the 2030 Agenda – Kazakhstan – Алматы, ЦИОМ, Action for Sustainable Development, АРГО, 2022.

Кыргызстан

1. Состояние и перспективы развития неправительственного сектора Кыргызстана. Отчет по исследованию. АЦПГО, Бишкек, 2013. URL: <https://civicspacemonitor.kg/wp-content/uploads/2022/11/otchet-po-issledovaniyu.pdf>
2. Can service providing NGOs build democracy? Five contingent features // public administration and development, 2022. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pad.1985>
3. Assessing the overall impact of civil society on development at the country level: an exploratory approach // Development policy revue, 2013. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/dpr.12011>
4. What affects employment by NGOs? P. Mikolajczak. Oeconomia Copernicana, Vol.12 No.3 (2021). URL: <http://economic-research.pl/Journals/index.php/oc/article/view/1907>
5. The ultimate how-to guide to social impact assessment. URL: <https://www.sureimpact.com/post/social-impact-assessment>
6. Assessing and Strengthening Civil Society Worldwide // Civicus, 2010. URL: https://www.civicus.org/images/Assessing_and_Strengthening_CS_Worldwide_2008-2010.pdf
7. Tender Document. Civic Engagement for Development (CED) project in Kyrgyzstan, June 2022. URL: www.eda.admin.ch
8. Доступно ИПР как со-исполнителю Проекта EGED.
9. Индекс благополучия и развития молодежи в Кыргызской Республике. Институт развития молодежи, Бишкек, 2017// - URL:<https://www.unicef.org/kyrgyzstan/media/1861/file/Youth%20Wellbeing%20and%20Development%20Index%20in%20Russian.pdf>.
10. НКО: помощь там, где ее не хватает. Вклад некоммерческих организаций в развитие Кыргызской Республики. Бишкек, 2023.
11. Civil society, aid, and development: a cross-country analysis. IOB study, Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands, 2012
12. Non-governmental organizations as catalysts of economic growth. G.Rotich, M.Karanja. URL: <https://pwc-kenya.foleon.com/public-sector-infrastructure-insight/public-sector-infrastructure-insight-2020/non-governmental-organisations-as-catalysts-of-economic-growth/>
13. URL: https://sti.gov.kg/section/view-pdf?filePath=websti%2F2023%2F11%2F21%2Fstidocument_d69bd291-4be4-4672-bb6c-87ff1bc1d533.pdf
14. Краткий прогноз последствий (социальное прогнозирование) в результате негативного воздействия и деструктивности при принятии положительного решения относительно законопроекта об НКО как «иностранцев», 2014. URL: <http://www.municipalitet.kg/ru/article/full/821.html>
15. Белова Ю. И. Основы управления результативностью некоммерческих организаций, 2017. Электронный ресурс BStudy.net
16. Е. Борисова, Л. Полищук. Анализ эффективности в некоммерческом секторе: проблемы и решения, Научно-учебная лаборатория «Институциональный анализ экономических реформ», Государственный университет Высшая школа экономики, Москва, 2008.
17. Bell, J., Masoka, J., and Zimmerman, S. Nonprofit Sustainability: Making Strategic Decisions for Financial Viability, San Francisco: Jossey-Bass, 2010.
18. Varghese, J. Ajukurian, Financial Sustainability of Non-Profit Organisations, Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, Volume 12, Issue 7, 2021.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

19. Общественное признание организаций гражданского общества в Кыргызской Республике, Тянь-Шаньский аналитический центр Американского Университета Центральной Азии (АУЦА), по заказу Программы USAID по совместному управлению, реализуемый Ист-Вест Менеджмент Институтом, 2019.
20. Специальная публикация Национального статистического комитета «Некоммерческие организации в Кыргызской Республике», подготовленная в рамках проекта по применению «Руководства ООН по некоммерческим организациям в Системе национальных счетов», изданного ООН в 2003 г.

Таджикистан

1. Конституция Республики Таджикистан.
2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (НСР-2030).
3. Закон Республики Таджикистан «Об общественных объединениях».
4. Закон Республики Таджикистан «О государственном социальном заказе».
5. Закон Республики Таджикистан «О государственных гарантиях равноправия мужчин и женщин и равных возможностей их реализации».
6. Среднесрочная программа развития Республики Таджикистан на 2021–2025 гг. (и проект на 2026–2030 гг.).
7. Азиатский Банк Развития (АБР). Краткий обзор гражданского общества: Таджикистан.
8. Азиатский Банк Развития (АБР). Страновая гендерная оценка: Таджикистан.
9. ПРООН / Бюро по правам человека (БПЧ). Краткий отчет по результатам оценки потенциала организаций гражданского общества Республики Таджикистан в сферах доступа к правосудию и расширения прав и возможностей женщин.
10. Бюро по правам человека (БНР). Отчет по результатам картирования организаций гражданского общества (ОГО), занимающихся социальным предпринимательством в Республике Таджикистан, 2022.
11. Джумаев У. М. Индекс платформ участия — 2025: измерение уровня вовлечения и участия гражданского общества в диалоговых площадках (на примере 14-ти межведомственных рабочих групп Совета национального развития при Президенте РТ). — Душанбе: Ирфон, 2025.
12. Джумаев У. М. ИПУ 4 – 14 МРГ: презентация результатов исследования уровня вовлечения гражданского общества, август 2025.
13. Каримов Ш. Т. О гражданском обществе в Таджикистане (аналитический обзор).
14. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Статистический ежегодник Республики Таджикистан, 2025.
15. Сводный финансовый отчет деятельности 69 организаций гражданского общества Республики Таджикистан за 2024 год (аналитическая база данных).
16. Стенограмма интервью с руководством Главного управления инвестиционной политики Министерства экономического развития и торговли РТ, февраль 2026.
17. Стенограмма интервью с руководством Комитета по делам женщин и семьи при Правительстве РТ, февраль 2026.
18. Протокол онлайн фокус-групповой дискуссии (ФГД) с участием руководителей ОГО и экспертов, Душанбе, 13 февраля 2026.
19. Протокол онлайн фокус-групповой дискуссии (ФГД) с участием представителей региональных ОГО и Женских бассейновых форумов, 14 февраля 2026.
20. Кейс-стади и истории успеха ОГО Таджикистана (Сеть «Умед», Коалиции по гендерному равенству, Бассейновые советы), сборник материалов 2025–2026 гг.

Туркменистан

Нормативные правовые акты Туркменистана

1. Конституция Туркменистана.
2. Закон Туркменистана «Об общественных объединениях»
3. Закон Туркменистана «О грантах».

Стратегические и программные документы

4. Национальная программа социально-экономического развития Туркменистана (общие положения).
5. Государственная программа поддержки молодежной политики Туркменистана.
6. Национальная стратегия Туркменистана по изменению климата.
7. Национальный план действий по борьбе с торговлей людьми.
8. Национальный план действий по гендерному равенству.
9. Программа «Саглык» (перевод «Здоровье»).

Официальные государственные информационные агентства и СМИ Туркменистана

10. Государственное информационное агентство «Туркменистан сегодня» (ТДХ).
11. Газета «Нейтральный Туркменистан».
12. Газета «Туркменистан».

Отчеты и материалы международных организаций

13. Отчеты Программы развития ООН (ПРООН) о совместных проектах с НКО Туркменистана (включая техническую поддержку Союза бухгалтеров).
14. Отчеты Детского фонда ООН (ЮНИСЕФ) о деятельности в Туркменистане.
15. Отчеты Европейского Союза (ЕС) о совместных проектах с НОКПТ.
16. Отчеты Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) о совместных проектах с ОО «Кейик Окара», ОО «Ынам».
17. Отчеты Управления Верховного комиссара ООН по делам беженцев (УВКБ ООН) о проектах по сокращению безгражданства в Туркменистане (совместно с НОКПТ и ОО «Кейик Окара»).
18. Материалы Бюро демократических институтов и прав человека (БДИПЧ) ОБСЕ (Варшава, заседания с участием ОО «Ынам»).

Информационные ресурсы и материалы общественных объединений Туркменистана (из открытых источников и ФГД)

19. Материалы и публичная отчетность Союза промышленников и предпринимателей Туркменистана (СППТ).
20. Материалы и публичная отчетность Союза экономистов Туркменистана.
21. Материалы и публичная отчетность Союза бухгалтеров Туркменистана.
22. Материалы и публичная отчетность Союза молодежи Туркменистана имени Махтумкули.
23. Материалы и публичная отчетность Национального Общества Красного Полумесяца Туркменистана (НОКПТ).
24. Материалы Общества охраны природы Туркменистана (ООПТ).
25. Материалы Общества слепых и глухих Туркменистана (ОСГТ).
26. Материалы Центра поддержки инвалидов.
27. Материалы Общественного объединения «Кейик Окара».
28. Материалы Общественного объединения «Ынам».
29. Материалы Общественного объединения «Йенме».
30. Материалы Общественного объединения «Мерт».
31. Материалы альпклуба «Агама».

Материалы полевого этапа исследования (качественные данные)

32. Данные двух фокус-групповых дискуссий (ФГД) с участием 20 ключевых НКО Туркменистана (проведены 27 и 28 января 2026 года). Тип данных: транскрипты выступлений, аналитические заметки, кейсы.

Вспомогательные источники (для методологии и контекста)

33. Закон Туркменистана «Об общественных объединениях» (первая редакция 2003 года) (для ретроспективного обзора).
34. Общие методологические рекомендации ООН по оценке вклада НКО в достижение Целей устойчивого развития (ЦУР).
35. Статистический ежегодник за 2024 год, Государственный Комитет Туркменистана по Статистике

Узбекистан

1. Конституция Республики Узбекистан. Принята 8 декабря 1992 года (в редакции с учётом последних изменений и дополнений).
2. Закон Республики Узбекистан «О негосударственных некоммерческих организациях». Принят 14 апреля 1999 года № 763-I (с последующими изменениями и дополнениями). <https://lex.uz/docs/10863>.
3. Закон Республики Узбекистан «Об общественных объединениях в Республике Узбекистан». Принят 15 февраля 1991 года № 223-XII (с изменениями и дополнениями).
4. Закон Республики Узбекистан «О гарантиях деятельности негосударственных некоммерческих организаций». Принят 3 января 2007 года № ЗРУ-76.
5. Закон Республики Узбекистан «О социальном партнёрстве». Принят 25 сентября 2014 года № ЗРУ-376.
6. Закон Республики Узбекистан «О благотворительности». Принят 2 мая 2007 года № ЗРУ-96.
7. Постановление Президента Республики Узбекистан от 13 апреля 2018 года № PQ-3666 «О мерах по коренному совершенствованию деятельности органов и учреждений юстиции».
8. Постановление Президента Республики Узбекистан от 22 августа 2022 года № PQ-357 «О мерах по выводу сферы информационно-коммуникационных технологий на новый этап в 2022–2023 годах».
9. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан № 135 от 01.03.2025 (Lex.uz): <https://lex.uz/docs/7413952>
10. Министерство юстиции РУз (gov.uz): новость об открытом диалоге с ННО (02.12.2025), статистика: около 10 000 ННО, 70 000 занятых, участие в 350 пунктах госпрограмм: <https://gov.uz/en/adliya/news/view/107592>
11. Портал ННО Министерства юстиции e-ngo.uz (открытые данные, реестр; отображаемые агрегированные показатели): <https://e-ngo.uz/>
12. UNDP. ICPE Uzbekistan (Independent Country Programme Evaluation), PDF (2025): <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-uzbekistan-main-report.pdf>
13. Government portal dataset: Grant and social order projects submitted to NGOs (gov.uz, update 25.12.2024): <https://gov.uz/en/digital/sections/view/31351>
14. UNDP Uzbekistan project page: Women Entrepreneurship Support Programme (WESP): <https://www.undp.org/uzbekistan/projects/women-entrepreneurship-support-programme>
15. UNDP: Women Entrepreneurship Support Programme: <https://www.undp.org/uzbekistan/projects/women-entrepreneurship-support-programme>
16. UNDP: ICPE Uzbekistan (2025): <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-uzbekistan-main-report.pdf>
17. UN Uzbekistan: SDGs in Aral Sea region (16.09.2023): <https://uzbekistan.un.org/en/246135-empowering-aral-sea-region-localized-leap-towards-sustainable-development-goals>
18. World Bank: Uzbekistan Digital Inclusion Project (Aug 2025): <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099082125080051162/pdf/P179108-b64144dd-4ff9-477b-8c7d-a047df407339.pdf>
19. UNDP: PIR Uzbekistan (environmental NGOs mention): https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-07/pir_uzbekistan_0.pdf
20. Asian Development Bank. Civil Society Brief: Uzbekistan. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/753866/civil-society-brief-uzbekistan.pdf>
21. UNICEF, ILO, UNDP. Evaluation of the UN Joint Programme on Strengthening Social Protection in Uzbekistan. https://mptf.undp.org/sites/default/files/documents/2023-05/uzbekistan_final_evaluation_report.pdf
22. World Bank. Документ по инклюзии и правам лиц с инвалидностью в Узбекистане. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099051823030041628/pdf/P1783520c7133306c082d50f566673af55c.pdf>
23. European Training Foundation. The Role of Civil Society Organisations in Human Capital Development and Life-long Learning. <https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2025-01/CSO%20HCD%20LLL%20THEMATIC%20PAPER%202024%20FINAL.pdf>
24. UNDP Independent Evaluation Office. Independent Country Programme Evaluation: Uzbekistan. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/icpe-uzbekistan-main-report.pdf>

Приложение 3. Сводные показатели вклада НКО по Центральной Азии

(оценочные, не являются статистическими и официальными данными)

Всего по ЦА: **56 240 организаций**. Н/д - недоступны данные.

Показатель	 Казахстан	 Кыргызстан	 Таджикистан	 Туркменистан	 Узбекистан
Зарегистрированные / учтенные организации	Свыше 23 000 зарегистрированных НПО	21 399 НКО в целевой группе исследования; 4 548 сдавали статистическую отчетность	1 700 организаций, 411 филиалов и представительств; 968 организаций в целевой группе	138 общественных организаций	Около 10 000 ННО; более 11,6 тыс. ННО с подразделениями, филиалами и представительствами
Действующие / активно работающие организации	17 964 активных НПО в базе на конец 2024 г.	397 наиболее активных организаций	105 организаций из целевой группы представили финансовую отчетность; 69 ОГО – в выборке исследования	Все 138 организаций считаются действующими и предоставляют отчетность	Н/д; категория реально действующих / активных ННО отдельно не выделена
Численность работников	97 758 в 2024 г.; отдельно в базе НПО указано 40 тыс. штатных работников	24 414 работников	1 200 рабочих мест по действующим организациям целевой группы	Н/д по всему сектору	Более 70 тыс человек
Женщины среди работников	Н/д	14 158 женщин из 24 414 среднесписочных работников	Н/д	Н/д	Н/д
Внешние совместители / привлеченные специалисты	Н/д; в базе НПО по привлеченным специалистам стоит “—”	4 857 внешних совместителей	Н/д	Н/д	Н/д
Волонтеры / неоплачиваемые работники	107 тыс волонтеров	5 411 неоплачиваемых работников / волонтеров	Н/д	Н/д по всему сектору; есть отдельные кейсы	Н/д
Всего вовлеченных в деятельность сектора	97 758 работников по ОКЭД и 107 тыс волонтеров по базе НПО	34 682 человека	Н/д	Н/д	Более 70 тыс работников; волонтеры не выделены
Средняя заработная плата	318 853 тенге (664 USD) в месяц в 2024 г.	27 605 сомов (317 долларов США) в месяц	Н/д	Н/д	4 308 379 сум в месяц (около 345 долларов США)
Фонд оплаты труда	374 084,5 млрд тенге (773,1 млн USD) в 2024 г. по ОКЭД 94.99.0	Н/д как готовый показатель в материалах	н/д	Н/д	Н/д
Налоги и социальные отчисления	Н/д; доступ к налоговым данным ограничен конфиденциальностью	Около 1,3 млрд сомов (около 15 млн долларов США). за 2024 г.	Около 4 млн сомони по выборке 69 ОГО (более 440 тыс долларов США)	Н/д; в отчете указано отсутствие публичной макростатистики для расчета	Н/д; сопоставимые данные об отчислениях не выделены
Валовая добавленная стоимость	Н/д	10 558 725,1 тыс Сомов (более 120 млн долларов США)	Н/д	Н/д	Н/д
Доля НКО в ВВП	Н/д	0,67% ВВП в 2024 г.	Н/д	Н/д	Н/д

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

Көрсөткүч	 Казакстан	 Кыргызстан	 Тажикстан	 Түркмөнстан	 Өзбекстан
Общие финансовые поступления / оборот	Н/д по всему сектору; есть отдельные механизмы финансирования	Около 53 млрд сомов в 2024 г. (около 609 млн долларов США), а по целевой группе - 14,2 млрд сомов (около 161,7 млн долларов США)	53,3 млн сомони по выборке 69 ОГО (почти 6 млн долларов США)	Н/д по всему сектору	34 350,3 трлн сумов в 2024 г. сумов (около 2,8 млрд долларов США).
Иностранная техническая помощь / гранты	Н/д по всему сектору	2,7 млрд сомов (около 30,5 млн долларов США); 19% поступлений	39,7 млн сомони (около 4,4 млн. долларов) (74,5% бюджета выборки 69 ОГО)	22 грантовых проекта на сумму около 1,2 млн долл. США в 2024 г.	1 206,5 млрд сум (около 100 млн. долларов США) (3,5%)
Мамлекеттик/жергиликтүү бюджеттик колдоо	МСЗ: 2024-жылы 33,56 млрд теңгеге (69,9 млн АКШ доллары) 2 167 долбоор; гранттык каржылоо жыл сайын 2 млрд теңгеден (4,2 млн АКШ доллары) ашат; соц. кызмат көрсөтүүлөр – болжол менен 45–55 млрд теңге (91,7–114,6 млн АКШ доллары), анын 60%дан ашыгы бюджеттен	Болжол менен 0,2 млрд сом (1,8 млн АКШ долларына жакын); түшүүлөрдүн 1%ы	3,57 млн сомони (400 миң АКШ долларына жакын), же 7% – мамлекеттик социалдык заказды ишке ашыруу боюнча келишимдердин негизинде алынган каражаттар	Салыштырууга мүмкүн болгон маалымат жок	7 жылда 718 млрд сум (дээрлик 60 млн АКШ доллары); 3 жылда аймактык фонддор аркылуу 83 млрд сумга (дээрлик 7 млн АКШ доллары) 1 600 долбоор
Товарларды жана кызматтарды сатып алуу / ЧОБго салым	м/ж	Семинарларды, тренингдерди жана тегерек столдорду уюштуруунун алкагында эле 917 млн сомдон ашык (б.м. 10,5 млн АКШ доллары)	м/ж	м/ж	м/ж
Мамлекеттик / аймактык механизмдер боюнча долбоор-лордун саны	2024-жылы 33 562,8 млн теңгеге (69,9 млн АКШ доллары) 2 167 долбоор	Бирдиктүү көрсөткүч катары м/ж	м/ж	2024-жылы 22 гранттык долбоор	Акыркы 3 жылда аймактык фонддор аркылуу 1 600 долбоор
Бенефициарлар / жалпы сектор боюнча камтуу	Бирдиктүү көрсөткүч катары м/ж; айрым кейстер бар	Бирдиктүү көрсөткүч катары м/ж; айрым кейстер бар	Жыл сайын 250 000 бенефициар, 69 ЖКУдан турган тандалма боюнча	Бирдиктүү көрсөткүч катары м/ж; айрым кейстер бар	Бирдиктүү көрсөткүч катары м/ж; айрым кейстер бар

4-тиркеме. КЭУлардын салымын баалоо үчүн сунушталган үч деңгээлдүү индикаторлор системасы

КЭУлардын салымын баалоонун бирдиктүү индикаторлор топтомуна негизделген системасы сектордун ишмердүүлүгү жөнүндө маалыматтардын чачырандылыгын жоюу үчүн зарыл. Учурда КЭУлар тууралуу маалымат көбүнчө долбоордук отчеттор, өзүнчө кейстер, финансылык маалыматтар, ведомстволук маалыматтар же өткөрүлгөн иш-чаралардын сүрөттөмөлөрү түрүндө берилет. Бул жыйынтыктарды жалпылоону кыйындатат жана сектордун өнүгүүгө кошкон салымын ырааттуу көрсөтүүгө мүмкүндүк бербейт. Бирдиктүү индикаторлор баалоонун жалпы тилин калыптандырууга жардам берет: сектордун базалык параметрлерин, ресурстук базасын, функцияларын, камтуусун, бенефициарлар үчүн жыйынтыктарын, ошондой эле жамааттардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн жана башкаруу институттарынын деңгээлиндеги өзгөрүүлөрдү белгилөөгө мүмкүндүк берет. Мындай система КЭУлардын салымын мамлекет, коом, бизнес жана донорлор үчүн көрүнүктүү кылат, сектордун салымын жетишсиз баалоо тобокелдигин азайтат жана анын коомдук баалуулугун үзгүлтүксүз, салыштырмалуу жана далилдүү көрсөтүүгө негиз түзөт.

КЭУлардын салымын баалоо үчүн индикаторлордун үч деңгээлдүү системасын колдонуу максатка ылайыктуу. Ал сектордун базалык эсебин, уюмдардын функционалдык салымын жана таасирди кыйла татаал баалоону бири-бирине аралаштырбоого мүмкүндүк берет. Мындай логика коммерциялык эмес уюмдардын статистикасы, ыктыярчылардын эмгегин өлчөө жана өнүгүү натыйжаларын башкаруу боюнча эл аралык ыкмаларга шайкеш келет.

1-деңгээл. Сектордун базалык эсеби (институционалдык салым)

Бул деңгээл КЭУ секторунун көлөмүн, түзүмүн жана ресурстук базасын түшүнүү үчүн зарыл. Ал КЭУлардын көмөкчү (сателлиттик) эсептери боюнча эл аралык практикага эң жакын. Мындай эсептерде сектор жумуш менен камсыз кылуу, өндүрүлгөн продукциялар жана көрсөтүлгөн кызматтар, эмгек акы, киреше булактары, чыгашалар, ыктыярчылардын эмгеги жана институционалдык классификация аркылуу экономиканын бир бөлүгү катары каралат.

Минималдуу индикаторлор:

- катталган КЭУлардын саны;
- иштеп жаткан КЭУлардын саны;
- мындай топто бөлүп көрсөтүү мүмкүн болсо, жигердүү иштеген КЭУлардын саны;
- КЭУлардын уюштуруу-укуктук формалары боюнча бөлүштүрүлүшү (саны жана үлүшү);
- КЭУлардын ишмердүүлүк секторлору боюнча бөлүштүрүлүшү (саны жана үлүшү);
- штаттык кызматкерлердин саны;
- тартылган эксперттердин жана консультанттардын саны;
- ыктыярчылардын саны;
- ыктыярчылардын эмгегинин саат менен же толук иш күнүнө барабар өлчөмдө эсептелген көлөмү;
- эмгек акы фонду;
- сектордогу орточо эмгек акы;
- салыктар жана социалдык чегерүүлөр;
- акчалай түшүүлөрдүн көлөмү;
- пайдаланылган каражаттардын көлөмү;
- каржылоо булактары: мамлекеттик бюджет, жергиликтүү бюджеттер, донорлор, кайрымдуулук каражаттары, мүчөлүк төгүмдөр, акы төлөнүүчү кызматтар, киреше алып келүүчү ишмердүүлүк ж.б. (суммасы жана үлүшү);
- товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү сатып алуунун көлөмү;
- долбоорлордун жана программалардын саны – жалпы, ишмердүүлүктүн түрлөрү жана секторлор боюнча (саны жана үлүшү);
- бенефициарлардын саны – жалпы, ишмердүүлүктүн түрлөрү жана секторлор боюнча (саны жана үлүшү);
- ишмердүүлүктүн аймактык камтуусу – аймактар боюнча долбоорлордун жана бенефициарлардын саны жана үлүшү;
- ачык отчетторду жарыялаган уюмдардын үлүшү.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

2-деңгээл. Функционалдык салым

Бул деңгээл КЭУлар адамдар, жамааттар, мамлекет жана экономика үчүн эмне кылып жатканын көрсөтөт. Ал уюмдардын ролдорун белгилеши керек: кызматтарды көрсөтүү, укуктарды коргоо, саясатка катышуу, коомдук мониторинг, ресурстарды тартуу, аярлуу топтор менен иштөө, социалдык ишкердик, жергиликтүү демилгелер ж.б.

Функционалдык салымдын индикаторлору:

- ❁ негизги топтор боюнча бенефициарлардын саны (балдар, жаштар, аялдар, майыптыгы бар адамдар, улгайган адамдар, мигранттар, аз камсыз болгон үй-бүлөлөр, зомбулуктан жабыркагандар, оор жана өнөкөт оорулары бар бейтаптар, айылдык жана алыскы аймактардын жашоочулары жана КЭУнун ишмердүүлүк секторуна жараша аныкталуучу башка топтор) (саны жана үлүшү);
- ❁ аялуу топторго кирген бенефициарлардын үлүшү;
- ❁ айылдык жана алыскы аймактарда көрсөтүлгөн кызматтардын саны (саны жана кызматтардын жалпы санындагы үлүшү);
- ❁ көрсөтүлгөн социалдык, укуктук, психологиялык, билим берүүчү, реабилитациялык жана консультациялык кызматтардын саны;
- ❁ ишмердүүлүктүн негизги категориялары боюнча кызматтардын саны жана үлүшү:
 - ❁ документтерди, төлөмдөрдү, кызматтарды алууга же укуктук коргоого көмөк көрсөтүлгөн учурлардын саны;
 - ❁ акысыз укуктук жардам алган адамдардын саны;
 - ❁ кризистик, реабилитациялык, жарым стационардык жана адистештирилген кызматтардын саны;
 - ❁ окутуудан өткөн адистердин, ыктыярчылардын, ата-энелердин, ишкерлердин же жамаат өкүлдөрүнүн саны;
 - ❁ иш менен камсыз кылуу, өзүн-өзү иш менен камсыз кылуу жана ишкердик программаларынын катышуучуларынын саны;
 - ❁ түзүлгөн же колдоого алынган стартаптардын, социалдык ишканалардын жана жергиликтүү демилгелердин саны;
 - ❁ бенефициарлар үчүн түзүлгөн же сактап калууга көмөк көрсөтүлгөн жумуш орундарынын саны;
 - ❁ мамлекеттик, социалдык же жергиликтүү программалар үчүн КЭУлар тарабынан тартылган ресурстардын көлөмү;
- ❁ стратегияларга, программаларга, мыйзамдарга жана ченемдик укуктук актыларга КЭУлар тарабынан берилген сунуштардын саны;
- ❁ КЭУлардын катышуусундагы жумушчу топтордун, кеңештердин, угуулардын жана консультациялык аянтчалардын саны;
- ❁ КЭУлар тарабынан жүргүзүлгөн мониторингдердин, коомдук экспертизалардын жана баалоолордун саны;
- ❁ мамлекеттик органдар тарабынан каралган КЭУлардын сунуштамаларынын саны;
- ❁ программаларда, ченемдик укуктук актыларда же практикалык чечимдерде эске алынган КЭУлардын сунуштамаларынын саны;
- ❁ жамааттардын катышуусу менен ишке ашырылган жергиликтүү демилгелердин саны.

КЭУлардын инвестициялык климатка жана жеке секторду өнүктүрүүгө кошкон салымы:

- ❁ ишкердикти, өзүн-өзү иш менен камсыз кылууну жана экономикалык көндүмдөрдү өнүктүрүүгө багытталган КЭУлардын программаларынын жана демилгелеринин саны;
- ❁ ишкердик ишмердүүлүккө киришүү үчүн колдоо алган бенефициарлардын саны;
- ❁ КЭУлардын катышуусу менен ишке ашырылган жергиликтүү сервистик жана инфраструктуралык чечимдердин саны;
- ❁ КЭУлардын катышуусу ишкердикти колдоо же жергиликтүү өнүгүү программаларын ишке ашыруунун сапатын жакшыртууга өбөлгө түзгөн учурлардын саны;
- ❁ КЭУлардын катышуусу жер-жерлерде чарбалык ишмердүүлүк үчүн тоскоолдуктарды азайтууга өбөлгө түзгөн практикалардын саны;
- ❁ экономикалык шарттарга таасир этүүчү кызматтарды жана инфраструктураны жергиликтүү деңгээлде башкаруунун туруктуу моделдеринин саны;

- жеке секторду жана жергиликтүү экономиканы өнүктүрүү маселелери боюнча КЭУлардын мамлекеттик органдар, ЖӨБ

органдары, бизнес жана билим берүү уюмдары менен өнөктөштүктөрүнүн саны.

3-деңгээл. Натыйжаларды жана таасирди баалоо

Бул деңгээл КЭУлардын ишмердүүлүгүнүн натыйжасында пайда болгон өзгөрүүлөрдү көрсөтүүгө тийиш: кызматтарга жеткиликтүүлүктүн жакшырышы, аялуу абалдын азайышы, иш менен камсыз болуунун жана кирешелердин өсүшү, жашоо сапатынын өзгөрүшү, институционалдык өзгөрүүлөр жана натыйжалардын туруктуулугу. Натыйжаларды башкаруунун эл аралык логикасында мындай индикаторлор максаттуу топтордогу, системалардагы жана жамааттардагы өзгөрүүлөрдү баалоочу узак мөөнөттүү натыйжаларга (outcome) жана таасирге (impact) көбүрөөк жакын.

Натыйжа жана таасир боюнча мүмкүн болгон индикаторлор:

- керектүү кызматка жеткиликтүүлүк алган бенефициарлардын үлүшүнүн өзгөрүшү;
- кызмат алуу үчүн кеткен убакыттын же чыгымдардын кыскарышы;
- жардам алуунун толук жол-жобосун аяктаган бенефициарлардын үлүшү;
- 6-12 айдан кийин да оң натыйжасын сактап калган бенефициарлардын үлүшү;
- документтерин, укуктарын же социалдык колдоого жеткиликтүүлүгүн калыбына келтирген адамдардын үлүшү;
- укуктук жардам алган жана өз маселеси боюнча чечимге жетишкен бенефициарлардын үлүшү;
- бенефициарлардын өз укуктары жана жеткиликтүү кызматтар тууралуу маалымдуулук деңгээлинин өзгөрүшү;
- майыптыгы бар адамдардын же башка максаттуу топтордун өз алдынчалуулук деңгээлинин өзгөрүшү;
- программалардын катышуучуларынын иш менен камсыз болуу же өзүн-өзү иш менен камсыз кылуу деңгээлинин өзгөрүшү;
- экономикалык программалардын катышуучуларынын кирешелеринин өзгөрүшү;
- чакан бизнес ачкан же ишин кеңейткен бенефициарлардын саны;
- 12 айдан кийин ишин улантып жаткан социалдык ишканалардын же стартаптардын үлүшү;
- максаттуу жамааттарда сууга, инфраструктурага, билим берүүгө, саламаттык сактоого же социалдык кызматтарга жеткиликтүүлүктүн жакшырышы (муктаждыкка карата үлүшү);
- бенефициарлардын көрсөтүлгөн жардамдын сапатына канааттануу деңгээлинин өзгөрүшү;
- кризистик кызматтарда ошол эле көйгөй боюнча кайра кайрылуулардын азайышы;
- КЭУлардын сунуштарынын натыйжасында мамлекеттик органдын, мекеменин же жергиликтүү администрациянын иш тажрыйбасынын өзгөрүшү;
- КЭУлардын катышуусу менен кабыл алынган мыйзамдардын, стратегиялардын, программалардын же ченемдик укуктук актылардын саны;
- мамлекеттик социалдык заказга же туруктуу каржылоого киргизилген КЭУлардын кызматтарынын же моделдеринин саны;
- башка аймактарга же уюмдарга жайылтылган ийгиликтүү практикалардын саны;
- бенефициарлардан жана жамааттардан кайтарым байланыш алуу боюнча иштеп жаткан механизмдердин болушу;
- натыйжалар жана жетишилген өзгөрүүлөр тууралуу үзгүлтүксүз ачык отчеттуулуктун болушу.

Мындай системаны киргизүүдө бардык КЭУлардан бирдей деңгээлде татаал отчеттуулукту талап кылбоо маанилүү. Чакан жергиликтүү уюмдар үчүн базалык эсеп жүргүзүү жана функционалдык салымдын бир нече көрсөткүчтөрү жетиштүү. Ири кызмат көрсөтүүчү, эксперттик же тармактык уюмдар үчүн натыйжалардын кеңейтилген көрсөткүчтөрүн колдонууга болот. Таасирди баалоо тандалма негизде – ири программаларга, туруктуу кызмат көрсөтүүлөргө, инновациялык моделдерге жана мамлекеттик же донордук каржылоону алган багыттарга карата колдонулушу мүмкүн.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

5-тиркеме. Маалыматтардын ишенимдүүлүк деңгээли

Өлкө	Ишенимдүү айтууга боло турган маалыматтар	Этият мамиле кылууну талап кылган маалыматтар
Казакстан	Активдүү КЭУлардын саны, иш менен камсыз кылуу, ыктыярчылар, мамлекеттик социалдык заказ, социалдык кызматтар	Салыктык салым жана изилдөөнүн фокусуна кирбеген уюмдарды так ажыратуу
Кыргызстан	ИДПдагы үлүшү, иш менен камсыз кылуу, салыктар, финансылык түшүүлөр, сатып алуулар	Бенефициарлар үчүн узак мөөнөттүү өзгөрүүлөр (натыйжалар – outcomes)
Өзбекстан	Каттоо, иш менен камсыз кылуу, акчалай түшүүлөр, мамлекеттик колдоо	Катталган жана иш жүзүндө активдүү КЭУларды ажыратуу
Тажикстан	Эксперттик катышуу, 69 ЖКУ боюнча тандалма маалыматтар	Маалыматтарды бүткүл секторго экстраполяциялоо
Түркмөнстан	Катталган уюмдардын саны, айрым долбоорлор жана майыптыгы бар адамдарды иш менен камсыз кылуу мисалдары	Макроэкономикалык салым, салыктар, жалпы финансылык агымдар

6-тиркеме. Коммерциялык эмес сектордун экономикага жана жумуш менен камсыз болууга кошкон салымын өлчөө боюнча эл аралык тажрыйба

Эмне үчүн өлкөлөр КЭУлардын салымын өлчөшөт?

Дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүндө коммерциялык эмес уюмдар жарандык коомдун институттары катары гана эмес, жумуш орундарын түзгөн, коомдук пайдалуу кызматтарды көрсөткөн, ресурстарды тарткан жана кошумча наркты жараткан экономиканын катышуучулары катары да каралат.

Бирок салттуу мамлекеттик статистика узак убакыт бою бул салымдын толук масштабын көрүүгө мүмкүндүк берген эмес. Бул маселени чечүү үчүн БУУнун Статистикалык комиссиясы Улуттук эсептер системасынын (SNA) алкагында коммерциялык эмес уюмдарды эсепке алуу боюнча атайын сунуштарды иштеп чыккан. Алардын ичинде коммерциялык эмес сектордун жана ыктыярчылык ишмердиктин көмөкчү (сателлиттик) эсептерин колдонуу да каралган. Мындай ыкма төмөнкүлөрдү баалоого мүмкүндүк берет:

- КЭУлардын дүң кошумча наркка кошкон салымын;
- ички дүң продуктуга кошкон салымын;
- жумуш менен камсыздоо жана эмгек акыны;
- уюмдардын кирешелердин жана чыгашалардын түзүмүн;
- ыктыярчылык ишмердүүлүктүн салымын;
- сектордун экономиканын жана социалдык чөйрөнүн айрым тармактарындагы ролун.

Эл аралык статистикалык негиз

Заманбап ыкмалар БУУнун сунуштарына жана Экономикалык кызматташтык жана өнүктүрүү уюмунун (ЭКӨУ) эл аралык тажрыйбасына негизделет. Негизги идея – коммерциялык эмес сектор мамлекеттик сектор, бизнес же үй чарбалары сыяктуу эле расмий статистикада көрүнүктүү болушу керек. Бул үчүн өлкөлөр катталган уюмдардын санын жөн гана эсепке алуудан акырындык менен алардын экономикалык жана социалдык салымын баалоого өтүп жатышат.

Эл аралык тажрыйба

1-таблица. Коммерциялык эмес сектордун салымын баалаган өлкөлөрдүн мисалдары

Өлкө	ДКН / ИДПга салым	Жумуш менен камсыз болуу	Ыктыярчылардын эмгеги	Тажрыйбанын өзгөчөлүктөрү
Канада	Ооба	Ооба	Ооба	КЭУлар боюнча эң өнүккөн көмөкчү эсептердин бири
Австралия	Ооба	Ооба	Ооба	Сектордун экономикалык жана социалдык салымын үзгүлтүксүз баалоо
Жаңы Зеландия	Ооба	Ооба	Ооба	Ыктыярчылыкка жана жергиликтүү жамааттарга басым жасоо
Норвегия	Ооба	Ооба	Ооба	Ыктыярчылык уюмдарынын салымын системалуу эсепке алуу
Финляндия	Ооба	Ооба	Жарым-жартылай	КЭУлар боюнча маалыматтарды социалдык статистикага интеграциялоо
Нидерланддар	Ооба	Ооба	Ооба	Коомдук пайдалуу ишмердүүлүктү эсепке алуунун өнүккөн системасы
Бельгия	Ооба	Ооба	Жарым-жартылай	Социалдык экономиканы талдоо үчүн маалыматтарды колдонуу
Франция	Ооба	Ооба	Ооба	Ассоциацияларды жана социалдык экономика уюмдарын эсепке алуу
Чехия	Ооба	Ооба	Ооба	Сектор боюнча маалыматтарды үзгүлтүксүз жарыялоо
Португалия	Ооба	Ооба	Ооба	Социалдык экономика боюнча улуттук көмөкчү эсеп
Корея Республикасы	Ооба	Ооба	Жарым-жартылай	Коомдук таасирди баалоо үчүн маалыматтарды колдонуу

Булак: коммерциялык эмес уюмдарды эсепке алуу боюнча БУУнун сунуштары, улуттук статистикалык кызматтар, ЭКӨУ практикалары боюнча эл аралык серептер.

Канада: комплекстүү статистикалык эсепке алуунун мисалы

Канада коммерциялык эмес секторду статистикалык эсепке алуу боюнча дүйнөлүк лидерлердин бири болуп эсептелет. Канаданын Статистикалык башкармалыгы төмөнкүлөр боюнча маалыматтарды үзгүлтүксүз жарыялайт:

- ❁ коммерциялык эмес сектордун ИДПга кошкон салымы;
- ❁ жумуш менен камсыздоо жана эмгек акы;
- ❁ уюмдардын киреше жана чыгаша түзүмү;
- ❁ ыктыярчылык ишмердүүлүк;
- ❁ ишмердүүлүктүн ар кандай багыттарынын салымы: билим берүү, саламаттык сактоо, маданият, социалдык кызмат көрсөтүүлөр ж.б.

Алынган маалыматтар мамлекеттик саясатты иштеп чыгууда колдонулат жана сектордун динамикасын экономиканын башка секторлору менен бирдей деңгээлде баалоого мүмкүндүк берет.

Австралия жана Жаңы Зеландия: коомдук баалуулукту эсепке алуу

Австралия жана Жаңы Зеландия экономикалык көрсөткүчтөргө гана эмес, ыктыярчылардын салымына да өзгөчө көңүл бурат. Улуттук статистикада төмөнкүлөр бааланат:

- ❁ ыктыярчылардын саны;
- ❁ ыктыярчылык эмгектин көлөмү;
- ❁ ыктыярчылык ишмердүүлүктүн экономикалык эквиваленти;
- ❁ коомдук уюмдардын жергиликтүү жамааттарды өнүктүрүүгө кошкон салымы.

Борбордук Азиядагы КЭУлар:

туруктуу өнүгүүгө кошкон салымы, башкаруу жана туруктуулук 2026-ж.

Мындай ыкма салттуу каржылык отчеттуулукта чагылдырылбаган жарандардын салымын эсепке алууга мүмкүндүк берет.

Нидерланддар, Бельгия жана Франция: социалдык экономика менен байланыш

Европанын бир катар өлкөлөрүндө коммерциялык эмес сектор социалдык экономиканын кеңири системасынын бир бөлүгү катары каралат. Статистика төмөнкүлөрдү баалоого мүмкүндүк берет:

- коомдук уюмдардын жумуш менен камсыздоого кошкон салымы;
- социалдык кызматтарды көрсөтүүгө катышуусу;
- жергиликтүү жамааттарды өнүктүрүү;
- калктын аяктуу топторун интеграциялоо;
- коомдук жыргалчылыктарды өндүрүүгө катышуу.

Мындай ыкма КЭУлардын аймактардын туруктуу өнүгүүсүндөгү ролун толугураак түшүнүүгө көмөктөшөт.

Эл аралык тажрыйбанын негизги сабактары

Өлкөлөрдүн ортосундагы айырмачылыктарга карабастан, КЭУлардын салымын эсепке алуу системасын өнүктүрүү, адатта, бир нече ырааттуу этаптардан өтөт.

КЭУлардын салымын өлчөөнүн эволюциясы

Борбордук Азиянын өлкөлөрү үчүн эмне пайдалуу болушу мүмкүн?

Эл аралык тажрыйба Борбордук Азиянын өлкөлөрү үчүн эң реалдуу кадамдар төмөнкүлөр экенин көрсөтөт:

- активдүү КЭУлардын реестрлерин түзүү жана үзгүлтүксүз жаңыртуу;
- статистикалык, салыктык жана каттоо органдарынын маалыматтарын макулдашуу;
- сектордогу жумуш менен камсыздоону жана эмгек акы фондун үзгүлтүксүз баалоо;
- КЭУлардын дүң кошумча наркын эсептөө;
- ыктыярчылык ишмердүүлүктү эсепке алууну өнүктүрүү;
- коммерциялык эмес сектордун пилоттук көмөкчү (сателлиттик) эсептерин даярдоо;
- КЭУлардын экономикага жана коомдук өнүгүүгө кошкон салымы жөнүндө жалпыланган маалыматтарды үзгүлтүксүз жарыялоо.

ЭКЭУ өлкөлөрүнүн тажрыйбасы көрсөткөндөй, мындай чаралар коммерциялык эмес сектордун салымын мамлекет жана коом үчүн кыйла көрүнүктүү кылууга, кабыл алынган чечимдердин сапатын жогорулатууга жана өлкөнүн өнүгүүсүндөгү КЭУлардын ролу жөнүндө кыйла объективдүү түшүнүк калыптандырууга мүмкүндүк берет.